

REFORMATIE EN GROTE VERDRUKKING

**DE GEREFORMEERDE BROEDERGEMEENSCHAP IN
GROOT-POLEN**

Georg Izrael en de Broederuniteit in Polen

**Overgenomen: AMSTERDAMSCH ZONDAGSBLAD
Vanaf 15 januari 1893**

**Hoofdredactie de predikanten:
H.A.J. Lütge en A.J. Eijkman**

**STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2017**

INHOUD

HOOFDSTUK 1. DE VERVOLGING van de UNITEIT ONDER FERDINAND I

HOOFDSTUK 2. DE VERHUIZING DE BROEDERS NAAR PRUISEN

HOOFDSTUK 3. DE HERVORMING IN POLEN.

HOOFDSTUK 4. DE STICHTING VAN DE BROEDERUNITEIT IN POLEN.

HOOFDSTUK 5. DE VERENIGING VAN De UNITEIT MET DE
GEREFORMEERDE KERK IN POLEN. DE SYNODE TE KOZMINEK (1555).

HOOFDSTUK 5. DE VERENIGING VAN De UNITEIT MET DE
GEREFORMEERDE KERK IN POLEN. DE SYNODE TE KOZMINEK (1555).

HOOFDSTUK 6. GEMEENSCHAPPELIJK HANDELEN.

HOOFDSTUK 6b. **VERVOLG** GEMEENSCHAPPELIJK HANDELEN.

HOOFDSTUK 7. DE VIJAND ZAAIT ONKRUID.

HOOFDSTUK 8. ROKYTA VERDEDIGT DE BELIJDENIS VAN DE UNITEIT
VOOR DE RUSSISCHE CZAAR.

HOOFDSTUK 9. DE VERENIGING VAN ALLE EVANGELISCHE
BELIJDENISSEN IN POLEN. DE CONSENSUS SENDOMIRIENSIS (1570).

HOOFDSTUK 9A. VERVOLG

HOOFDSTUK 9B. VERVOLG

HOOFDSTUK 10 en 10A DE VERDERE LOTGEVALLEN VAN DE
GEREFORMEERDEN IN POLEN.

De kerk in Galicië, behorend bij POLEN

Georg Israel, ook Georg Izrael (* 1505 in het Hongaarse Brod in Moravia; † 15 July 1588 in Leipnik in Moravië), was een bisschop van de Uniteit (Eenheid) van de Boheemse Broeders. Oorspronkelijk was hij een smid. In Tsjechië is het meestal Jiří Izrael of Jiří Izrael, de Poolse Jerzy Izrael;. De laatste naam 'Israël' gaf hij zichzelf in 1540 als een Bijbelse toespeling.

HOOFDSTUK 1.

DE VERVOLGING van de UNITEIT ONDER FERDINAND I.

Hoe dikwijls helpt de Heere Zijn volk juist door die middelen welke tot hun verderf bereid waren. Dat heeft ook de Boheemse Broederuniteit ondervonden, toen zij om des Evangelies wil met de ondergang bedreigd werd. Wel was zij gedurende de ganse tijd van haar bestaan in Bohemen en Moravië niet zonder vervolging en beproeving gebleven, maar van tijd tot tijd spanden de vijanden alle krachten in, om haar met wortel en tak uit te roeien. Zo'n hoofdaanval, die de algehele uitroeiing van de Uniteit in Bohemen ten doel had, werd ook in het jaar 1547 ondernomen; zij diende intussen slechts, om haar een grotere uitbreiding te geven, want in Bohemen kwam zij uit deze beproeving gelouterd en in het geloof gesterkt te voorschijn; bovendien verkreeg zij daardoor vaste voet in Polen, waar zij zich sinds in gestadig wasdom mocht verblijden.

De stichter van de Broederuniteit in Polen was Georg Izrael.

Deze Izrael werd in het jaar 1508 te Brod in Bohemen geboren, waar zijn vader smid was; de zoon leerde het ambacht van zijn vader, en oefende het ook enige tijd uit. Toen de Broeders senior Augusta de buitengewone gaven en de ondernemende geest van de jonge smid had opgemerkt, kreeg hij hem lief en wilde hij hem een degelijker opleiding doen genieten. Maar Izraels vader was geen lid van de Broedergemeente, en wilde ook zijn zoon niet toestaan, zich bij haar aan te sluiten; eerst na langdurig weigeren gaf hij zijn zoon aan Augusta over. Deze liet de jonge Izrael in de Broederschool deugdelijk onderwijs verstrekken, nam hem in zijn huis op, en bereidde hem tot het predikambt voor.

Na afloop van die voorbereidingstijd werd Izrael in het jaar 1540 tot Broederpredikant geordend, en diende hij als zoodanig verscheidene Gemeenten in Bohemen en Moravië. Hij was van de Uniteit van ganser harte toegedaan, en daar hij bovendien door Gods genade met een oprechte vroomheid, een zeer goed geheugen, een scherp verstand en een moedig hart begiftigd was, nam hij met de meeste ijver het hem toevertrouwde ambt waar en trachtte hij zijn Gemeente tot steeds grotere bloei te brengen.

De eerste verwijzing naar Israël Georg-operatie dateert uit 1542. Dit jaar was hij een dienaar van de kerk in Turnau en bezocht als onderdeel van een delegatie naar de predikant Jan Augusta, en andere Maarten Luther in Wittenberg, wiens vriendschap had de Boheemse Broeders gezocht en gevonden.

Senior Augusta was onze Izrael van harte genegen, en nam hem en Joachim Prostiboř op onderscheiden gezantschapsreizen mede. Zo waren zij samen in het jaar 1542 te Wittenberg bij Luther en Melancthon, waar Izrael de aldaar bestaande toestanden nader leerde kennen, en met de voornaamste en invloedrijkste mannen vriendschap

sloot. Met het oog op zijn volijverige en gezegende arbeid werd hem de leiding van de belangrijke Gemeente te Turnau in Bohemen opgedragen. Juist toen hij aldaar predikant was, brak er tegen de Boheemse Broeders een wreedaardige vervolging los. De in Spanje opgevoede Boheemse koning Ferdinand I (1529 -1564) was er gedurende de ganse tijd van zijn regering aanhoudend op uit. om de Hervorming, een beweging, die hij met al wat in hem was haatte, te onderdrukken. Hoe meer onder zijn regering Bohemen een Gereformeerd karakter aannam, en de Broederkerk daar te lande in ledental en invloed toenam, des te meer verdroot dit Ferdinand I. Maar wegens de oorlogen tegen de Turken en de vele verwickelingen in zijn Rijk, kon hij lange tijd achtereen geen beslissende slag tegen de Boheemse Gereformeerden wagen.

In het jaar 1547 voerde de Duitse keizer Karei V een oorlog tegen de Duitse Evangelische vorsten; zijn broeder, de Boheemse koning Ferdinand I, wilde hem te hulp snellen, en verlangde van de Boheemse stenden, waarvan toen reeds de grote meerderheid Evangelisch was, dat zij met een leger over de grenzen van Bohemen naar Duitsland zouden oprukken. De stenden wilden zich niet tegen de Koning verzetten: zij brachten een krijgsmacht bijeen, doch daar zij van rechtswege slechts verplicht waren, om de grenzen des lands te beschermen, bleven zij aan de Boheemse grens staan, en wilden niet te velde trekken tegen hun geloofsgenoten in Duitsland, wat Ferdinand hun als mouterij toerekende.

De 24ste April 1547 werden de Evangelische vorsten in de slag bij Mühlberg geslagen, en nu trok Ferdinand naar Praag, dat zich de 7^e Juli 1547 aan hem had overgegeven. Thans nam de tuchtiging van de "oproerige" stenden een aanvang.

Een menigte burgers werden in de gevangenis geworpen; de vier hoofdschuldigen, waaronder heer Wenzel Pëtipesky, lid van de Broedergemeente, werden bij de opening van de Landdag, de 24^e Augustus 1547, terechtgesteld. Pëtipesky werd van allerlei miltzieke woelingen beschuldigd; daar hij zich evenwel van geen rebellie bewust was, beet hij, opdat hij door de martelingen van de pijnbank niet tot onware verklaringen gedwongen mocht worden, zijn tong af, en spuwde haar ten aanschouwe van de rechters op de grond.

Ook heer Wilhelm Krinecky van Ronov werd ter dood veroordeeld, en zijn goederen verbeurd verklaard; het gelukte hem echter, zich door de vlucht te redden, en hij kwam veilig en behouden bij hertog Albrecht van Brandenburg in Pruisen aan, bij wien hij toen als een warm pleitbezorger zijner vervolgte broederen optrad.

De overige heren uit de Broedergemeente werden met verbeurdverklaring van hun goederen gestraft, heer Krajir van Ivrajek werd levenslang te Jungbunzlau opgesloten, en zijn bezitting Brandeis aan de Elbe in beslag genomen.

Heer Kostka van Postupic verloor Leitomischel.

De Broedergemeenten op de verbeurd verklaarde goederen werden, wat men wel verwacht had, door de nieuwe bezitters al spoedig uiteengedreven.

Daar de heren, die tot de Broederkerk behoorden, reeds een grote invloed op de openbare aangelegenheden hadden, en aan deze beweging een zeer werkzaam aandeel hadden genomen, wilden de vijanden van deze gelegenheid partij trekken tot algehele uitroeijing van de Broederuniteit, en stelden zij zich niet tevreden met het straffen van enkele personen.

Voor al de Utraquisten grepen met beide handen deze reeds lang gewenste gelegenheid aan, om de Broeders bij de koning te belasteren, die hun buitendien toch reeds niet vriendelijk gezind was; daarom strooiden zij uit, dat de *Picardiërs* (zo noemde men spottenderwijze de Boheemse Broeders) de eigenlijke aanleggers van al de onlusten

waren. Men beschuldigde hen openlijk van opstand en hoogverraad; zij hadden, zeide men, met de vijanden gemene zaak gemaakt en de val van koning Ferdinand trachten te bewerken, om daarna een nieuw koning te kunnen kiezen. Vooral werd de bisschop van de Broeders, Augusta, ten laste gelegd, dat hij met de keurvorst van Saksen een verbond had gesloten, om hem op de Boheemse troon te helpen, en de opstandelingen met geld ondersteund had.

Zodra deze leugenachtige beschuldigingen algemeen bekend geworden waren, begonnen de Utraquisten en de Roomsden de Koning te smeken, dat hij hen toch mocht beschermen tegen de tirannie van de Picardiërs. Een welkome gelegenheid kon Ferdinand I niet verlangen; immers hield hij zich reeds lang bezig met de gedachte, hoe hij de Evangelische beweging in Bohemen het best zou kunnen onderdrukken, de Utraquisten met Rome verenige, en de Roomse godsdienst tot de alleenheersende maken.

De 8ste October 1547 beval hij, dat het Mandaat (Vladislavs) tegen de Picardiërs met de meeste strengheid zou ten uitvoer gelegd worden; alle vergaderingen van de Broeders werden verboden, al de Broederkerken zouden de Utraquisten of de Roomsden afgestaan worden, en al de leden van de Uniteit moesten óf Utraquistisch óf Rooms worden.

Ingevolge dit koninklijk bevelschrift begon de adel op zijn goederen de bijeenkomsten van de Broeders te verbieden, voorzag de Broedergemeenten van Roomse en Utraquistische priesters, en dwong de Broeders tot verloochening van hun geloof.

De gelovigen werden in afschuwelijke kerkerholen geworpen en op gruwzame wijze gemarteld. De Broeders bewezen hun onschuld, weerlegden de beschuldiging van oproer, en eisten de bestraffing van de schuldigen. Wat henzelfen betrof, zij begeerden niet anders, dan dat men hen rustig bij het Woord Gods zou laten blijven. Dit alles baatte hun echter niets.

De vervolging breidde zich over geheel Bohemen uit.

Toen Ferdinand uit Praag vertrok, stelde hij zijn zoon, aartshertog Ferdinand, tot stadhouder over Bohemen aan, en beval hij hem, de Broeders geen genade te bewijzen. De Aartshertog gaf zijn vader de raad, de predikanten in hechtenis te nemen: de heeren zouden zich dan wel rustig houden, en het volk zou tot het Utraquisme overgaan. Dienovereenkomstig gaf koning Ferdinand I in het begin van het jaar 1548 bevel, dat de Broederpredikanten gevangen genomen en aan de Stadhouder overgeleverd zouden worden.

Daar de vijanden hoopten, dat zij, door zich van de voorgangers meester te maken, te gelijk de gehele Broederkerk zouden vernietigen, maakten zij voornamelijk op de predikanten jacht; dezen moesten hun Gemeenten verlaten, en zich schuil houden in de bossen, van waar zij hun Gemeenten door brieven met het Woord Gods vertroostten en aanmoedigden tot standvastigheid in het geloof. In het bijzonder loerden de gerechtsdienaars op de Broederbisschop Augusta, die zij als de hoofdman van de verraders beschouwden, en men stelde alle mogelijke middelen in het werk, om hem in handen te krijgen.

Een tijd lang gelukte het Augusta, in allerlei vermommingen de ketterjagers te ontkomen en de Gemeenten te vertroosten. Maar eindelijk werd hij op een listige wijze in het woud bij Leitomischel gevangengenomen. De kapitein Schöneich liet aan Augusta zeggen, dat hij hem in het belang van de Broeders gewichtige dingen had

mede te delen; hij verzocht dus een samenkomst met hem onder vier ogen, en verzekerde hem op zijn erewoord, dat Augusta niet voor verraad behoefde te vrezen. Deze verklaarde zich bereid tot een onderhoud in het woud bij Leitomischel, en daar de overste en de gerechtsdienaars hem niet van aanzien kenden, nam hij slechts de voorzorg, zich als houthakker te verkleden, en liet hij de overste weten, dat hij zich op een bepaalde plaats aan hem zou bekend maken, zodra hij zich overtuigd had, dat de overste hem geen hinderlaag had gelegd.

Op de vastgestelde dag gingen vooraf een aantal Broeders, als houthakkers vermomd, in het aangeduide woud, en zagen daar de kapitein alleen op Augusta wachten. Daar zij geen gerechtsdienaars in hinderlaag bespeurden, meldden zij dit aan Augusta, die nu ook als houthakker in het woud verscheen.

Het scheen de gerechtsdienaars intussen te lang te duren, en zij begonnen de houthakkers te onderzoeken. Ook Augusta onderzochten zij; daar zij hem echter niet persoonlijk kenden, lieten zij hem zijns weegs gaan. Augusta ging met zijn diaken Bilek heen. Doch spoedig maakten de gerechtsdienaars rechtsomkeert; zij bemerkten, dat Augusta een fijner soort das droeg, dan de eenvoudige arbeiders in de regel omhadden, namen hem gevangen, en ontdekten nu eerst, dat zij de bisschop van de Broeders in handen hadden. Augusta werd met Bilek naar Praag overgebracht, en in de gevangenis geworpen, waarna men hem door alle mogelijke martelingen tot bekentenis van het gepleegde hoogverraad zocht te dwingen.

Daar hij zich evenwel van geen hoogverraad bewust was, en dus ook niets van die aard bekennen kon, hadden de rechters niet de moed, hem ter dood te veroordelen, maar werd zoowel over Augusta als over Bilek het vonnis van levenslange gevangenisstraf uitgesproken.

Terwijl hun lichamen nog overal de bloedige sporen van; de uitgestane martelingen vertoonden en hun wonden nog verre van genezen waren, werden zij uit Praag naar het slot Pürglitz overgebracht, alwaar Augusta zestien en Bilek dertien jaren achtereen in een donkere kelder smachtte.

Gedurende de ganse tijd van zijn gevangenschap trachtte men Augusta nu eens door bedreigingen en lichamelijke folteringen, en dan weer door overreding tot afval te bewegen. Men gaf hem sterk gezouten spijzen en geen drinken, ook dreigde men hem opnieuw met de pijnbank; dan weer beloofde men hem hoge ambten en waardigheden in de Roomse Kerk; zelfs werden schone meisjes in zijn kerker gebracht, die hem als sirenen moesten trachten te verleiden, - maar Augusta bleef standvastig.

De stadhouder Ferdinand huwde de om hare schoonheid historisch beroemde Philippine Welser. Deze hield des zomers op het slot Pürglitz haar verblijf, en bewerkte dat Augusta in zijn gevangenis voortaan met wat meer toegevendheid behandeld werd; ook onderhield zij zich dikwijls met hem over het Woord Gods. De diaken Bilek werd na verloop van dertien, jaren vrijgelaten, maar uit gehechtheid aan Augusta vestigde hij zich als wever te Pürglitz, ten einde hem in de gevangenis verkwikkingen en boeken te doen toekomen. Augusta dichtte in de kerker vele geestelijke liederen.

Toen Ferdinand tot Rooms keizer verkozen werd, wilde hij zich de gevangene te Pürglitz gaarne van de hals schuiven; hij liet hem herhaalde malen de vrijheid aanbieden, op voorwaarde dat hij zich van de Broeders afscheiden en tot het Utraquisme overgaan zou. Augusta werd uit dien hoofde herhaaldelijk van Pürglitz naar Praag overgebracht. Daar hij evenwel deze voorwaarde niet aannam, werd hij weer naar zijn gevangenis teruggebracht.

Eindelijk, toen Ferdinand zijn dood voelde naderen, ontsloeg hij Augusta uit de kerker, zonder deze voorwaarde. De Broederbisschop leefde na zijn vrijlating nog acht jaren te Jungbunzlau.

Niet lang na Augusta werd ook Georg Izrael, de predikant van de Gemeente te *Turnau*, gevangengenomen.

Hij moest zich evenals de overige predikanten in bossen verbergen, maar eindelijk werd hij met zijn diaken Basata opgespoord. De opperburggraaf Zobkowitz beval hem, op boete van duizend dukaten, zich naar Praag te begeven. Zijn Gemeente ontraadde hem, daarheen te gaan, en wilde de boete voor hem betalen; doch Izrael antwoordde: "Ik ben eenmaal door het bloed van Jezus Christus gekocht, en wil nu niet met het goud en zilver mijner Gemeente gekocht worden! Behoudt, wat gij hebt, opdat gij in tijd van nood iets bezit, totdat gij zult moeten vluchten, en bidt voor mij, opdat ik standvastig om Christus' wil moge lijden".

Hij meldde zich nu met Basata te Praag aan. Beiden beleden zonder vrees hun geloof, en werden in dezelfde gevangenis geworpen, waaruit pas kort geleden Augusta en Bilek naar Pürglitz waren overgebracht. Er wérd tegenover hen nog enige zachtheid gebruikt, en Izrael vond gelegenheid om uit zijn gevangenis verscheiden troostbrieven aan de Broeders te schrijven. Daar zij niet zeer streng bewaakt werden, gelukte het Basata al spoedig te ontsnappen. De administrateur van het aartsbisdom Praag deed zijn best, om Izrael tot verloochening van zijn geloof te bewegen, en beloofde hem de vrijheid.

Daar de predikant herhaaldelijk gelegenheid had, om uit de gevangenis te ontvluchten, vroeg hij aan de senior Mach, of hij van deze gebruik zou kunnen maken, hetgeen Mach goedkeurde. Nadat hij zeven weken in de gevangenis had doorgebracht, ging hij de 23e Juli 1548 op klaarlichte dag, als een klerk, met een pen achter het oor en met papier en inktkoker in de hand, over het slotplein. De ogen van de wachters werden gehouden, dat zij hem niet herkenden, en hem voor de burchtschrijver aanzagen. Toen hij de vrijheid herkrege had, begaf hij zich naar Moravië; want gedurende de gruwzame vervolging in Bohemen genoot de Broederkerk in Moravië rust.

HOOFDSTUK II.

DE VERHUIZING DE BROEDERS NAAR PRUISEN

Daar de Broeders zich door geen martelingen tot verloochening van hun geloof lieten dwingen, vaardigde de stadhouder van Bohemen de 5de Mei 1548 het nog strenger bevel uit, dat niet alleen alle Broederpredikanten in hechtenis moesten genomen worden, maar dat ook alle Picardiërs, die noch tot Rome, noch tot het *Ultra Quietisme* wilden overgaan, binnen de tijd van 42 dagen het grondgebied des Koninkrijks moesten verlaten. Wie na het verstrijken van die termijn gevangengenomen werd, zou er zijn leven en zijn vermogen bij inschieten; wie echter binnen die tijd alle gemeenschap met de Broederkerk afzwoer, die zou dezelfde rechten en vrijheden als de overige inwoners des Rijks genieten. Het meest hadden de Broeders in de districten Leitomischel, Brandeis, Chlumec, Bydzov en Turnau onder dit bevel te lijden. De Broeders verzochten, dat men hun ten minste een verlenging van de verhuistermijn mocht toestaan, opdat zij hun goederen zouden kunnen verkopen, en orde op hun zaken stellen, - maar alles tevergeefs!

Daar zij dan geen andere uitweg zagen, maakten zij zich reisvaardig. Heer Wilhelm Krinecky van Ronov, die reeds vroeger naar hertog Albrecht van Brandenburg gevlucht was, verhaalde de Hertog een en ander van het leven en de kerkinrichting van de Broeders, alsook dat de Uniteit ter oorzaak van het Evangelie van Christus thans juist in Bohemen wreedaardig vervolgd werd. Hertog Albrecht, die zelf een belijder van het zuivere Evangelie van Christus was, kreeg de Broederkerk lief, en verklaarde, dat Hij om Christus' wil bereid was, de Broeders in zijn land te ontvangen, en hun een volkomen geloofsvrijheid toe te staan.

Toen dit de senioren van de Uniteit ter ore kwam zonden zij Joliann Jirk naar Koningsbergen tot hertog Albrecht met de vraag, of hij bereid was, de Broeders op te nemen. Als de Hertog het verzoek van de afgezanten van de Broeders vernomen had, zeide hij hun, dat hij zich daartoe om Christus' wil verplicht achtte, en beval hij aan alle overheidspersonen van zijn Rijk, dat zij de vestiging van de Broeders in zijn land op generlei wijze zouden bemoeilijken.

Door dit Christelijke antwoord van de Hertog aangemoedigd, begaven de Broeders zich in drie afdelingen uit Bohemen op weg.

De eerste afdeling ging uit Leitomischel, Bydzov en Chlum, 500 zielen met ongeveer 60 wagens, over Glatz, Opper-Silezië en Polen, onder leiding van de predikanten Matthias Orel, Urban Hermon, Johann Korytan en Matthias Paterculus.

De tweede afdeling, 300 zielen met ongeveer 50 wagens, vertrok uit Turnau en Brandeis aan de Elbe over liet Reuzengebergte en Neder-Silezië rechtstreeks naar Pruisen, onder bescherming van de heer van Bieberstein en de heer van Krajek.

Na ben vertrok de derde afdeling uit Brandeis aan de Elbe langs dezelfde weg De geschiedenis heeft ons tot op de huidige dag bewaard, wat dezen uitgewekenen op hun reis wedervaren is.

De eerste afdeling vertrok uit Leitomischel de 15e Juni 1548, en legde onder bescherming van gewapende ruiters de weg van Seuffenberg naar Reichenau af. Te Reichenau wilden de voerlieden niet verder rijden, daar zij bevreesd waren voor de rovers, die voornemens waren, de Boheemse ballingen te overvallen, en in het gebergte op hen loerden. Toen kwamen er voerlieden uit Olmütz, die van de markt te Praag terugkeerden, en bereid waren, de Broeders verder te brengen. Te Dobruschka komende, werden de Broeders door de stedelijke Raad liefderijk verwelkomd en

onthaald; bovendien gaf men hun, tot meerdere veiligheid, 15 ruiters mede, terwijl 10 wapendragers vooruit gingen, om de rovers op een afstand te houden. Uit Reinerz kwam hun de Burgemeester met 360 gewapende mannen tegemoet, om hen over het gebergte te geleiden. Ook in deze stad werden zij onthaald, en men gaf hun opnieuw gewapenden mede, opdat die hen zouden beschermen tegen een bende van 250 bergbewoners, die hen opwachtten; en opdat zij het gebergte, dat geen gebaande wegen had, gemakkelijker zouden kunnen overtrekken, gaven de magistraat van Reinerz en de heer Trëka hun ook nog een afdeling met bijlen gewapende boeren mede, opdat die hun de weg zouden banen.

Te Glatz werden zij eveneens vriendelijk ontvangen; de commandant van de stad geleidde hen met 16 ruiters plechtig tot buiten het stadsgebied, en de magistraat gaf hun 150 gewapende mannen ter bescherming mede. Toen de ballingen het gebergte overschreden hadden, zonden zij de Boheemse soldaten terug, en trokken onder bescherming van de vorst van Brieg naar Breslau, waar zij met vreugdetranen ontvangen werden als verdrevenen, die om Christus' wil alles verlaten hadden. De 25^{stm} Juni 1598 trokken zij onder psalmgezang Posen, de hoofdstad van Groot-Polen, binnen; op de ganse weg hadden zij prachtig weder, het hun was, alsof zij op vleugelen van de arenden gedragen werden.

Slotvoogd te Posen was destijds graaf Andreas Gorka, een man, die de waarheid Gods liefhad, en om Christus' wil de bannelingen hartelijk genegen was, en hun toestond, zich in de voorsteden te vestigen. De Broeders begonnen te arbeiden, en daar hun leven met Gods Woord overeenstemde, kreeg de Poolse adel hen om hun vlijt, hun bescheidenheid en vroomheid lief, zodat de edellieden hen op hun goederen, en hun vele voorrechten verleenden. Veel Broeders vestigden zich o. a. op de goederen van graaf Gorka en van andere edellieden in de omstreken van Posen

Ook de Duitse Luthersen in deze stad bereidden de Broeders een vriendelijke ontvangst, dewijl Luther hun belijdenis had goedgekeurd. Te Posen bleven zij twee maanden vertoeven; de hen vergezellende predikanten hielden aldaar op twee plaatsen des Zondags en in de week godsdienstoefeningen, waaraan ook vele burgers van Posen deel namen. Maar de vriendelijke ontvangst van de Broeders in deze stad en hun vrije godsdienstoefeningen, die door vele burgers op zo hogen prijs gesteld werden, wekten de haat van bisschop Izbinski, die zo lang aanhield bij koning Sigismund August, tot deze een bevelschrift uitvaardigde, waarbij de Picardiërs uit Posen verbannen werden.

In de zomer van het jaar 1548 werd er een Broedersynode te Zeravic in Moravië gehouden, alwaar besloten werd, dat senior Mach en Georg Izrael naar de uitgeweken Broeders in Pruisen zouden gaan Mach en Izrael bereikten Posen de 16^e Augustus, juist toen de uitgewekenen met de verbanning uit Posen bedreigd werden, zodat zij hen nu verder naar Pruisen konden geleiden.

De 24^e Augustus 1548 verlieten zij Posen - het gebied van Poznań - op bevel van koning Sigismund II; en in opdracht van de bisschop van Posen, Benedictus II. Idzbienski.

Juist toen ontvingen zij een schrijven van hertog Albrecht, die hen vriendelijk in zijn land nodigde.

Op hun weg naar Pruisen hielden zij zich enige weken te Thorn op, dat nog tot het Poolse koninkrijk behoorde. Aldaar werd destijds de openbare godsdienstoefening wel nog volgens de Roomsens ritus gehouden, maar de begeerte naar het zuivere Evangelie was er onder de burgerij reeds zeer algemeen. De Broeders begonnen te Thorn openlijk hun godsdienstoefeningen te houden; Izrael predikte volijverig het Woord

Gods; vele burgers, die naar de waarheid verlangden, zoowel als de kooplieden uit Posen en de adel uit Cujavië, woonden, wanneer zij te Thorn ter markt gingen, de predicatiën van de Broeders bij, en werden hoe langer zo meer met hun instellingen ingenomen; ook schaarden zich enige Roomse priesters aan hun zijde, zodat er zich in Thorn een Broedergemeente vormde. De kapelaan van de bisschop van Krakau wilde Izrael niet als predikant erkennen, twistte met hem over Gods Woord, en wilde hem tot het Roomse geloof overhalen; maar Izrael weerlegde en beschaamde hem door de Schrift, en won daardoor nieuwe belijders van de waarheid.

Maar ook uit Thorn werden zij door de bemoeiingen van bisschop Izbinski na verloop van 18 weken verbannen. Zij lieten een predikant bij de daar gevestigde Gemeente achter, en trokken verder naar Koningsbergen, waar zij omstreeks Kerstmis van het jaar 1548 de overige Boheemse uitgewekenen ontmoetten.

Hertog Albrecht van Brandenburg voerde in zijn land de Hervorming naar Lutherse wijze in, en beriep op Luthers aanbeveling tot hare meerdere bevestiging Paulus Speratus tot bisschop van Pomesanië. Speratus had vroeger in Moravië, vooral te Iglau, gepredikt, en kwam aldaar met de Broeders in aanraking; toen hij echter zag, dat de Broeders zich meer tot de Gereformeerde leer neigden, vatte hij wantrouw jegens hen op, en maakte hen ook in Duitsland als Calvinisten verdacht.

Als bisschop van Pomesanië ontving Speratus de uitgeweken Broeders wel vriendelijk, maar toch altijd met het bepaalde oogmerk, om hen langzamerhand geheel bij de Lutherse Kerk in te lijven. In Pruisen verkreeg al spoedig het exclusieve Lutheranisme de overhand, en ter bevordering daarvan werd in het jaar 1544 de universiteit te Koningsbergen gesticht. Hertog Albrecht wilde de Broeders zonder enige voorwaarde in zijn land opnemen; maar de Lutherse theologen koesterden wantrouw jegens hen, dewijl zij hen voor Calvinisten hielden; daarbij vertelden Ultra Quietistische lasteraars de Hertog allerlei leugens, die in Bohemen aangaande de Broeders verspreid werden, zodat hij zelf met argwaan jegens hen vervuld werd, en zijn aanvankelijke genegenheid voor hen begon te verkoelen.

De uitgeweken Broeders waren nu wel in het land van hertog Albrecht, maar alvorens hun veroorloofd werd er vaste woonplaatsen te kiezen, moesten zij zich op aandrang van de Lutherse Godgeleerden aan een geloofsonderzoek onderwerpen. Het zijn de theoloog Peter Melchior Isinder, Friedrich Staphylus, Johann Funck en Johann Tacelius, de hofprediker van de Hertog.

Senior Mach hield zich juist te Thorn op; daarom zond hij de 27e December 1548 de predikanten namelijk Georg Israel, Johann Szerni, Matthew Stregicius, Urban Hermon, Matthias Czervenka, Johann Girk, Adam Szturm en Nicolaus Bitessius en anderen naar Koningsbergen, die vervolgens voor een commissie van vijf Lutherse theologen geroepen werden, om rekenschap van hun geloof te geven, opdat men mocht weten, of zij rechtzinnig waren volgens de Lutherse geloofsbegrippen.

De predikanten legden de Belijdenis van de Broederkerk van het jaar 1535 over, die nu doorgelezen en met de Augsburgse Confessie vergeleken werd. De Lutherse Godgeleerden erkenden de overeenstemming van die belijdenis met de Augustana, waren met de antwoorden van de Broederpredikanten tevreden, en zeiden hun, dat enige van hun als predikanten, anderen als vicarissen of hulppredikers aangesteld konden worden, en dat zij ook de Pruisische Luthersen de Heilige Sacramenten bedienen mochten.

De Broeders moesten zich zondag de 13de Januari 1549 in de Lutherse Kerk laten opnemen, waarna hun veroorloofd werd zich in het land metterwoon te vestigen, en met hun predikanten volgens hun eigene kerkorde te leven. Als woonplaatsen werden hun aangewezen de steden Koningsbergen, Gilgenburg, Soldau, Neidenburg, Bolstein en Garusel. Een nadere beslissing, door de Hertog te nemen, zou hun van regeringswege later meegedeeld worden.

Naar deze beslissing behoeften de Broeders niet lang uit te zien. Reeds de 19de Maart 1549 vaardigde de Hertog een bijzonder decreet uit, waarin hij op raad van de bisschoppen Speratus en Polenz de vrijheid van de Broeders zeer beperkte.

Dit decreet begint aldus: "Daar de overgelegde Belijdenis van de Bohemers met onze Augsburgse Belijdenis overeenstemt, is het vóór alle dingen ons verlangen, dat zowel onze alsook de Boheemse predikanten volstrekt niets leren, wat met de genoemde Belijdenis in strijd zou zijn. Indien dus iemand het bestaan mocht, om al zulke leerstellingen, als door de Augsburgse Belijdenis verworpen worden, hetzij openlijk, hetzij in het geheim te verkondigen, zo moet hij, ingeval hij niet herroept, als een ketter uitgeworpen en buiten onze Kerk gesloten worden".

Voorts werd bevolen, dat de Broederpredikanten zich met de Augsburgse Belijdenis bekend moesten maken, dat de Boheemse Gemeenten hun eigen predikanten mochten kiezen, maar de Bisschop hen zou onderzoeken, ordenen en in hun ambt bevestigen, en dat zij ondergeschikt zouden zijn aan de Lutherse predikant van hun woonplaats.

Om kerkelijke verdeeldheid te voorkomen, werd bepaald, dat de Boheemse predikanten nergens anders prediken en de Sacramenten bedienen mochten dan in openbare kerkgebouw. De bediening van de Sacramenten en het onderwijs van de jeugd in de huizen mocht slechts in tegenwoordigheid van de Lutherse predikant en niet dan in bijzondere gevallen geschieden.

De Broeders en hun predikanten moesten van tijd tot tijd ook de Pools-Lutherse prediking gaan bijwonen, en evenzo de Poolse predikers de Boheemse. De Bohemers werden geen bijzondere ceremoniën toegestaan, wijl zij daaraan geen wezenlijke waarde hecchten; slechts des Zondags, en wel vóór de Lutherse prediking, mochten zij hun predicatiën houden; de Boheemse diakenen moesten naar Lutherse wijze dopen in tegenwoordigheid van de plaatselijke predikant; was er geen Boheemse predikant aanwezig,, dan mocht men met de Doop niet wachten, maar moest de Lutherse predikant die bedienen. De beloften van de Boheemse doopgetuigen hadden geen wettelijke geldigheid.

Het Heilig Avondmaal moest in de landstaal bediend worden; aan het Avondmaal moest de biecht voorafgaan; daarbij moest het Lutherse biechtformulier gebruikt worden, maar de woorden, waarmee het Sacrament is ingesteld, moesten in de Duitse, de Poolse en de Boheemse taal gelezen worden.

De Lutherse predikant had het recht, zich te overtuigen, of do Bohemers in het stuk van het Heilig Avondmaal rechtgelovig. waren.

Voorts zou het Avondmaal herhaaldelijk bediend worden. De Bohemers moesten zelf hun eigen predikanten onderhouden, en bovendien het hun bijdragen voor het inkomen van de Lutherse predikant en kapelaan.

De Boheemse jongelingen, die zich aan het leraarsambt wilden wijden, moesten de Latijnse scholen in Pruisen bezoeken.

Uit dit alles bleek duidelijk, dat er voor de Broeders geen langdurig verblijf mogelijk zou zijn onder de strenge Lutheranen. - Senior Mach leidde de Gemeente te

Gilgenburg, en Izrael was predikant te Marienwerder. De eerste bleef de Hertog zijn leven lang genegen.

De Uniteit in Bohemen en Moravië stond met de Broeders in Pruisen en Polen in verbinding, en de senioren leidden ook de Gemeenten, welke zich in Polen en Pruisen gevormd hadden. Senior Mach reisde in het jaar 1549 naar Moravië, deed van de Uniteit verslag omtrent de Broeders in Pruisen, en visiteerde de Broedergemeenten in Bohemen en Moravië. Toen hij in Pruisen teruggekeerd was, belastte hij zich weer met de leiding van de aldaar gevestigde Gemeenten.

Niet lang na Mach en Izrael begaf de predikant Johann Rokyta zich naar Polen, die ook niet weinig tot uitbreiding van de Broederkerk in Polen bijdroeg.

De tot de Uniteit behorende jongelingen Johann von Benatek, Johann Laurentius en Martin Abdon werden naar de universiteit te Koningsbergen gezonden.

De in het jaar 1551 vergaderde Broedersynode beval de visitatie van de Gemeenten in Pruisen, want de senioren hadden vernomen, dat de kerkelijke tucht verwaarloosd werd; vele predikanten wilden in het huwelijk treden, hetgeen de Uniteit ongaarne zag, daar hare predikanten tot dusverre ongehuwd gebleven waren; ook wilden vele gemeenteleden naar het vaderland terugkeren.

Tot visiteurs werden aangewezen: Johann Husita en Georg Cyklovsky.

Deze beviel de toestand van de Pruisische Gemeenten volstrekt niet, want de voorwaarden, waarop de Broeders in Pruisen opgenomen werden, waren er op berekend, dat de Broeders mettertijd geheel in de Lutherse Kerk zouden opgaan. De visiteurs vermaanden de gelovigen, dat zij getrouw zouden blijven aan de inzettingen van de Broeders, met de Lutherse predikanten zo weinig mogelijk zouden omgaan, en het erfdeel van de vaderen getrouwelijk bewaren zouden. De studerende jongelingen werden uit Koningsbergen teruggeroepen, en aan Izrael werd opgedragen, zorgvuldig over de nu aan hem ter opvoeding toevertrouwde jongelingen te waken.

HOOFDSTUK 3. DE HERVORMING IN POLEN.

Toen de uitgeweken Broeders op hun reis naar Pruisen te Posen vertoefden, was reeds de Hervorming in het Poolse Rijk geen onbekende beweging; het bederf van de Poolse Kerk was te zeer in het oog vallend, en het verlangen van de oprechte zielen naar een verbetering algemeen. Daarom vonden reeds de Hussieten hier vele aanhangers. Hieronymus van Praag won voor hun leerstellingen vele Poolse edellieden, en de neiging tot het Hussietendom was in Polen mettertijd zo sterk geworden, dat de priesterschap haar met alle denkbare middelen pogde te onderdrukken; zelfs de Inquisitie werd in Polen ingevoerd, en vele Hussietische predikers werden verbrand of op andere wijzen om het leven gebracht. Daardoor werd evenwel het Hussietendom in Polen niet onderdrukt; integendeel, de Groot-Poolse adel eiste in het jaar 1500, met de wapenen in de hand, van de bisschop van Posen, dat hij hun het Heilig Avondmaal onder beide vormen zou toedienen.

Zodra de eerste tijdingen omtrent de Hervorming tot in Polen waren doorgedrongen, vonden zij er krachtige weerklank. De Poolse edellieden hadden de gewoonte, West-Europa te bereizen, waar zij met de grondbeginselen van de Reformatie bekend werden, die zij daarna in het vaderland begonnen te verspreiden; de studerende jongelingen bezochten de Duitse en Zwitserse universiteiten en brachten de Evangelische leer en geschriften naar Polen over. De beweging was zo algemeen, dat koning Sigismund I op aanstoken van de priesters reeds in het jaar 1525, onder bedreiging met verbeurdverklaring van de goederen en verbanning uit de lande, verbood, Luthers geschriften in Polen in te voeren en de Poolse jongelingen te Wittenberg te laten studeren.

Maar de adel bekommerde zich weinig om 's Konings verbod, en voerde op zijn goederen Evangelische godsdienstoefeningen in; vele burgers volgden dat voorbeeld; aan de hogeschool te Krakau ademde het onderwijs een Evangelische geest; de geschriften van Calvijn vonden in Polen hoe langer zo meer weerklank en verspreiding, en ook vele Roomse priesters verklaarden zich openlijk voor de Hervorming.

Dit was in 't bijzonder het geval met Franciscus Lismanini, de provinciaal van de Franciscaner orde, geboren op het eiland Corfu; deze door" reisde Moravië, Italië, Zwitserland en Frankrijk, raakte met Calvijn, Beza, Bullinger en Musculus in kennis, en leerde de Broedergemeenten kennen; hij verliet de Franciscaner orde, koos de partij van de Reformatie, en trad in het huwelijk. In Polen was Lismanini de predikant en raadgever van kroonprins Sigismund August.

Koning Sigismund I was een gewillig werktuig van de priesters; toen de vrienden van de waarheid hem in het jaar 1549 om vrijheid van belijdenis verzochten, antwoordde hij, dat hij het onderzoek naar de zuiveren godsdienst aan de bisschoppen overliet, aan wier oordeel hij ook zelf zich onderwierp.

Maar op het laatst van zijn leven schijnt zelfs Sigismund I van de Hervorming genegen te zijn geweest en gaarne Evangelische predikatiën gehoord te hebben; zijn weduwe, koningin Bona, koos Lismanini tot haren hofprediker. Hoewel Sigismund I het met de priesters hield, verklaarde zijn zoon, Sigismund August, reeds tijdens het leven van zijn vader, zich openlijk voor de Hervorming, hield er Evangelische predikers op na, las gaarne de geschriften van Calvijn, en onderhield zich dikwijls met

Lismanini over Calvijns "Institutie". De Geneefsche Hervormer droeg de kroonprins zijn uitlegging van de Brief aan de Hebreëen op.

De Duitsers, die zich in Posen en andere Poolse steden in groten getale nedergezet hadden, namen al spoedig Luthers leer aan, die door kooplieden en te Wittenberg studerende jongelingen verbreid werd. Maar de Duitsers in Polen zonderden zich van de Poolse natie af, en leerden niet eens de Poolse taal; daarom bleef het Lutherse geloof slechts tot de in Polen wonende Duitsers beperkt, vooral in Groot-Polen en Pruisen. Uit de hogere adellijke families van Polen werd de Lutherse leer aangenomen door de met liefde voor de waarheid bezielde graven Gorka en Tomicki en enige weinige anderen, die zich evenwel kort daarna merendeels bij de Broederuniteit aansloten.

Des te ijveriger namen de Polen de Gereformeerde leer aan; de geschriften van Calvijn en van de overige Zwitserse Hervormers werden in Polen gretig gelezen, en de eerste magnaten van het Rijk onderhielden een levendige briefwisseling met de Zwitserse theologen. De eerste verkondiger van de Gereformeerde leerstellingen in Polen was Andreas Prazmovski, proost te Posen; bisschop Izbinski verdreef hem wel uit Posen; maar Prazmovski begaf zich naar Cujavië, waar bisschop Drojevski mede de Gereformeerde leer omhelsd had. Binnen korten tijd namen ten gevolge van hun beider werkzaamheid bijna de gehele Cujavische adel en vele Roomse priesters de Gereformeerde leer aan; Prazmovski stichtte vele Gemeenten, en werd haar senior te Radziejov.

In Klein-Polen, in de omstreken van Krakau, predikte Felix Cruciger, een voormalig Rooms priester, de Gereformeerde leer. Graaf Jakob Ostorrog beriep Lismanini naar Pincov, om aldaar de Reformatie in te voeren; Lismanini bracht Cruciger mede, die daarna predikant in dienst van graaf Ostorrog en senior van de Gereformeerde Gemeenten in Klein-Polen werd. De eerste magnaat van Littauw, vorst Nikolaus Radziwill Niger, een neef van koningin Barbora, en gunsteling van koning Sigismund August, werd op zijn reizen met de Gereformeerde leer bekend, nam haar met hart en ziel aan, en stichtte daarna op zijn onmetelijke bezittingen in Littauw en Polen Gereformeerde Gemeenten.

Calvijn bemoedigde hem door vele brieven in zijn pogingen tot bevordering van de Hervorming. Op het voorbeeld van dezen eersten magnaat in het Rijk nam bijna de gehele Poolse adel binnen een betrekkelijk kórtten tijd de Gereformeerde leer aan.

Ten einde de voortgang van de Hervorming te stuiten, begonnen de Poolse bisschoppen zich het recht toe te eigenen, om de kettters te oordelen, en daagden de belijders van het Evangelie Toor hun geestelijke rechtbank; maar de adel verzette zich op de Landdagen zó krachtig tegen hun aanmatiging, dat het de bisschoppen eindelijk verboden werd, iemand om des geloofs wil te vervolgen. Wel wist de bisschop van Posen koning Sigismund August te bewegen tot het uitvaardigen van een bevelschrift, waarbij alle kerken de Evangelischen ontnomen en al hun bijeenkomsten verboden werden; maar, mocht men al in de koninklijke steden dit bevel trachten ten uitvoer te leggen, de adel liet het op zijn goederen niet toe, en weldra geraakte het koninklijk gebod ook in de steden in vergetelheid, zodat de bisschop voorshands weinig vrucht van zijn werk zag.

Al de bemoeiingen van de bisschoppen konden de voortgang des Evangelies niet verhinderen; de Hervorming had zich in Polen reeds zó uitgebreid, dat de Poolse Stenden op de Rijksdag te Petrikan in het jaar 1555 openlijk verlangden, dat de Reformatie ingevoerd, en tot haar bevestiging de eerste Hervormers: "Calvijn,

Melanchthon, Beza en vooral Johannes a Lasco, naar Polen ontboden zouden worden. Koning Sigismund August nam het verlangen van de Stenden vriendelijk op, en zond een gezantschap naar Rome, om van de Paus te verzoeken:

1° dat de Mis in de Poolse taal mocht gehouden worden; 2° dat het Heilig Avondmaal onder beide vormen bediend mocht worden; 3° dat aan de priesters het huwelijk veroorloofd mocht worden; 4° dat de annaten mochten ophouden; 5° dat er een nationaal concilie mocht gehouden worden tot afschaffing van alle misbruiken en tot bijlegging van alle godsdienstgeschillen."

Paus Paulus IV verwierp al deze eisen; daarentegen zond hij de legaat Aloysius Lippomanni, op wiens komst de Poolse bisschoppen hadden aangedrongen, omdat zij zelf de voortgang des Evangelies niet vermochten te stuiten. Toen de legaat in Polen gekomen was, bezocht hij de Rijksdagen, wat de adel zeer mishaaide, dewijl buiten de bisschoppen geen enkele edelman meer op de Rijksdagen Rooms was. zo dikwijls Lippomanni ter vergadering kwam, riepen de magnaten hem toe: "Wees gegroet, adderengebroedsel!" - doch hij liet zich daardoor volstrekt niet uit het veld slaan, maar arbeidde in vereniging met de bisschoppen steeds ijveriger aan de onderdrukking van de zo gehate Reformatie.

Ten einde aan de pogingen van de bisschoppen paal en perk te stellen, eisten do magnaten met steeds sterkeren aandrang, dat de Hervormer a Lasco in zijn vaderland terugkeren zou, om de Hervorming te leiden. Johannes a Lasco werd in het jaar 1440 te Warschau uit een zeer aanzienlijke familie geboren; zijn oom was aartsbisschop en primaat van Polen. Daar hij voor de geestelijke stand bestemd werd, genoot hij een zeer zorgvuldige opvoeding.

Na de opheffing van de Poolse scholen doorreisde hij in 1525 Europa, bezocht te Bazel Erasmus, en werd door Zwingli tot de kennis van de waarheid gebracht. Toen hij naar zijn geboorteland teruggekeerd was, schonk de Koning hem het bisdom Wesprim in Hongarije en de proostdij Gnesen. Maar al die wereldse roem kon zijn naar waarheid smachtend hart niet bevredigen. De Koning bood hem bovendien nog het bisdom Cujavië aan, doch dewijl a Lasco in dat alles geen rust voor zijn ziel vond, besloot hij Polen te verlaten, totdat hij te eniger tijd zijn vaderland op waarachtig Christelijke wijze weer van dienst zou kunnen zijn. Hij kreeg van het Poolse hof de warmste aanbevelingen aan de eerste mannen in Europa mee.

A Lasco bezocht verscheiden streken van Duitsland had omgang met de voortreffelijkste Hervormers, werd in de door hem erkende waarheid bevestigd, en trad in het huwelijk met een arme burgerdochter te Leuven. Daarna nam hij de leiding van de Reformatie in Oost-Friesland op zich, en vestigde zich in het jaar 1540 metterwoon te Einden. Door zijn bemoeiingen kwam de Hervorming in Friesland tot zó verblijdende bloei, dat de Keizer zijn verwijdering van daar eiste.

Intussen had de Godvruchtige koning Eduard VI de Engelse troon beklommen, en nam de Reformatie in Engeland een verblijdende vlucht. De aartsbisschop Cranmer wenste a Lasco in Engeland tot medearbeider te hebben. De laatste nam zijn uitnodiging aan, en kwam in 1549 te Londen.

Daar stichtte hij naar het apostolisch voorbeeld de bloeiende vreemdelingengemeente, aan welke de Koning,, volkomen vrijheid van godsdienst verleende. Toen echter Eduard VI in het jaar 1553 gestorven was en de bloeddorstige Maria de Engelsen troon beklommen had, moest ook a Lasco met zijn Gemeente Londen verlaten.

In de vinnigste koude zochten zij in Denemarken en in Noord-Duitsland een wijkplaats, maar de Lutherse ijveraars maakten a Lasco voor een handlanger des duivels uit, en wisten het zó ver te brengen, dat hem zelfs niet eens vergund werd aan

land te komen. Hij begaf zich nu weer naar Emden; dewijl hij echter na een jaar tijds ook van daar door dweepzieke Rooms en Luthers verdreven werd, trok hij naar Frankfort a/d Main, waar hij weer een gedeelte zijner vroegere Gemeente bijeenverzamelde. Tegenover de heftige aanvallen van de blinde Lutherse ijveraars deed a Lasco zijn best, om de beide Evangelische belijdenissen in liefde te verenigen, en doorreisde te die einde de Palts en Wurtemberg.

Doch daar ontving hij de dringende bede van de Poolse magnaten, om naar Polen terug te keren, en zich met de leiding van de Gereformeerde Gemeenten te belasten. Hij kon dit niet langer weigeren. Over Wittenberg, waar hij Melanchthon bezocht, die hem een brief aan de koning van Polen meegaf, keerde hij naar het land zijner vaders terug, en kwam in December 1556 te Krakau.

Zodra de bisschoppen vernomen hadden, dat hij teruggekeerd was, begonnen zij tegen hem te woeden, en eisten van de Koning, dat hij hem zou verbannen, doch de Koning bleef hem genegen, en benoemde hem tot superintendent van de Gereformeerde Gemeenten in Klein-Polen. Toen a Lasco tot superintendent benoemd werd, hadden de Gereformeerden in Klein-Polen alleen in de omstreken van Krakau zoovele Gemeenten, dat zij zich in zes districten met zes senioren verdeelden.

HOOFDSTUK 4.

DE STICHTING VAN DE BROEDERUNITEIT IN POLEN.

Geen grote verwachtingen voor de toekomst werden er opgewekt door de voorwaarden, waarop de uitgeweken Boheemse Broeders in Pruisen werden toegelaten, maar intussen ontsloot de Heere voor de Broederuniteit een wijdgeopende deur in het Poolse Rijk. Hoewel de Broeders door de bemoeiingen van bisschop Izbinski uit Posen verbannen werden, lieten zij aldaar toch veel zaad achter in die streken; begerige zielen; en wat de Uniteit eenmaal had aangevat, liet zij niet zo gemakkelijk weer los. Daarom werden dan ook de Broeders in Posen niet vergeten.

Uit Pruisen werden zij bezocht door de Broederpredikanten, die hen versterkten in de door hen beleden waarheid. In het begin van het jaar 1549 kwam senior Mach uit Gilgenburg te Posen, om aldaar een geneeskundige te raadplegen. Hij vond huisvesting bij heer Andreas Lipezynski, vergaderde daar de vrienden van de waarheid om zich heen, en legde hun het Evangelie uit; maar wegens de nasporingen van de vijanden moest hij de vergaderingen gewoonlijk des nachts houden.

Omstreeks diezelfde tijd plachten ook Matthias Cervenka en Matthias Orel uit Pruisen naar Posen te gaan, om de dorstigen zielen liet water des levens te brengen. Lipezynski kwam tot de kennis van de waarheid, en begeerde met dertig andere burgers van Posen in de Broederkerk opgenomen te worden. Daardoor werd de eerste Broedergemeente in Groot-Polen gesticht. Nadat Mach van zijn ziekte hersteld was, begaf hij zich naar de Broedersynode in Moravië, visiteerde de Gemeenten, en gaf aan de Uniteit verslag over de eerste beginselen in Posen. Op zijn terugreis naar Pruisen hield hij zich weer te Posen op, won nog weer nieuwe leden, en vertrok daarna naar Gilgenburg.

Het meest echter werd voor de gelovigen te Posen gedaan door Georg Izrael. Daar hij tot predikant van de Gemeente te Marienwerder was aangesteld, begaf hij zich van daar dikwijls naar Posen, en hield er godsdienstoefeningen. Toen gravin Katliarina van Ostrorog omtrent Izraels prediciën het een en ander vernomen had, kwam zij over naar Posen, om ze te kunnen horen. Zij onderhield zich dikwijls met Izrael over Gods Woord, waarna zij om opneming in de Broederkerk verzocht. De edele gravin gaf aan Anna Kansinovski enige geschriften van de Broeders, tot haar zeggende: "Tot dusver hebben wij steeds de schatten des eeuwigen levens gezocht; wij onderzochten vruchteloos het zand, het slijk en de aarde; maar nu hebben wij gevonden en bezitten wij door de bijzondere genade Gods het zuivere goud.

Thans hebben wij trouwe, standvastige en onverschrokken leraars en predikers, die ons door geen eed tot de hostie verbinden, maar openlijk de waarheid belijden, en ons het Heilig Avondmaal geheel naar de instelling van Christus bedienen, zooals ik het heden nog met dertig anderen genoten heb. Anna Kansinovski werd daardoor opgewekt, om de Schrift te onderzoeken, en liet zich welhaast in de Broedergemeente opnemen, welk voorbeeld door vele edelen van het land werd gevolgd.

Het aantal van de Broeders in Polen wies gestadig, zodat het niet meer voldoende was, dat de predikanten slechts bij voorkomende bezoeken godsdienstoefening voor hen hielden; de gelovigen begeerden een vasten predikant, en daarom werd Izrael uit Marienwerder tot hen gezonden.

In het voorjaar van 1551 begaf hij zich op weg. Op een Woensdag kort na Pascheu kwam hij te Tliorn. Het ijs op de Weichsel begon te ontdooien, en de houten brug over de rivier was weggenomen, zodat Izrael niet verder kon. Hij besloot, op het ijs de

rivier over te gaan op een paard., hoewel het reeds zeer dun was, en kwam zo tot aan een eiland dat door twee krekken van elkaar gescheiden was. Doch hier was het ijs aan alle kanten gebarsten, en Izrael wilde naar Thorn terugkeren; maar nu barstte het ijs ook in de richting van de stad, onder de druk van het water en door hoge waterstroom en Israël werd verwijderd op door een ijsschots. zodat hem de terugweg was afgesneden Geheel alleen op het eiland staande, zong Izrael de 148ste Psalm, daarna aanvaardde hij de terugtocht naar de stad over het gebarsten ijs, en de schotsen brachten hem, terwijl hij Psalmen zong, behouden aan de oever. Met de laatste ijsschots werd hij gedreven om de Ziegelhütte, de tuin van de burger Prussius en was in staat om te ontsnappen.

Een grote menigte mensen, waaronder zelfs de Burgemeester Hoffmann van de stad, stonden aan de waterkant, bewonderden zijn moed, en dankten God voor zijn wonderbare redding.

De aanwezigen wensten hem geluk met de Goddelijke hulp. Twee van hen volgde hem naar zijn herberg. Een van hen zei dat hij wilde dit verhaal onmiddellijk te schrijven, om niet te vergeten, omdat hij nog niet had iemand gezien had in deze stad van zo'n gevaar gered. Dit ooggetuigenverslag is geschreven door Adam Mengerscius in zijn *Historia Ecclesiastica Slavonicarum Provinciarum* genomen, die hij onder het pseudoniem Regenvolscius schreef.

Toen hij veilig en ongedeerd te Posen gekomen was, nam hij weer een aantal nieuwe gemeenteleden aan, voerde de kerkelijke tucht in, gaf van de Gemeente een kerkorde en richtte alles naar behoren in. Hij voelde zich in zijn missie als "apostel van Polen", zoals hij ook genoemd werd, bevestigd. Zijn evangelische broeders stelden het incident als een teken van de "ware kerk" dat God redt van lichamelijke behoefte aan de oever van de eeuwigheid.

Maar zijn voortdurend verblijf kon hij hier niet vestigen, want hij was nog predikant van de Gemeente te Marienwerder.

Nadat hij derhalve de Gemeente te Posen georganiseerd had, keerde hij nog in het jaar 1551 naar Pruisen terug. Op zijn weg daarheen bezocht hij senior Mach te Gilgenburg, en verhaalde hem van de voortgang des Evangelies te Posen. De reeds lijdende senior was daarover zeer verblijd, en ging kort daarna in tot de vreugde zijns Heeren. Izrael kwam bij zijn Gemeente te Marienwerder terug, en diende haar op eigen kosten tot in het jaar 1553.

Na de dood van Mach kwamen al de zorgen voor de Broedergemeenten in Polen op zijn schouders te rusten; uit die hoofde kon hij niet altijd te Marienwerder blijven, maar moest zicli dikwijls naar Posen begeven.

Intussen was echter de edele graaf Andreas Gorka, een ijverig beschermer van de Broeders, gestorven, en als slotvoogd van Posen trad nu Janus Koscielecki op, een bitter vijand van de Hervorming, die vereniging met de priesters, de Evangelischen op alle mogelijke wijzen vervolgde.

Bisschop Izbinski sloeg reeds lang met verbeten woede de werkzaamheid van Izrael gade. Zolang graaf Gorka leefde, waagde hij het niet, gewelddadig tegen hem op te treden; maar thans, nu hij in Koscielecki de slotvoogd op zijn hand had, wilde hij hem tot elke prijs in het verderf storten.

In het jaar 1552 kwam Izrael andermaal te Posen, hield daar godsdienstoefeningen, en nam nieuwe leden aan; doch de slotvoogd verbood de bijeenkomsten van de Broeders. Daarom moest Izrael ze in het geheim houden. De deuren werden gesloten, de vensters dichtgestopt, en aan verdachte personen door daartoe aangestelde deurwachters de toegang geweigerd. Zodra Izbinski was te weten gekomen, dat de

predikant zich te Posen ophield, huurde hij sluipmoordenaars, die hem om het leven moesten brengen. Dikwijls waren zij hem reeds op de hielen, maar hij wist hun altijd in allerlei vermommingen te ontkomen: als edelman, als kok, of als voerman verkleed, bezocht en versterkte hij de gelovigen, en zijn vrienden zelfs herkenden hem dikwijls niet in zijn vermomming.

Eens verbande de slotvoogd hem op straf des doods uit Posen. Izrael ging de stad uit, verkleedde zich, kwam door een andere poort de stad weer binnen, en predikte onbevreesd voort. In weerwil van al de vijandschap breidde het aantal van de gelovigen zich met de dag uit; de Groot-Poolse adel, de inwoners van de steden en dorpen traden in steeds groter aantal tot de Broederuniteit toe.

Izrael bracht te Posen de predikant Johann Korytan mede, opdat deze daar in de Duitse taal zou prediken; hij zelf predikte in het Boheems en het Pools, nu eens te Posen, dan weer te Pisanki, te Pomianticov en andere plaatsen, en voortdurend traden er nieuwe leden tot de Uniteit toe.

Gedurende zijn verblijf te Posen bezocht Izrael ook graaf Jakob Ostrorog, te Ostrorog, werd met diens predikant Cruciger bevriend, en stelde de Graaf' de Geloofsbelijdenis van de Broeders ter hand.

Daar het getal van de Broeders zo aanzienlijk vermeerderd was, werd Izraels aanwezigheid te Posen hoe langer zo noodzakelijker. Daarom werd zijn plaats te Marienwerder door een anderen predikant bezet, en verhuisde hij in het begin van het jaar 1553 voorgoed naar Posen. Hier predikte hij dagelijks, en bezocht de adel op de naburige kastelen; vooral stelde hij belang in graaf Jakob Ostrorog.

Deze had reeds lang de Roomse Kerk verlaten, maar kon nog altijd niet besluiten, tot welke belijdenis hij zou overgaan; de Lutherse beviel hem niet, hij gevoelde zich meer tot die van de Gereformeerde Kerk aangetrokken, en had Felix Cruciger tot predikant. Zolang de laatste onze Izrael niet van naderbij had leren kennen, werkte hij hem bij graaf Ostrorog tegen, zodat de Broederpredikant door de Graaf buiten zijn grondgebied verbannen werd.

Maar Izrael wist, dat de Geloofsbelijdenis van de Broeders en hun overige geschriften een vriendelijk onthaal bij de Graaf hadden Hergevonden, en daarom begaf hij zich in het jaar 1553 andermaal naar Ostrorog, werd het in de hoofdzaken met Cruciger bisschoppen eens, en genoot ook bij de Graaf een vriendelijke ontvangst. De drie mannen onderhielden' zich over het geloof, en graaf Ostrorog en Cruciger roemden de leer en de kerkorde van de Broeders. De Graaf wenste eens de Boheemse bediening van het Heilig Avondmaal te zien. Izrael nodigde hem daarom uit tot een bezoek aan Posen.

De Graaf kwam met Cruciger, en nam aan de godsdienstoefening van de Broedergemeente deel. Van die tijd af was hij de Broeders genegen; Hij las hun geschriften, maar wist nog altijd niet, op welke belijdenis hij voorgoed zijn keuze zou vestigen. zijn gemalin begon intussen reeds openlijk de zijde van de Uniteit te kiezen, en verzocht Broederpredikanten, om op het kasteel Ostrorog godsdienst-oefeningen te komen houden. Izrael kwam met Matthias Cervenka, en de gravin nodigde de naburige adellijke families en hun dienstpersoneel tot bijwoning van de godsdienstoefening uit. De predicatie werd door Cervenka gehouden.

In dezelfde tijd ontving de Graaf in een ander gedeelte van het slot een bezoek van Roomse edellieden. Toen een van hun over de godsdienstoefeningen bij de Gravin hoorde spreken, zei hij dat, wanneer zijn vrouw bij hem de ketterij in huis wilde

brenge, hij haar die met de rijzweep uit het hoofd zou ranselen. Graaf Ostrorog werd boos, nam een rijzweep en begaf zich daarmee naar de vertrekken van de Gravin.

Cervenka predikte echter ongestoord voort. De Graaf werd verbluft, en bleef met de zweep in de hand staan. Zodra Izrael hem zag, wees hij hem een plaats aan, en zeide: "Zet u hier neder, heer!" De Graaf Turno gehoorzaamde zwiigend, ging zitten, en bleef met gespannen aandacht tot het einde toe luisteren. Het Woord Gods maakte zulk een overweldigende indruk op hem, dat hij gelovig werd, zich met zijn gemalin in de Broederkerk liet opnemen. Later tijd verzekerde de Graaf dikwijls: "Al had Izrael mij destijds ook een plaats onder de bank aangewezen, ik zou gehoorzaamd hebben, zó had de eerbied voor Gods tegenwoordigheid in deze vergadering mij aangegrepen!"

Zodra graaf Ostrorog zich in de Uniteit had laten opnemen, droeg hij terstond aan de Broeders de Roomse kerkgebouw op zijn uitgestrekte bezittingen in Groot-Polen over; te Posen schonk hij hun een groot huis voor de Poolse en Duitse Gemeente; te Ostrorog bouwde hij voor hen een kerk en pastorie, en Izrael verhuisde in November 1553 van Posen naar Ostrorog.

Van daar bezocht hij Posen, en stichtte telkens nieuwe Gewas, meenten in de omstreken; in de loop van 6 jaren vestigde hij 40 Broedergemeenten. Op het voorbeeld van Ostrorog traden de eerste Magnateu van Polen, zooals Leszczynski, Kratovski, Opalenski, Marslijks, zevski, Lipski en anderen, tot de Uniteit toe, en schonken haar deels de Roomse kerken op hun goederen, deels bouwden zij nieuwe.

Te Kozminek, op de heerlijkheid van graaf Ostrorog, werd Johann Rokyta tot predikant aangesteld en een Poolse Broederschool gevestigd. Ofschoon de Broeders reeds zulke machtige beschermers in Polen hadden, werden zij niettemin nog altijd in de koninklijke steden gestreng vervolgd; te Posen kon Izrael slechts vermomd verschijnen, want bisschop Izbinski trachtte hem overat te doden.

De opvolger van Izbinski, Andreas Czarnkovski, voerde in Polen de Inquisitie tot onderdrukking van de Hergevonden, vorming in. De inquisiteur Sorbin daagde enkele burgers van Posen, die van ketterij verdacht waren, voor de bisschoppens rechterstoel, en wilde enige arme lieden om het leven brengen, om door deze wreedaardige strafoefening de adel af te schrikken van het Evangelie.

Maar de edellieden sloegen de handen ineen en bevrijdden de gevangenen uit de macht van de Bisschop, waardoor tegelijker tijd het gezag van de kerkvorst gebroken werd, zodat niemand meer de bedreigingen van de priesters vreesde en de gelovigen openlijk de zijde van de Broederkerk kozen.

Nadat Izrael naar Ostrorog verhuisd was, werd hem Johannes Laurentius als helper toegevoegd, die daarna een zeer beslissende invloed op de ontwikkeling van de Broederuniteit in Polen had.

Laurentius werd omstreeks het jaar 1519 te Gaya in Moravië geboren. Hij studeerde te Wittenberg bij Luther en Melanchthon. Toen hij naar Moravië terugkeerde, werd hij, op wonderbare wijze uit de handen van de rovers gered. Daarna begaf hij zich naar de universiteit te Koningsbergen; toen hij van daar naar Posen ging, werd hij in een woud door hongerige wolven overvallen, maar op zijn gebed wonderbaar door de Heere gered: de wolven bleven op eenmaal als verstijfd staan, totdat hij hen voorbijgegaan was, en dadelijk daarop verscheurden zij een postbode, die na hem dezelfde weg gegaan was. Laurentius was enige tijd predikant te Kozminek, daarna ging hij naar Moravië, en van daar naar Izrael te Ostrorog; in het jaar 1571 werd hij als senior van de Uniteit in Polen geordend

Te Ostrorog belastte Izrael zich ook met de opvoeding van Simon Theophil Turno die later zo'n gewichtig kracht in de geschiedenis van de Broederkerk in Polen werd. Turnovsky (Turnovius) was een zoon van de Boheemse uitgewekene Matthias Svatonovie uit Turnau, daarom nam hij de naam 'Turnovsky' aan; hij werd aldaar de 15^e September 1544 geboren, en als vierjarige knaap vertrok hij met zijn ouders naar Pruisen. Na de dood van zijn vader adopteerde Izrael hem als zijn zoon en nam hem bij zich in huis te Ostrorog; hij zond hem later naar de Broederschool te Kozminek en vervolgens naar de universiteit te Wittenberg

In het jaar 1569 werd Turnovsky' als diakonus van de Uniteit geordend.

HOOFDSTUK 5.

DE VERENIGING VAN DE UNITEIT MET DE GEREFORMEERDE KERK IN POLEN. DE SYNODE TE KOZMINEK (1555).

Hoe meer het Evangelie zich in Polen uitbreidde, des te meer spanden de priesters hun krachten in, om het te onderdrukken. De bedachtzame vrienden van de waarheid zagen dan ook al zeer spoedig in, dat de ieder op zichzelf staande Evangelische Kerken op de duur aan de verenigde macht van de priesters geen wederstand zouden kunnen bieden; daarom begonnen zij aan de vereniging van alle belijders des Evangelies te arbeiden.

De Broeders met de Gereformeerden te verenigen, was vooral het doel van de bemoeiingen van Felix Cruciger, die de Uniteit allengs lief gekregen had. Toen Izrael zich te Ostrorog vestigde, werd Cruciger senior van de Gereformeerde kerken in Klein-Polen. Toen deze daarna eens met graaf Ostrorog een onderhoud had, uitte hij de vurige wens, dat Izrael tot een gemeenschappelijk gesprek mocht uitgenodigd worden. De Graaf deelde deze wens aan de Broeders mee, die steeds tot vereniging bereid waren geweest, en dientengevolge werd er de 24ste Maart 1555 een bijeenkomst gehouden.

Georg Izrael en Johann Rokyta gingen naar Chrencice in Klein-Polen, alwaar ten huize van heer Filipovski een aanzienlijk getal predikanten bijeenkwamen. Dat was de eerste gemeenschappelijke vergadering van de belijders des Evangelies uit Groot- en Klein-Polen. Hier namen de Gereformeerden het besluit, zich met de Broeders te verenigen, en verzochten de Uniteit, hun daartoe met raad en daad behulpzaam te zijn. De Broeders waren daartoe bereid, wezen hun de weg en gaven de raad, dat de Gereformeerden zich eerst allen onderling zouden verenigen, een vaste grondslag kiezen, en daarna omtrent de vereniging met de Broeders aan dezen nadere mededelingen doen.

Nadat de Klein-Poolse predikanten liet te Chrencice eens waren geworden, zonden zij naar Groot-Polen en deden ook aan andere Gemeenten bericht toekomen, opdat zij afgevaardigden naar Goluchov zouden zenden, ten einde aldaar bij de starost van Radziejov over de samensmelting met de Broeders te beraadslagen. Hier kwamen dan de predikanten uit Cujavië (Prazmovsky), uit Klein-Polen (Cruciger) en uit Groot Polen bijeen; van de Broeders verschenen Georg Izrael en Johann Rokyta. Vele aangelegenheden werden besproken, maar er ontstond verschil over de bekering; de predikant Discordia beweerde namelijk in strijd met aller gevoelen, dat het geloof geen bestanddeel van de bekering kon zijn. Door bemiddeling van Izrael werden zij het daarover eens, dat het geloof bij de bekering aanwezig moet zijn.

Hier verzoende Izrael zich ook met Andreas Prazmovsky, de senior van de Gereformeerde kerken in Cujavië; deze had er zich namelijk aan geërgerd, dat Izrael, toen hij de echtgenote van Kaczkovski in de Broedergemeente opnam en over de tucht sprak, de wanorde bij de Gereformeerden veroordeeld had. Na afloop van de onderlinge besprekingen gingen zij allen in vrede en Christelijke liefde uiteen, en bevalen elkander wederkerig aan in de voorbede van de heiligen. Na dit hoopvolle begin schreven de Klein-Poolse predikanten aan de senioren van de Uniteit, en verzochten tegelijkertijd de graaf van Ostrorog, dat hij het toch daarheen mocht leiden, dat tussen de Gereformeerden en de Broederkerk eenstemmigheid omtrent de leer en de kerkordening verkregen werd.

Na wederzijdse bespreking werd er een gemeenschappelijke bijeenkomst, de eerste Evangelische Algemene Synode in Polen, op de St.-Bartholomeüsday van het jaar 1555, te Kozminek bij Kalisch in Groot-Polen op de goederen van graaf Ostrorog belegd. Deze Synode begon de 24^e Augustus en duurde tot de 21^e September. Uit Klein-Polen kwamen Pelix Cruciger en verscheiden andere predikanten en edellieden; uit Cujavië Andreas Prazmovsky, senior van de Gereformeerde kerken aldaar, en de predikant Discordia, Praznick en vele leden van de adel; van de Uniteit kwam senior Johann Cverny, Georg Izrael, zeven predikanten en acht diakenen; van de Broederadel waren de eerste magnaten aanwezig, als: Graaf Jakob Ostrorog, Johann Kratovski, burggraaf van Yloclav, Johann Tomicki, burggraaf van Rogozno, Albert Marszewski, Peter Grudzinski, en vele anderen uit het Poolse Rijk.

Uit Pruisen zond hertog Albrecht heer Krinecky van Ronov, Hieronymus Malecki en zijn hofprediker Punke. Calvin, Musculus en andere Hervormers hadden reeds lang de belijders van het Evangelie in Polen geraden, dat zij zich tegenover de gemeenschappelijke vijand en tot opbouw van de Kerk van Christus zouden verenigen; daarom volgden zij met de grootste belangstelling het verloop van de Synode te Kozminek.

De 24^e Augustus 1555 vergaderde de Synode in de kerk, om 11 uur des voormiddags. Allereerst sprak senior Cerny over het hoge gewicht van deze bijeenkomst en zeide o. a.: "Daar wij wegens belangrijke, zeer gewichtige en dringende aangelegenheden vergaderd zijn, zo betaamt het ons, dat wij ons wenden en onze toevlucht nemen tot de Heere, onze God, en Zijn allerheiligste Naam aanroepen, dat Hij ons aller harten met Zijn Heilige Geest verlichten en ze geheel naar Zijn wil neigen moge!"

De vergadering was zó aangedaan, dat allen opstonden en in de Poolse taal zongen: "*O Heilige Geest, keer tot ons in!*"

Daarna sprak senior Cruciger; hij spoorde de aanwezigen tot eendracht en vrede aan, en wees hen op de dierbare genade Gods, dat God hen met het licht Zijns Evangelies begenadigd en uit het rijk van de duisternis in het Rijk van Zijn geliefde Zoon had overgebracht; ook wees hij daarop, hoe Rome alles in het werk stelde, om het opgegane licht van de kennis Gods uit te doven, en dat het daarom nodig was, in de strijd voor het geloof als één man tegenover de Antichrist te staan.

Daarna werden de beraadslagingen geopend, en begon men met de Geloofsbelijdenis van de Broeders te onderzoeken; vooral de Doop, het Heilig Avondmaal en het celibaat gaven aanleiding tot langdurige gedachtewisselingen.

In zeven zittingen werden al de Artikelen van de Geloofsbelijdenis besproken; en inzonderheid door de bemoeiingen van Cruciger werden de Catechismus, het gezangboek, de Belijdenis en de kerkorde van de Broeders goedgekeurd, en tussen de Broeders en de Gereformeerden in Klein-Polen een vereniging ontworpen op de volgende grondslag:

1°. De Gereformeerden in Klein-Polen nemen de Belijdenis van de Boheemse Broeders aan, erkennen hun leer als de ware en zuivere, en beloven aan die leer getrouw te zullen blijven.

2°. Zij beloven in hun Gemeenten de kerkorde van de Boheemse Broeders te zullen invoeren, waartoe dezen hun door het verstrekken van onderwijzende geschriften en door de zending van enige predikers van hun Belijdenis behulpzaam zullen zijn.

3°. Zij zullen niets ondernemen, zonder vooraf de Boheemse Broeders te raadplegen.

4°. Zij behouden hun eigene senioren, onafhankelijk van de senioren van de Boheemse Broeders.

5°. Enige kerkelijke gebruiken worden door hen in stand gehouden.
6°. Zij doen afstand van de tienden, welke zij tot dusver naar Roomse wijze ontvingen.

Deze vereniging werd daarna door een openbare godsdienstoefening en gemeenschappelijke Avondmaalsviering bekrachtigd, terwijl Johann Laurentius tot Broederprediker werd geordend. Ook Andreas Prazmovsky-, senior van de Gereformeerde kerken in Cujavië, verenigde zich op deze Synode met de Boheemse Broeders op de grondslag van hun Geloofsbelijdenis, maar behield zich toch een eigene kerkorde voor.

Zodra het bericht van de volbrachte vereniging van de Broeders met de Gereformeerden te Kozminek de Zwitserse Hervormers ter ore was gekomen, dankten zij er allen de Heere voor uit de grond huns harten, en betuigden de Polen deswege door middel van onderscheidene brieven hun bijzondere blijdschap. Zo schreef o. a. Calvijn aan de Polen: "Van uw vereniging met de Broeders (Waldenzen noemt hij hen) verwacht ik alles goeds; niet alleen omdat God de enigheid des Geestes onder zijn kinderen zegent, maar ook omdat, met het oog op uw eerste begin, hun veeljarige ondervinding in de verschillende leidingen des Heeren u alleszins van nut kan zijn. Maakt dus deze vereniging hoe langer zo krachtiger.

HOOFDSTUK 6. GEMEENSCHAPPELIJK HANDELEN.

De vereniging van de Gereformeerden in Klein-Polen met de Broeders wekte grote blijdschap bij alle oprechte kinderen Gods; doch de duivel en de wereld vinden er geen behagen in, wanneer broeders eendrachtelijk samenwonen, maar zien veel liever, dat de gelovigen elkander bijten en vereten. Daarom moest deze vereniging nog vele beproevingen doorstaan, eer zij levensvatbaarheid verkreeg. De Gereformeerde Polen hadden de Geloofsbelijdenis van de Broeders goedgekeurd en aangenomen, en op dezen grondslag was de vereniging tot stand gekomen; doch eerst na de afkondiging daarvan begon men die Belijdenis nader te onderzoeken en te toetsen. Dit onderzoek veroorzaakte hun wel menig onaangenaam oogenblik, maar droeg bij tot verheldering van de denkbeelden van beide partijen en tot versterking van de broederband. Het is waar, dat de van het jaar 1535 dagtekenende Belijdenis van de Broeders vele jaren achtereen het bolwerk van de Uniteit geweest was, en allen oprechten gelovigen tot troost en onderwijzing had gestrekt; maar het is óók waar, dat de Broederkerk om de steeds na-ijverige Luthers en ten einde zich de weg tot de Zwitserse en Duitse Hervormers open te houden, zich in enige Artikelen met opzet onduidelijk had uitgedrukt, zodat men ze naar de begrippen van beide partijen kon uitleggen.

De Uniteit was aan deze Belijdenis gewoon geraakt, zodat zij er geen veranderingen in wilde brengen, hoewel zij in verloop van tijd ten opzichte van enkele Artikelen tot een geheel andere beschouwing gekomen was. Mochten de onduidelijke bewoordingen, juist in de Artikelen, waarop aanmerkingen werden gemaakt, de leden van de Broederkerk, die met deze Belijdenis van de jeugd af waren opgegroeid, niet hinderlijk zijn, zij voldeden niet aan de "mannen in Christus", zoals Calvijn en a Lasco, die de diepten van de verborgenheden Gods doorvorsten. Alleen om deze reden, en volstrekt niet om de vereniging tegen te werken, drongen de besliste Gereformeerden op een herziening en verbetering van de Belijdenis aan; en toen de senioren van de Uniteit daarin niet terstond bewilligden, scheen het, of het tot geen duurzame vereniging zou komen.

Ten einde de ontworpen vereniging van de beide Kerken te verwezenlijken, reisde Izrael in het jaar 1556 naar Klein-Polen, bracht de geschriften van de Broeders mede, en trachtte er de kerkorde van de Uniteit in te voeren. Maar de Gereformeerden hadden intussen de Belijdenis nauwkeurig onderzocht, en begeerden, dat het Artikel omtrent het celibaat daaruit verwijderd en de dubbelzinnige leer aangaande het Heilig Avondmaal duidelijker uitgedrukt zou worden. Reeds op de Synode te Pinczov, waar Matthias Cervenka tegenwoordig was, verlangden zij, dat de Belijdenis van de Broeders omgewerkt en onder de naam van "Geloofsbelijdenis van de Christelijke kerken in Polen" uitgegeven zou worden. Lismanini beriep zich op een brief van Calvijn, en raadde de Gereformeerden in Klein-Polen aan, dat zij Calvijn tot doorzetting van de Reformatie naar Polen ontbieden, en geen Geloofsbelijdenis zonder goedkeuring van de Zwitserse Hervormers uitgeven zouden.

Daarom besloot men de ervaren a Lasco te verzoeken, om naar zijn vaderland terug te keren, en de leiding van het hervormingswerk op zich te nemen, verklarende, dat, wanneer de Heere hem hun tot superintendent mocht geven, zij hem met dankbaarheid als zodanig in hun midden zouden ontvangen. Dit besluit namen de Gereformeerden van Klein-Polen zonder voorafgaand overleg met de Broeders, waardoor laatstgenoemden zich zo zeer beledigd gevoelden, dat de te Kozminek gesloten

vereniging uiteengespat zou zijn, indien de Klein-Poolse adel niet in de bres ware gesprongen en de noodzakelijkheid aangetoond had van de vereniging van alle belijders des Evangelies tegenover de gemeenschappelijke vijand. Zonder een besluit genomen te hebben, ging de Synode uiteen; er werd alleen vastgesteld, dat men zich nader met elkander over de zaak verstaan zou.

Toen na afloop van de Synode te Pinezov Izrael en Matthias Rvbar te Sezenim in de Gemeente van Cruciger kwamen en daar de kerkorde van de Broeders wilden invoeren, bejegende men hen van alle kanten met wantrouw, zodat zij niets, konden uitrichten.

Hier kwam Izrael voor het eerst met a Lasco in aanraking, die op de herhaalde aandrang zijner landgenoten in het laatst van het jaar 1556 naar Polen teruggekeerd was, tot grote blijdschap van alle vrienden van de waarheid, die zich zo zeer over zijn terugkomst verheugden, alsof de Apostel Petrus zelf gekomen ware, en hem begroetten als een Mozes, die hen zou verlossen uit de Egyptische slavernij. De Koning had hem benoemd tot superintendent van de Gereformeerde Gemeenten in Klein-Polen. Izrael begon dadelijk met hem te onderhandelen over de vereniging van de beide Kerken.

A Lasco verzettede zich daartegen op generlei wijze, integendeel, hij wenste er ook zelf aan mee te werken; alleen verlangde hij, dat ook de Poolse Luthersen in de vereniging opgenomen, en de Broederbelijdenis in enige Artikelen zou verbeterd worden, opdat zij als gemeenschappelijke Belijdenis dienst zou kunnen doen. De Polen waren het allen met a Lasco eens; Izrael kon evenwel niet zonder voorkennis en medeweten van de senioren van de Uniteit in een wijziging van de Belijdenis bewilligen; en daar de Luthersen met buitengewone haat tegen a Lasco vervuld waren, zodat het reeds was te voorzien, dat zij met hem nooit tot een vereniging besluiten zouden, gingen a Lasco en Izrael onverrichterzake van elkander, en scheen de scheiding van de beide Kerken weer onvermijdelijk, iets waarover de vijanden natuurlijk juichten.

Van Sezenim begaf Izrael zich naar Krakau; hij werd predikant van de aldaar gevestigde Gemeente, en hield het opzicht over alle Broedergemeenten in Klein-Polen. Toen hij op het einde van het jaar 1556 naar Thorn reisde, kwam hij in aanraking met Petrus Paulus Yergerius, een gewezen Rooms bisschop, die, nadat hij de waarheid had leren kennen, afstand had gedaan van zijn bisdom, tot de Evangelische Kerk was overgegaan, en ook zijn broeder, de bisschop van Pola, had bewogen om er zich bij aan te sluiten. Yergerius was te voren pauselijk nuntius in Duitsland, stond in grote achting bij keizer Ferdinand I, en had uitzicht om kardinaal te worden; maar dit alles gaf hij prijs, om het Evangelie te kunnen prediken in een klein dorpje. Izrael onderrichtte hem aangaande de Geloofsbelijdenis van de Broeders, en toen hij de kerkorde van de Uniteit nader had leren kennen, wenste hij als lid in de Broederkerk opgenomen te worden, en gaf de Broeders bij elke gelegenheid een goed getuigenis. Toen hij Polen doorreisde, vermaande hij, overal waar hij kwam, de Poolse Evangelischen, zich aan de gesloten vereniging met de Broeders te houden; dezelfde raad gaf hun ook Lismanini, hoewel deze zelf blijkbaar meer tot de Gereformeerde kerkorde overhelde.

A Lasco was nooit voornemens geweest, de vereniging van de Gereformeerden met de Broeders te bemoeilijken; integendeel het was juist zijn streven, alle belijders des Evangelies op de grondslag van de zuivere leer en een goede kerkorde tot één geheel te verenigen; naar zijn eerlijk karakter wilde in alles klaarheid en waarheid hebben. Hij onderwierp daarom de Belijdenis van de Broeders aan een grondig onderzoek, maar kon met haar onduidelijke bewoordingen geen vrede nemen; hij zond de

Belijdenis ook naar Zwitserland, om dienaangaande het oordeel van de aldaar wonende Hervormers te vernemen; daarna deed hij een oproeping tot een godsdienstgesprek op de 15^e Juni 1557 te Vlodislav, waartoe ook de Broeders uitgenodigd werden.

Van dezen kwamen Johann Laurentius en Wenzel Cvech. De afgevaardigden van de Uniteit beklaagden zich er over, dat de te Kozminek genomen besluiten niet ten uitvoer gebracht werden, en vroegen, wat de oorzaak daarvan was.

A Lasco en Cruciger antwoordden, dat zij de vereniging met de Broeders volstrekt niet ongedaan wilden maken, maar dat het nodig was, dat men zich nader met elkander verstond, hetgeen geschieden zou op een gemeenschappelijke synode. De Broeders waren met dit antwoord tevreden, en brachten aan de senioren van de Uniteit brieven van a Lasco en Cruciger over, waarin dezen verzekerden, dat zij bij de vereniging met de Broeders wilden volharden. Staande de vergadering werd op raad van a Lasco nog besloten, ook de Luthersens in Groot-Polen uit te nodigen tot vereniging met de Broeders en de Gereformeerden. Om alle misverstand, dat tot hiertoe de verwezenlijking van de bedoelde vereniging belemmerde, uit de weg te ruimen, belegde a Lasco tegen de 25^e t t n Juli 1557 een synode te Goluchov, en nodigde ook de senioren van de Uniteit in Moravië daartoe uit.

Dezen antwoordden, dat zij hierover eerst op hun eigene synode wilden beraadslagen, verzoekende dat men daarom de synode te Goluchov mocht verdagen tot November. Intussen vergaderde de synode van de Broeders in Augustus 1557 te Slezan in Moravië, alwaar al de senioren van de Uniteit uit Moravië, Bohemen, Pruisen en Polen bijeenkwamen.

De Broederkerk telde in Groot-Polen reeds over de 60 Gemeenten; alleen in het landschap Posen waren er meer dan 36, in Pruisen 8, in Silezië 5, en enige Gemeenten in Klein-Polen, in de omstreken van Krakau; het Poolse deel van de Uniteit stond tot dusverre onder het opzicht van de senioren in Moravië.

Daar de afstand echter te groot, en de Uniteit in Polen reeds wijdvertakt was, begeerden de Poolse afgevaardigden, dat voor de Poolse tak van de Broederkerk een eigen senior zou aangesteld worden. Op de Synode te Slezan werd ook de bepaling vernieuwd, dat de Uniteit vier senioren zou hebben, en te gelijkertijd werden Johann Blohoslav voor Moravië en Georg Izrael voor Polen als senioren gekozen. Tevens werd Izrael tot oppersten bestuurder van de Uniteit benoemd. Daarna werd over de Poolse aangelegenheden onderhandeld.

De Poolse edellieden vroegen, of de Polen de Augsburgse Confessie mochten aannemen, wat niet werd toegestaan; men verwees hen naar de Belijdenis van de Broeders, die in Polen algemeen ingang had gevonden.

Verder vroegen de Polen, of men niet Calvijn of Melanchthon naar Polen zou ontbieden, opdat zij de vereniging tussen de Broeders, de Gereformeerden en de Luthersens mochten bewerken. De Synode antwoordde, dat dit onnodig was, want de Broeders hadden zich reeds vroeger met Luther, Calvijn en Bucer verstaan, en de Gereformeerde Polen hadden op de Synode te Kozminek beloofd, de Belijdenis van de Broeders te zullen aannemen.

HOOFDSTUK 6b

VERVOLG GEMEENSCHAPPELIJK HANDELEN.

Na afloop van de Synode te Slezan begaven zich de afgevaardigden Georg Izrael, Johann Laurentius, Johann Rokyta en Galus Drevinek naar de Synode te Goluchov, die op aandrang van a Lasco was bijeengeroepen. Door de Uniteit was hun opgedragen, zich aan de besluiten van Kozminek te houden. Wegens ziekte van a Lasco kon echter de synode te Goluchov niet gehouden worden. Een opzettelijk daartoe afgezonden bode bracht aan de afgevaardigden van de Broeders brieven van a Lasco en Cruciger, waarin dezen de Broeders op een gemeenschappelijke synode te Pinczov nodigden. De afgevaardigden verontschuldigde zich, zeggende, dat zij daartoe geen toestemming van de senioren hadden, en laatstgenoemden waren over de handelwijze van de Polen zó verbitterd, dat senior Cervenka een nieuwe uitnodiging tot een gemeenschappelijke synode van de hand wees; want ook de Broeders waren er bezorgd over, dat zij ter wille van de vereniging in vele dingen moesten toegeven.

De afgevaardigden van de Uniteit bezochten op hun terugreis van Goluchov enige Broedergemeenten in Groot-Polen. Bij heer Johann Tomicki ontmoetten zij Lismanini, die reeds lang gewenst had, eens met de Broeders over enkele Artikelen van hun Belijdenis te kunnen raadplegen. Zij hadden langdurige besprekingen met hem, en met hun medeweten zond Lismanini de Belijdenis van de Uniteit ter beoordeling aan Calvijn, Musculus, Viret en Bullinger.

A Lasco liet zich door de eerste mislukking niet afschrikken; hij nodigde de Broeders andermaal tot een onderlinge bespreking uit, opdat men tot een vereniging mocht komen, en de senioren bewilligden in een colloquium te Leipnik in Moravië op de 30^e October 1558. Naar deze plaats begaven zich de eerste magnaten en vele Gereformeerde predikanten uit Polen.

Een Pools afgevaardigde opende de vergadering met een lange rede, die door senior Cervenka beantwoord werd. De Polen brachten een Poolse vertaling van de Belijdenis van de Broeders mede, die als grondslag voor de beraadslaging diende. Zij verwierpen de oorbiecht, als een uitvinding van de Paus.

De Broeders antwoordden, dat zij de oorbiecht aan ieder voor zich ter beoordeling overlieten, daar zij wel in de Heilige Schrift niet bevolen, maar ook niet uitdrukkelijk verboden was.

Voorts werd over de rechtvaardigmaking door het geloof gehandeld, over de doodzonden, en daarna over het onderhoud van de predikanten, want de Polen vonden er bezwaar in, dat de predikanten met het werk van hun handen hun brood zouden verdienen.

Het breedvoerigst werd over de Sacramenten, inzonderheid over de betekenis van het Heilig Avondmaal gesproken. De Broeders stelden hun zienswijze betreffende het Avondmaal geheel in Gereformeerden geest voor; zij verwierpen de lichamelijke tegenwoordigheid van Christus en zeiden, dat de Lutherse mening, alsof Christus' lichaam in, met en onder het brood aanwezig was, door de Broederuniteit reeds vóór 15 jaren verworpen was geworden, en dat de onwaardige, als hij het brood ontvangt, slechts het lichaam des Heeren smaadheid aandoet, - waarmede de Polen verklaarden in te stemmen.

Opdat evenwel ook a Lasco de rechte leer van de Broeders omtrent het Heilig Avondmaal zou leren kennen, vroegen zij om een schriftelijke opheldering omtrent dit Artikel.

Verder werd over de feestdagen, over de gehuwde staat van de priesters en over het wereldlijk gezag van de Kerk gehandeld.

Daar de desbetreffende Artikelen van de Belijdenis nog een Roomse tint droegen, en de Polen beslist Gereformeerd waren en alles vermeden, wat naar de Roomszen zuurdesem rook, vroegen zij van de Uniteit toestemming, om deze Artikelen van de Belijdenis te mogen verbeteren. De Broeders antwoordden echter, dat hun Belijdenis aan Keizer Ferdinand I ter hand gesteld, en juist in dezen tijd door de nieuwe uitgave over de gehele wereld bekend geworden was, zodat het aanbrenge van veranderingen daarin thans niet wenselijk was. Wilden de Polen de Belijdenis veranderen, de Uniteit zou er niet tegen zijn; maar dan moesten zij haar ook als een Poolse Belijdenis uitgeven, waarmede de Polen genoeg namen.

De senioren gaven de Poolse afgezanten brieven aan a Lasco en aan de opzieners van de Poolse Gemeenten mede. De Gemeenten vernamen met hartelijke blijdschap de tijding, dat de Uniteit in de verbetering van de Belijdenis toegestemd had, en a Lasco zocht sinds hoe langer zo meer toenadering tot de Broeders, tot op de dag zijns doods, de 5^e Januari 1560. Niet lang vóór zijn overlijden schreef hij nog aan Cerny: "Wij en gij moeten ons onvoorwaardelijk verenigen, opdat wij aan de werktuigen des Satans gemeenschappelijk weerstand kunnen bieden, wat met Gods hulp niet vruchteloos zijn zal!"

Maar intussen was een nieuw misverstand tussen de Uniteit en de Gereformeerden in Polen ontstaan door toedoen van Lismanini, die met voorkennis van de Broeders hun Belijdenis, te gelijk met de te Leipnik gegeven uitleggingen, naar de Zwitserse Hervormers gezonden had. Calvijn, Viret, Bullinger, Martyr, Gualtherus en anderen, wien zoowel de vele onduidelijke bewoordingen als de aan Roomse gebruiken herinnerende uitdrukkingen van de Belijdenis mishaagden, hadden in particuliere brieven aan Lismanini over het een en ander hun ontevredenheid te kennen gegeven. Deze maakte van die particuliere brieven gebruik, om tussen de Broeders en de Gereformeerden in Polen verdeeldheid te zaaien: op grond van de oordeelvellingen van de Hervormers begon hij de Uniteit verdacht te maken. Opdat de Zwitserse Hervormers zich echter een juist oordeel over de Uniteit zouden kunnen vormen, zonden de senioren eigene afgevaardigden uit Bohemen naar Zwitserland, namelijk Peter Herbert en Johann Rokyta.

De laatste keerde halverwege de reis om onbekende redenen naar Polen terug; doch Herbert bracht een bezoek aan Bullinger en Martyr te Zürich, aan Musculus te Bern, aan Calvijn en Beza te Genève, werd door allen broederlijk ontvangen, en - het misverstand was uit de weg geruimd. Calvijn gaf namens de Geneefse predikanten aan Herbert een schrijven aan de senioren mede, waarin hij hen verzekert van zijn broederlijke genegenheid ten opzichte van de Uniteit, en de wens uitspreekt, dat deze de Gereformeerden de broederhand moge reiken, zich met hen verbinden, en in de leer van het Heilig Avondmaal tot eenstemmigheid met hen trachtte te komen, opdat het twistvuur geblust worde, en het Evangelie in het land tot krachtiger bloei moge geraken. Voorts schreven de Geneefse Hervormers, dat zij in hun brieven aan Lismanini alleen de scherpe uitdrukkingen in de Apologie hadden afgekeurd, en slechts wegens de groten afstand niet in rechtstreekse verbinding met de Uniteit getreden waren.

Daar de Broeders altijd bereid waren, zich van beter te laten onderrichten, gaven zij toe, dat hun Belijdenis op vele plaatsen onduidelijk was, en waren dankbaar, dat de Hervormers zich om deze dingen niet van hen afgewend hadden; voorts verklaarden zij, dat de Uniteit nooit onenigheid met de Gereformeerden in Polen gezocht had, en

dat Lismanini enig en alleen de oorzaak van de ontstane verdeeldheid was. Het gevolg was, dat er tussen de Gereformeerden en de Broeders in Polen weer toenadering kwam, en dat zij opnieuw in broederlijke liefde aan de onderlinge vereniging begonnen te arbeiden.

Tegen de 15^e September 1560 belegden de Gereformeerden, opdat de broederband versterkt mocht worden, een synode te Ksiaz in Klein-Polen. Op deze Synode verschenen meer dan 50 Gereformeerde predikanten en meer dan 40 edellieden uit Klein-Polen; als afgevaardigden van de Broeders kwamen Johann Rokyta en Johann Laurentius, (Izrael kon wegens ziekte niet meegaan), bovendien verschenen nog afgevaardigden van de Lutherse kerken in Groot-Polen en Silezië, en gezanten van de Gereformeerden vorst Nikolaus Radziwill uit Littauw.

De laatste zond 1600 thaler (f 2.800) tot ondersteuning van de Klein-Poolse Gereformeerde Gemeenten, en beloofde voor zijn rekening de Poolse Bijbel te laten drukken. De Synode hield zich voornamelijk bezig met de kerkorde, en er werd besloten, dat men elkanders synoden wederkerig zou bezoeken. Opdat alle hiërarchie zou voorkomen worden, verlangde de adel, dat de senioren van de Kerk uit de wereldlijken en niet uit de geestelijken stand zouden gekozen worden; maar op raad van de Broeders benoemde men de senioren uit de geestelijken stand, en voegde hun - twee senioren uit de adel toe, om hen ter zijde te staan bij het kerkelijk bestuur.

De Uniteit vatte nu reeds de leer van het Heilig Avondmaal in Gereformeerden zin op, en op grond van de toestemming van de senioren te Leipnik werd besloten, de Belijdenis van het jaar 1535 te verbeteren, haar in het Pools te vertalen, en vóór de verschijning aan Cruciger tot onderzoek toe te zenden. De Synode vaardigde ook een deputatie naar de koning van Polen af; deze ontving haar zeer vriendelijk, wenste van de Synode Gods zegen toe op hun arbeid, en verzekerde de Evangelischen in Polen van zijn koninklijke gunst. Ook hier werd besloten, dat de Broeders met de Lutherse in Groot-Polen over een vereniging zouden beginnen te onderhandelen. Op hun terugkeer van de Synode bezochten de afgevaardigden van de Broeders Cruciger, die hun verzekerde, dat hij bij de vastgestelde vereniging wenste te blijven.

Overeenkomstig de besluiten te Ksiaz werkte Peter Herbert de Belijdenis van het jaar 1535, vooral wat het Artikel over het Heilig Avondmaal betrof, in Gereformeerden geest om, liet het Artikel over het coelibaat weg, verbeterde de Rooms klinkende uitdrukkingen, liet de aldus omgewerkte Belijdenis in het Pools vertalen, en zond haar aan de Klein-Poolse Gereformeerden, opdat dezen haar zouden onderzoeken. De Gereformeerden keurden de omgewerkte Belijdenis goed, en belegden een synode te Buzenin, op de 16den Juni 1561, opdat de Belijdenis openlijk aangenomen zou worden, en nodigden tot bijwoning dezer Synode ook de Broeders uit. Als afgevaardigden van de Broeders verschenen Johann Rokyta, Johann Laurentius, Paul Drevinsky en Zacharias.

De verbeterde Belijdenis werd door de Synode grondig onderzocht en met algemene stemmen goedgekeurd. De Gereformeerden verlangden van de afgevaardigden van de Uniteit, dat zij nu ook deze verbeterde en in het Pools vertaalde Belijdenis zouden bekrachtigen. De Broeders konden haar echter niet officieel bekrachtigen, aangezien zij daartoe geen volmacht van hun senioren hadden; evenwel werd daardoor de broederband in het minst niet benadeeld.

Beide partijen werden het hier eens, en spraken hun eenstemmigheid uit in het navolgende stuk: Onderhandeling, gevoerd met de Broeders uit Klein- en Groot-Polen, betreffende de vereniging van de Christelijke Kerken, in het jaar onzes Heeren 1561, de 16^e Juni:

le Artikel. Over de gemeenschappelijke Belijdenis, die in Groot - en Klein-Polen gelden zal.

Dewijl het daarom te doen is, dat de Broeders deze Boheemse Belijdenis, welke zij verbeterd hebben en in de Boheemse taal lieten drukken, nu in het Pools zullen vertalen, zullen zij deze vertaalde Belijdenis aan de predikanten in Klein-Polen tot onderzoek voorleggen, waarna zij gemeenschappelijk zal worden uitgegeven.

2°. Artikel. Van de opneming in de Gemeente des Heeren.

Aangezien wij midden onder pauselijke dwaalleeraars en andere verkeerde mensen leven, is het noodzakelijk, dat de mensen met grote voorzichtigheid in de Gemeente worden opgenomen, eensdeels tot onderwijzing in de Catechismus, anderdeels vooral tot het gebruik van de Sacramenten. Het is niet nodig, dat de voorschriften volgens de letter, maar wel dat zij volgens de geest bij de opneming nageleefd worden, vooral dat men naar het geloof, naar de plichten en naar de belijdenis vrage: of de mensen begeren met het Pausdom en de zonde te breken, en oprecht tot de Gemeente Gods toetreden, opdat zij een des te levendiger besef hebben van het voorrecht en de voorwaarden, waaronder zij zich bij de Gemeente Gods aansluiten.

3°. Artikel. Van het Heilig Avondmaal.

Hierbij werd van de vergadering voorgelezen de overeenkomst aangaande het Heilig Avondmaal, zoals die op het te Leipnik gehouden Colloquium tot stand gekomen was, en aan de Klein-Poolse predikanten te Leipnik was ter hand gesteld. Ook werd het daarop betrekking hebbende Artikel uit de in het Pools vertaalde Belijdenis voorgelezen; en aangezien beide geschriften met elkander overeenstemden, werd besloten, dat volgens beider bedoeling in de Gemeente zou geleerd worden.

4°. Artikel. Van de ceremoniën en kerkelijke handelingen.

Aangaande de ceremoniën en de kerkelijken gebruiken kwamen beide partijen overeen, dat er in de hoofdzaken alleen met wederzijds goedvinden verandering mocht gebracht worden; men zou echter blijven bij de gebruiken, die bij de voornaamste Gemeenten in zwang waren. En als met wederzijdse toestemming daarin iets gewijzigd of er aan toegevoegd werd, moesten de leden daaromtrent bijtijds onderricht en vermaand worden, ten einde alzo alle mogelijke ergernissen te voorkomen. -

In het jaar 1561 deed de Uniteit op het kasteel van graaf Gorka haar groot Gezangboek (Kancionale) het licht zien, welke bundel daarna ook in het Duits vertaald werd. De verbeterde in het Pools vertaalde Belijdenis van de Broeders en van de Gereformeerden werd in het jaar 1562 door de druk openbaar gemaakt en in December 1563 op de Rijksdag te Warschau aan koning Sigismund August ter hand gesteld. Op de Rijksdag te Petrikan, in het volgende jaar gehouden, antwoordde de Koning aan de heeren Ostrorog, Leszczinski, Marszewski en de predikant Johann Laurentius aangaande deze Belijdenis volgenderwijze:

"Uw Belijdenis heb ik herhaaldelijk met genoegen gelezen; ik vind daarin geen dwalingen, allermintst wat betreft de grondstellingen van het Christelijk geloof omtrent de Heilige Drie-eenheid, waarin anderen zo schromelijk dwalen. Uw Belijdenis stemt volkomen overeen met het algemeen Christelijk geloof; daarom zult gij met uwe geloofsgenoten in mijn Rijk vrijelijk en in vrede mogen leven".

In het jaar 1563 stierf Felix Cruciger, die steeds een trouw bondgenoot van de Broeders was. Dezen ontvingen ruimschoots vergoeding voor dat verlies, want in het jaar 1564 werd graaf Jakob Ostrorog, een ijverig lid van de Uniteit en een van haar machtigste beschermers, tot 'wojwode' ¹ over Posen aangesteld, in de plaats van de vijandige Koscielecki.

Terwijl aldus de Broeders en de Gereformeerden in Klein-Polen hoe langer zo meer tot één geheel samensmolten, bleven er tussen de beide Kerken in Cujavië altijd nog oorzaken van misverstand bestaan. Opdat ook hier alles in Christelijke liefde geregeld mocht worden, kwam Izrael de 18den September 1565 in het dorp Liszkovo met Andreas Prazmovski, de senior van de kerken in Cujavië, bijeen, en werd er een vereniging beraamd, waarbij de predikanten van beide Belijdenissen beloofden, in Christelijke liefde met elkander te leven, en elkander bij de prediking van het Woord Gods en de bediening van de Sacramenten, volgens de ordening van elke Kerk, behulpzaam te zijn.

De Poolse Belijdenis van het jaar 1563 werd door beide partijen aanvaard; de kerkorde en de tucht zou naar het voorbeeld van de Broederuniteit gehandhaafd worden. Wegens ondergeschikte ceremoniën van anderen aard zou niemand verworpen worden, en aau de leden van de een Belijdenis zouden de predikanten van de andere Belijdenis gewillig de Sacramenten bedienen.

Deze broederlijke overeenkomst werd met handslag en gemeenschappelijk gebed bekrachtigd. Prazmovski hield zich sinds zó getrouw aan deze overeenkomst, en bepleitte op de synoden de belangen van de Broeders steeds met zo'n warmte, dat hij als lid van de Uniteit beschouwd werd.

---

¹ Moldavisch woord voor leider; oorspronkelijk wereldlijk leider, vorst

HOOFDSTUK 7

DE VIJAND ZAAIT ONKRUID.

De Hervorming in Polen geraakte reeds in haar begin, hoe veel belovend dit ook mocht zijn, op verdachte zijwegen. Naast de Gereformeerden, de Broeders en de Luthersen kwam aldaar de gruwelijke secte van de Anti-trinitariërs op, die de Godheid van Christus en de Goddelijke Drieëenheid loochenden, hetgeen alle oprechte liefhebbers van de waarheid Gods diep bedroefde.

De eerste openbare verkondiger van het Anti-trinitarisme was Georg Pauli, predikant te Krakau. Voornamelijk uit Italië kwamen er in Polen vele dweepers, zoals de geneesheer Blaudrata, Laelius Socinus en verscheiden anderen, die te gelijk met het Roomse bijgeloof óók het ware geloof aan de geopenbaarde Zoon Gods verwierpen, en in het vrije Polen aanhangers voor hun dwalingen zochten.

Voor het onstandvastige karakter van het Poolse volk had deze gruwelijke dwaalleer veel aantrekkelijks, en velen begonnen er dan ook toe over te hellen; zelfs de onbestendige Lismanini, eertijds zo'n ijverig verdediger van de Gereformeerde leer, werd door de anti-trinitarische ketterij verstrikt.

De meeste schade richtten de Antitrinitariërs in de Gereformeerde Kerk aan. Om de dwaling tegen te gaan en de dwalenden te onderwijzen, werd er de 14^e Mei 1563 te Krakau een godsdienstgesprek gehouden, waarbij o. a. De Broeders Georg Izrael en Johann Laurentius tegenwoordig waren.

Het dispuut werd geopend door Georg Izrael. In zijn rede betreurde hij de verdeeldheid van de Klein-Poolse Gemeenten, waarvan de hoofdoorzaak gelegen was in het niet naleven van de overeenkomst van Kozminek, en in de toevloed van vreemdelingen, die met de dwaalleer van Servet besmet waren. Dit godsdienstgesprek, waarmede men de onderrichting van de dwalenden beoogde, had niet de gewenste uitslag, daar zij in hun dwaling bleven volharden.

Ten slotte zeide Laurentius tot Pauli: "Dewijl ik uw onzinnige taal niet verder kan aanhoren, eindig ik dit gesprek met u. God geve, dat gij tot andere gedachten komt, tot belijdenis van uwe dwaling en tot een berouwvolle bekering".

Hierop gaf Pauli hem ten antwoord: "Voor het goede, dat gij mij toewenst, dank ik u; ook ik wens u toe, dat gij tot beter inzicht moogt komen en verlicht worden, want gij wandelt nog in grote duisternis!" –

De Anti-trinitariërs stichtten daarop hun eigene secte in Polen en Zevenburgen. De zachtmoedige koning Sigismund August had een af keer van de anti-trinitarische ketterijen, en hiervan trachtte de Poolse priesterschap gebruik te maken tot onderdrukking van de Reformatie.

Daar de bisschoppen niet met geweld tegen de belijders des Evangelies konden optreden, vermengden zij opzettelijk de antitrinitarische dwalingen met de Gereformeerde leer. Daardoor wisten zij de Koning zoozeer op te hitsen, dat hij bij mandaat van de 7^e Augustus 1564 al de hoofden van de secten uit het Rijk verbande. Dit besluit was vooral tegen Izrael en de andere Broederpredikers gericht. Maar graaf Ostrorog, in vereniging met de voornaamste edellieden des lands, stelde de Koning de verbeterde Broederbelijdenis ter hand; de Koning erkende haar in alle opzichten als rechtgelovig, en maakte door een nieuw mandaat bekend, dat de Uniteit in Polen zou geduld worden

Hierdoor werden de Roomse priesters zó verbitterd, dat zij voortdurend op nieuwe middelen tot onderdrukking van de Hervorming peinsden. Vooral met dit doel ontbood bisschop Andreas Czarnkovski de Jezuieten naar Posen, en droeg aan hen de

kerken en de scholen over, - en deze vijanden des lichts en van de waarheid lieten niet na, waar zij maar konden, de Reformatie te ondermijnen.

Een ander gevaar dreigde de gelovigen van de zijde van de vertegenwoordigers van de Reformatie zelf. In Duitsland bestreden blinde Lutherse ijveraars hartstochtelijk de Gereformeerde leer. Het meest onderscheidde zich daarin de dweepzieke Flacius Illiricus. Om de vereniging van de Broeders met de Gereformeerden te verhinderen, en de godsdiensttwisten naar Polen over te brengen, schreef hij een brief aan de senioren en bood hun zijn vriendschap aan. Maar de senioren waren zo verstandig, hem af te schepen met de verklaring, dat zij met een zo beruchte twiststoker geen gemeenschap wensten te hebben.

Flacius werd daardoor verbitterd, en begon nu tegen de Uniteit te ijveren, door haar voor een Calvinistische secte uit te maken. Een trouw aanhanger van Flacius in Polen was Benedictus Morgenstern, Luthers predikant te Thorn. Krachtens de overeenkomst, te Ksiaz aangegaan, hielden de Broeders de 1ste November 1560 te Posen een vergadering met de Groot-Poolse Luthers, ten einde tot een vereniging te geraken.

Maar de Luthers eisten van de Broeders, dat zij de Augsburgse Confessie onvoorwaardelijk zouden aannemen; en de aanhangers van Flacius trokken zó heftig tegen de Uniteit tē velde, dat er niets tot stand kwam.

In het jaar 1563 hield Morgenstern te Thorn in het openbaar een twistgesprek met de Broeders, in tegenwoordigheid van de Magistraat en van de voornaamste Poolse edellieden, met oogmerk om de Broeders open van dwaling te overtuigen; daarna gaf hij een werkje in 't licht, getiteld: "Do schismate Valdensium", waarin hij in de Belijdenis van de Uniteit niet minder dan 22 dwalingen tracht aan te wijzen: dat de Broeders namelijk dwalen in de leer van de Sacramenten, van de Doop, van de Drieëenheid, van de rechtvaardigmaking, van het celibaat, van de goede werken, enz.

Voorts eiste Morgenstern van Laurentius, dat, aangezien de Uniteit de Augsburgse Belijdenis had goedgekeurd, de Broedergemeente te Thorn zich met de Lutherse Kerk verenigen en geen scheiding maken zou. Ook hitste hij de stedelijke Raad en het volk zó lang op, tot de senioren van de Uniteit ter wille van de vrede er hun toestemming toe gaven, dat de Broederkerk te Thorn voor hem beschikbaar werd gesteld, om er te prediken en de Sacramenten te bedienen, evenwel onder deze voorwaarde, dat de Broedergemeente haar eigene kerkinrichting zou behouden.

Met dat al is evenwel de Broedergemeente kort daarna in de Lutherse Kerk opgegaan. Maar de adel en de beter gezinden onder de Luthers beviel deze vijandige houding tegen hun geloofsgenoten volstrekt niet, en daarom deden zij hun best, om er paal en perk aan te stellen. Superintendent van de Lutherse kerken in Groot-Polen was destijds zekere Erasmus Gliezner, een leerling van Melanchthon, in wiens ogen Morgenstern en de aanhangers van Flacius een gruwel waren. Gliezner gevoelde de noodzakelijkheid van een onderlinge vereniging tegenover Rome, en was van een vriendschappelijke toenadering tussen alle belijders van het Evangelie in Polen volstrekt niet afkerig.

Om deze toenadering mogelijk te maken, werd er de 28^e Januari 1567 te Posen een Lutherse synode samengeroepen; daarop waren aanwezig, behalve Gliezner en de Lutherse predikanten, de Broederpredikanten Georg Izrael en Johann Laurentius, en de magnaten Gorka, Ostrorog, Leszczyński, Tomicki en meer anderen. Gliezner stelde voor, ingeval de Evangelische Kerken in Polen zich met elkander wilden verenigen, om, als het beste middel daartoe, de Augsburgse Confessie als gemeenschappelijke Belijdenis aan te nemen, dewijl deze in Duitsland aan de grote Keizer overhandigd en daarna door vele grote vorsten aangenomen was.

Vervolgens vroeg hij aan de Broeders, of hun de Augsburgse Belijdenis niet beviel, en waarom zij in hun Gemeenten niet volgens haar onderwezen. De Broeders antwoordden, dat zij omtrent de Augsburgse Belijdenis overtuigd waren, dat zij met Gods Woord overeenstemde en de pauselijke gruwelen in het rechte licht stelde; doch daar hun eigene Belijdenis ouder was, met Gods Woord overeenstemde, aan vier Christelijke koningen was ter hand gesteld, en door heel de Christelijke wereld bekend was, waren zij tot dusver bij deze Belijdenis gebleven, en wilden er ook verder bij blijven.

Daarna zei Gliezner tot de Broeders, dat Morgenstern van de Broederbelijdenis vele dwalingen ten laste legde. De Broeders antwoordden, dat zij niet inzagen, dat hun Belijdenis dwalingen bevatte; maar wanneer men hun deze geliefde aan te wijzen, dan zouden zij ze ernstig overwegen, en daarna hun tegenstanders bescheid geven.

Hierop werden de Broeders niet meer tot de vergaderingen van de Synode toegelaten. Zo werden ook door deze bijeenkomst de beide partijen in geen enkel opzicht nader tot elkander gebracht.

Dadelijk na afloop van de Synode schreef Morgenstern al die Artikelen van de Broederbelijdenis op, welke niet met de Augsburgse Confessie overeenstemden, en zond ze de Broeders, met een begeleidende brief, ten bewijze dat de Uniteit dwalingen leerde.

De Broeders droegen aan Johann Laurentius op, dit schrijven te beantwoorden. Het zachtmoedige antwoord van Laurentius maakte echter op de hartstochtelijke ijveraars niet de minste indruk, integendeel, zij deden hun best, om de Uniteit ook in Duitsland zwart te maken: zij zonden naar Wittenberg, de zetel van de Lutherse leer, herhaaldelijk brieven met de scheefste oordeelvellingen omtrent de Uniteit, beschuldigden haar telkens van nieuwe ketterijen, en eisten, dat de universiteit te Wittenberg de Broeders openlijk als dwaalleeraars zou veroordelen.

Het kon de Broeders niet onverschillig zijn, hoe de eerste universiteit in Duitsland jegens hen gezind was; daarom besloten zij, hun eigen boden naar Wittenberg te zenden, ten einde de aldaar wonende Godgeleerden een juist denkbeeld van de zaken en belangen van de Evangelischen in Polen te geven, de verhouding van de Uniteit tot de overige belijders des Evangelies in het rechte licht te stellen, en de Uniteit tegen alle verdachtmakingen te beschermen.

De afgezanten van de Broeders beriepen zich op de vroegere vriendschappelijke betrekking tussen de Uniteit en Luther, Melanchthon en andere Hervormers, en legden het antwoord over, dat zij aan Morgenstern op zijn smaadschrift gegeven hadden. Zij beklagden zich over de blinde ijveraars, door wie de Uniteit van alle mogelijke dwalingen beschuldigd werd, als zouden de Broeders Pelagianen, Donatisten, Arianen, Anabaptisten en Papisten zijn, en dat alleen om deze één oorzaak, dat de Uniteit er steeds naar streefde, om met alle belijders van het Evangelie vrede te houden, en van haar schone kerkinrichting niet wilde afwijken.

Het antwoord, dat de Uniteit door Laurentius aan de Lutherse tegenstanders op hun beschuldigingen had laten geven, werd gelezen door de theologen Paulus Eber, Georg Major en Paul Crelhus, en door de schoonzoon van Melanchthon, de geneesheer Dr. Kaspar Penczer. Uit de mededelingen van Laurentius bemerkten de Wittenbergsche geleerden, dat de vijanden van de Broeders in Polen óf Placianen óf hoogmoedige mensen moesten zijn.

Al de Wittenbergse geleerden keurden de Belijdenis van de Broeders goed, en gaven hun een schriftelijke verklaring mee, inhoudende, dat zij in alle hoofdpunten met die

van de Lutherse Kerk overeenstemde, al bestond er ook ten opzichte van de ceremoniën enig onderscheid. Bovendien prezen zij de verdraagzame houding van de Uniteit tegenover de Luthersen, en vermaanden de in Polen woonachtige Luthersen, om met de Uniteit vrede te houden.

Door deze verklaring uit Wittenberg waren de hartstochtelijke ijveraars beschaamd, en werden de meer verdraagzame Luthersen opgewekt, om met de Broeders in Christelijke liefde te leven.

HOOFDSTUK 8. ROKYTA VERDEDIGT DE BELIJDENIS VAN DE UNITEIT VOOR DE RUSSISCHE CZAAR.

Aan de Westerse Kerk had de Heere in zijn genade het licht van de Reformatie gezonden en haar uit de Babylonische gevangenschap uitgeleid; *de Oosterse of Griekse Kerk bleef in de geestelijke duisternis, hoewel de vrienden des Evangelies bij elke voorkomende gelegenheid er op bedacht waren, aan deze zogenaamde orthodoxe Kerk het licht des Evangelies te brengen.*

Ook de Uniteit kwam eenmaal met de Russische Kerk in aanraking. De Russische naburen deden aan het Poolse Rijk veel schade, en hoewel zij in verscheiden veldslagen overwonnen werden, wilde koning Sigismund August toch liever door toegevendheid de Russische Czaar voor zich trachten te winnen en op voet van vrede met hem leven, dan voortdurend met hem overhoop te liggen. Te dien einde vaardigde hij in het jaar 1571 een gezantschap naar Moskou tot Czaar Iwan Basilius af. Dit gezantschap bestond uit loden van de Uniteit en van de Gereformeerde Kerk, die zich deden vergezellen van de predikant Johann Rokyta, consenior van de Uniteit in Polen. De 3^e Mei 1570 kwam het Poolse gezantschap te Moskou aan. Toen de Czaar vernomen had, dat de Poolse afgezanten een Evangelischen prediker bij zich hadden, wenste hij hem te zien en met hem over de godsdienst (e spreken. Op de vastgestelde dag werd Rokyta door Iwan Basilius in de Senaat ontboden, waar hem tien vragen voorgelegd werden, die hij daarna, van de nodige antwoorden voorzien, weer aan de Czaar ter hand stelde.

De vragen van de Czaar en de antwoorden van Rokyta luidden als volgt:

1. Czaar: "Wie zijt gij?" –

Rokyta: "Een bedienaar des Woords van de Christelijke Kerk."

2. Czaar: "Wat onderwijst gij aan uw toehoorders?" –

Rokyta: "De geschriften van de Profeten en van de Apostelen, de Tien Geboden, het Gebed des Heeren, de Apostolische Geloofsbelijdenis en twee Sacramenten, waarin de leer van de plichten van een iegelijk Christen vervat is."

3. Czaar : "Wat leert uwe Belijdenis van de rechtvaardigmaking des mensen voor God?" –

Rokyta: "De mens heeft wegens zijn aangeboren en werkelijke zonden de eeuwige verdoemenis verdiend. Is het geweten daarover bedroefd, dan wijzen wij zo'n bedroefde ziel op het Lam Gods, Dat de zonde van de wereld wegneemt; alleen om de verdienste van dit Lam Gods wordt de zondaar door God in genade aangenomen, en niet om de goede werken, die toch niemand voor God kunnen rechtvaardigen."

4. Czaar: "Zoo de mens alleen door genade zalig wordt, hoe en waarom zal Christus dan de mensen naar hun werken oordelen?" –

Rokyta: "Het geloof is wel in het hart, maar zijn vrucht, de goede werken, openbaart zich aan de ogen; in het openbare gericht moeten openbare bewijzen zijn, en de boom moet men aan zijn vruchten kennen. Ik zie, dat de Evangelischen bij Uwe Majesteit belasterd zijn, alsof zij de mensen alleen tot de genade Gods en het geloof zouden brengen en hen van goede werken afhouden Maar ik betuig voor God en al de engelen, dat de gerechtvaardigde en met God verzoende Christen niet meer zijn lusten

kan dienen en de ontvangen genade in goedwil en zorgeloosheid doen verkeren, maar hij dient God de Heere in heiligheid, rechtvaardigheid en waarheid; anders zou zijn geloof zonder de werken dood zijn. De goede werken zijn echter niet de zodanige, welke door het menselijk verstand en het bijgeloof verzonnen worden, maar de hoofdsom van de geboden Gods: *God boven alles lief te hebben en de naaste als zichzelf*; zij komen uit het geloof voort door de Heiligen Geest, en God belooft ze in dit en in het toekomstige leven. De huichelaars, die onder de Christelijke naam een goddeloos leven leiden, sluiten wij van de Kerk uit, totdat zij zich bekeren!"

5. Czaar: "Welke godsdienst belijdt gij? Misschien die van Luther, die van de oude Christelijke godsdienst afvallig is geworden?" –

Rokyta: "Ik belijd de Heere Jezus Christus en Zijn Evangelie; als de leer van Luther daarmee overeenstemt, neem ik haar als Gods Woord aan; stemt zij daarmee niet overeen, dan veroordeel ik haar. Of de Russische godsdienst met Gods Woord overeenstemt, daarover wil ik niet twisten. De Algemene Christelijke Kerk is niet aan één plaats noch aan één volk gebonden, maar is over de gehele wereld verspreid: zij bevindt zich overal, waar Gods Woord slechts zuiver verkondigd wordt. Wij zijn niet van de Kerk afgevallen, maar van de Paus, omdat de Paus van Christus en zijn Apostelen afvallig is geworden, en ook de Grieken als afvalligen verdoemt."

6. Czaar: "Wanneer gij uw leer niet door wonderen kunt bewijzen, wie heeft dan u, Luther en anderen tot priesters geroepen?" –

Rokyta: "Christus Zelf maakt sommigen tot Apostelen, anderen tot Profeten, anderen tot evangelisten, anderen tot herders, anderen tot leeraars, en dat alles tot opbouw van de Kerk. De Christelijke Kerk heeft de macht, om haar dienaren te kiezen. Ik ben, na door de senioren grondig onderzocht te zijn, gekozen en geordend. Al wat naar simonie en handel drijven met het heilige zweemt, is bij ons onbekend; wonderen hebben wij ook niet nodig, daar wij bij de Heilige Schrift blijven, die reeds lang door wonderen bevestigd is."

7. Czaar: "Hoe denkt gij over het Christelijk vasten?" –

Rokyta: "Het geestelijke vasten, waarvan Jesaja spreekt, benevens matigheid, onthouding en in tijden van nood ook openbare vasten, voorts gebeden, aalmoezen en verootmoediging des harten, - dit alles wordt ook door ons aanbevolen; maar overeenkomstig 1 Tim. 4 : 2-5 doen wij niet mee aan het verbieden van bepaalde spijsen en aan kastijding des lichaams."

8. Czaar: "Welk soort van gebed is bij u in gebruik?" –

Rokyta: "Wij roepen de enige God door Zijn Zoon Jezus Christus aan; dat men ook de heiligen zou moeten aanroepen, daaromtrent bestaat noch een bevel, noch een belofte."

9. Czaar: "Waarom vereert gij de beeltenissen van de heiligen niet?" –

Rokyta: "Omdat God het in Ex. 20 : 4-5 en 1 Joh. 5 : 21 en ook elders uitdrukkelijk verboden heeft. De eerste Christenen hadden geen beelden in hun tempels, en wij begeren levende tempelen Gods te zijn."

10. Czaar: "Hoe denkt gij over de gehuwden staat van de priesters en over het celibaat?" –

Rokyta: "Wie de gave van de onthouding bezit, doet goed, wanneer hij blijft zoals Paulus; doch wie deze gave niet heeft, doet beter, wanneer hij trouwt, omdat de ontucht Gode een gruwel is. De Griekse Kerk is er in dit opzicht beter aan toe dan de Roomse, omdat zij haar priesters toestaat, in het huwelijk te treden. Aangaande het kloosterleven heeft noch Christus noch een Zijner Apostelen iets ingesteld."

Rokyta stelde de Czaar zijn antwoorden ter hand in een fraai geschreven stuk, met de bede, dat, mocht hij in iets gefaald hebben, de Czaar hem dit niet ten kwade mocht duiden en hem niet meer voor een ketter houden.

Iwan Basilius antwoordde met een brief in de Russische taal; het antwoord bestond uit 14 Hoofdstukken.

In de voorrede zegt de Czaar, dat hij met Rokyta niet wil twisten over de Geloofsartikelen, omdat men zijn paarden niet voor de zwijnen moet werpen, en men volgens de leer van Paulus een ketter behoort te mijden; bovendien lieten zijn vele bezigheden het hem niet toe, een lange gedachtewisseling met hem te houden.

Opdat echter Rokyta zich niet zou vleien, dat hij (de Czaar) zijn uitgebraakt gif goedkeurde, of dat hij de Schrift en de hoofdartikelen des geloofs niet verstond, achtte hij het om des gewetens wil noodzakelijk, hem een kort antwoord te geven:

"Luther heeft de Christelijke leer verworpen en de Schrift verdraaid, en zulke lieden dreigt de Profeet Jesaja meteen "wee u!" - "Lut" betekent in de Russische taal zoveel als "afschuwelijk", en dat is juist op Luther van toepassing. Zoals Luther was, zo zijn ook al zijn volgelingen, en vooral de Lutherse priesters, die wij in Moskou zonen van de duisternis, dienstknechten des duivels, valse profeten, dieven en huurlingen noemen. Ook gij zijt er zulk een, Rokyta! een Christelijk leraar zijt gij niet!"

Daarna tracht de Czaar de Evangelische leer te weerleggen; hij verdraait enkele schriftuurplaatsen, om het Russische bijgeloof te bewijzen, en zegt ten slotte:

"Gij schrijft, dat, dewijl wij u bevolen hebben te spreken, het u geoorloofd is, vrij uit en zonder vrees voor onze gestrengheid te getuigen; daar wij ons woord indachtig zijn, zeggen wij u, dat gij u niet bevreesd behoeft te maken. Desniettemin blijft gij in mijn ogen een ketter, omdat uw gehele leer verkeerd en met de Christelijke tucht in strijd is. Ja, gij zijt niet alleen een ketter, maar ook een dienstknecht van de Antichrist, door de duivel verwekt! Doch gij zijt niet alleen een Lutheraan, maar er zijn ook anderen, die erger zijn dan gij; daarom verbied ik u, deze leer in mijn Rijk te verbreiden".

Het antwoord van de Czaar was in een prachtband gebonden. Rokyta nam het mee naar Polen, en plaatste het in de bibliotheek van een Poolse magnaat.

HOOFDSTUK 9. DE VERENIGING VAN ALLE EVANGELISCHE BELIJDENISSEN IN POLEN. DE CONSENSUS SENDOMIRIENSIS (1570).

Reeds vele jaren achtereen streefden de oprechte belijders des Evangelies in Polen er naar, om alle Evangelische Belijdenissen tot één geheel te verenigen tegenover de hoe langer zo meer toenemende vijandschap van Rome. Maar al de tot dusver in 't werk gestelde pogingen van die aard leden schipbreuk op de hardnekkigheid van de stijfhoofdige Luthersens.

Terwijl de Broeders met de Gereformeerden steeds meer tot één geheel versmolten, wilden deze blinde ijveraars niets horen van een broederlijke vereniging, terwijl zij de Broeders als Calvinisten beschouwden en de Calvinisten voor Sacramentsschenders uitmaakten. Door het antwoord van de Wittenbergse universiteit waren de hartstochtelijke drijvers beschaamd en de weldenkende Luthersens aangemoedigd; en dewijl de gehele Evangelische adel op een vereniging aandrong, was nu ook de Lutherse superintendent Erasmus Gliezner tot onderhandeling bereid.

Uit dien hoofde werd er tegen de 13de Februari 1570 een Lutherse synode te Posen, ten huize van graaf Lukas Gorka, 'wojwode' van Posen, bijeengeroepen. Op deze vergadering verschenen 24 Lutherse predikanten; van de Broeders kwamen Georg Izrael en Johann Laurentius, «n bovendien de magnaten Gorka, Ostrorog, Leszczyński, Tomicki en anderen.

Gliezner wekte de vergadering op, om God aan te roepen, ten einde door de hulp des Heiligen Geestes tot een broederlijke vereniging te komen; daarop vielen allen op hun knieën en zongen: *"O Heil'ge Geest, keer tot ons in!"*

Vervolgens verklaarde de wojwode van Guesen, Johann Tomicki, dat het altijd zijn vurigste wens geweest was, de Luthersens en de Broeders duurzaam verenigd te zien, dewijl er geen enkel bezwaar tegen was, want voor zoover hij kon beoordelen, bestond er geen onderscheid in de grondartikelen van beider Belijdenis. Daarom vermaande hij de beide partijen en bad hij ooi Gods wil, dat zij alle vleselijke hartstochten zouden bedwingen en in de vreeze Gods hun onderhandelingen over de vereniging beginnen.

Gliezner betuigde, dat hij hartelijk verlangde naar een eendrachtig samengaan met de Broeders, om welke reden dan ook deze Synode bijeengeroepen was.

De voornaamste sprekers waren Gliezner en Izrael.

De eerste herinnerde aan de voorgaande Synode te Posen in het jaar 1567, en dat de broeders de Augsburgse Confessie reeds goedgekeurd hadden; daarom werd gedurende vier dagen over de Augsburgse Confessie beraadslaagd, die met de Broederbelijdenis vergeleken werd.

Gliezner beweerde, dat men, als de Broeders eerst de Augsburgse Confessie aannamen, een goede grondslag zou hebben, waarop men gemeenschappelijk kon voortbouw.

De Broeders antwoordden, dat Luther nooit van hen verlangd had, dat zij de Augsburgse Confessie zouden aannemen, maar hun Belijdenis had goedgekeurd; ingeval de Luthersens de Broederbelijdenis ondertekenen wilden, zouden zij ook de Augsburgse Confessie onderschrijven. Tomicki zeide tot de Luthersens, dat uit het door hen gesprokene bleek, dat zij het in de zaak zelve eens waren, en er alleen een onderscheid in woorden bestond.

Doch daar Gliezner steeds de lichamelijke tegenwoordigheid van Christus in het Heilig Avondmaal bepleitte, terwijl de Broeders slechts een geestelijke tegenwoordigheid wilden erkennen, werd de beoogde vereniging niet bereikt.

Niettemin verklaarden beide partijen zich bereid tot verdere onderhandelingen. Middelerwijl wilden zij de Christelijke eendracht blijven betrachten, in hun predicatiën het volk van haat en vijandschap terughouden, tot vrede vermanen, en God om Christelijke eensgezindheid bidden.

Daarna werd er besloten, een algemene synode te Sendomir bijeen te roepen, die vanwege de Lutherssen door de gebroeders Erasmus en Nikolaus Gliezner zou bezocht worden. De laatste was Luthers senior te Posen.

Nadat aldus de weg tot onderlinge overeenstemming vooraf geëffend was, kwam men de 9de April 1570 bijeen te Sendomir. Op deze bijeenkomst verschenen de eerste magnaten uit het ganse Poolse Rijk in groten getale, en voorts de predikanten van de Gereformeerden, van de Broeders en van de Lutherssen.

De senioren Izrael en Laurentius konden wegens ziekte en andere omstandigheden deze vergadering niet bijwonen; daarom zond Izrael senior Theophil Turnovsky, zijn assistent, met brieven uit naam van de Uniteit ter synode. Van te voren, in Februari 1570, was Turnovsky uit Polen naar senior Blahoslav te Eibenschütz in Moravië en naar Augusta te Jungbunzlau in Bohemen gezonden, van wie hij de nodige inlichtingen ontving omtrent de te volgen gedragslijn op de Synode.

Turnovsky heeft ons een uitvoerig verslag van zijn reis en van de handelingen van de Synode te Sendomir nagelaten, dat wij hier in hoofdzaak zullen volgen.

De Lutherse Kerk was, zoals reeds gezegd is, vertegenwoordigd door de gebroeders Gliezner, de Broederkerk door Andreas Prazmovsky en Turnovsky'; de overige predikanten waren allen Gereformeerd.

Op Zondag de 9^e April 1570, na de godsdienstoefening, overhandigde Turnovsky de brieven van de senioren, en des namiddags werd de Synode geopend. De bijeengekomenen werden allereerst toegesproken door Myszkovski, wojwode van Krakau; daarna lichtte heer Peter Zborovski, wojwode van Sendomir, het doel dezer zo druk bezochte Synode toe.

Tot bestuurders werden gekozen uit de adel: de heren Stanislaus Myszkovski wojwode van Krakau, Peter Zborovski, wojwode van Sendomir, en Stanislaus Ivan Karminski.

Als geestelijke voorzitters werden benoemd: Andreas Prazmovsky en Paul Gilovski, senior van de Gereformeerde kerken in het district Sator en Auschwicz.

Tot secretaris van de Synode werd de Gereformeerde predikant Sokolovski aangesteld, en daarna werden er 3 a 4 sprekers uit ieder district benoemd.

De 10^e April werd de tweede zitting gehouden. Na voorafgaande prediking door Valentin, predikant te Brzozova, werden er onderscheiden gezantschappen ontvangen.

Het eerste was dat van de Groot-Poolse Lutherssen. Erasmus Gliezner sprak de Synode op de volgende wijze toe:

"Wij zijn afgezanten van de wojwode van Posen, van de heer van Gnesen, Brzesce en Rogozno, en van de Posensche kerken. In naam dezer heeren brengen wij allereerst een beleefden groet over; voorts delen wij u mee, dat zij ons opgedragen hebben, u te herinneren, dat wij reeds sedert geruime tijd door Dr. Maarten Luther tot het inzicht van onze dwalingen en tot de rechte leer omtrent de rechtvaardigmaking en het Heilig Avondmaal gebracht zijn, - en dat het ons daarom diep bedroefd heeft, dat enige geloofsgenoten ergerlijke vragen aangaande het Heilig Avondmaal opgeworpen hebben, en daardoor verdeeldheid en dwalingen hebben doen ontstaan. Het verheugt ons echter, dat gij uit verlangen naar vereniging een synode bijeengeroepen hebt, tot

welke onze kerken de wojwode van Posen en de heer van Gnesen afgevaardigd hebben. Daar beiden echter niet komen konden, hebben zij ons met heer Bninski afgezonden. Wij nu zijn tot vereniging bereid, en verzoeken u, ons de redenen op te geven, waarom gij ons herwaarts geroepen hebt".

Verder sprak Gliezner de wens uit, dat de Augsburgse Confessie als gemeenschappelijke Belijdenis mocht aangenomen worden.

De wojwode van Sendomir antwoordde Gliezner, dat het doel van de Synode was, alle Evangelische Belijdenissen in Polen tot één geheel te verenigen, opdat zij aan Rome's vijandschap weerstand zouden kunnen bieden.

Het tweede gezantschap, dat van de Boheemse Broeders, voldeed aan zijn opdracht bij monde van Prazmovsky. Deze overhandigde twee brieven van de senioren, waarin zij voor de uitnodiging ter Synode hun dank betuigden, en mededeelden, dat zij wegens vele bezigheden en ziekte niet komen konden.

Voorts gaven zij hun verlangen te kennen, dat hun Belijdenis, omdat zij nu eenmaal in Polen ingevoerd en de Koning ter hand gesteld was, als de gemeenschappelijke Geloofsbelijdenis van al de Evangelischen in Polen zou worden aangenomen. Prazmovsky wees er op, *dat de Bohemers gedurende 150 jaren, van Hus tot Luther, voor het Koninkrijk Gods gestreden en geleden hadden*, hetgeen ook erkend werd door Luther, die hun Belijdenis had goedgekeurd; - daarom was het betamelijk, dat men de Broeders als ervaren strijders in de dienst van Christus eerde en liefhad. Het verwonderde hem, dat enkele Luthersen de Boheemse Broeders zó konden haten, aangezien toch Luther en Melanchthon hun Belijdenis hadden goedgekeurd.

Nadat men al de gezantschappen, zestien in getal, aan het woord had laten komen, deed Paul Gilovski het volgende voorstel:

"Aangezien de Synode bijeengeroepen is met oogmerk om de band van de eenheid in geloof, hoop en liefde met eendrachtige harten te versterken, en God de Vader, Zoon en Heiligen Geest eenstemmig te prijzen, - doch de vijanden ons tot dusver met allerlei leugens van lust tot verdeeldheid en tweedracht hebben beschuldigd, - daarom hebben wij ten bewijze van ons geloof en onze oprechtheid onze oude apostolische, profetische, katholieke en orthodoxe Helvetische Belijdenis in de Poolse taal laten drukken en leggen haar aan de Synode over, opdat zij haar kan onderzoeken, doorlezen, goedkeuren en in naam van al de Poolse Kerken uitgeven, opdat deze Confessie als de gemeenschappelijke Belijdenis van al de Evangelischen in Polen de Koning moge ter hand gesteld worden. Daardoor mag evenwel aan de Augsburgse Confessie en de Broederbelijdenis geen afbreuk worden gedaan, maar deze moeten in de Voorrede van de gemeenschappelijke Belijdenis erkend en de overeenstemming tussen de drie Belijdenissen openlijk uitgesproken worden."

HOOFDSTUK 9a.
DE VERENIOING VAN ALLE EVANGELISCHE BELIJDENISSEN
IN POLEN. DE CONSENSUS SENDOMIRIENSIS. (1570).

De Voorrede, waarvan Gilovski had gewaagd, werd voorgelezen door de predikant Threcius, en nu namen de beraadslagingen daarover een begin.

Prazmovsky verwierp de Voorrede en de Züricher Belijdenis; doch anderen bevalen beide aan en wilden ze in stemming brengen.

Nikolaus Gliezner zeide: "Zo'n stemming komt mij niet voegzaam voor; vooreerst omdat wij nog geen antwoord hebben op de Augsburgse Confessie, en ten andere omdat heer Buinski nog niet is aangekomen. Doch zo gij het mij vergunt, wil ik wel enigermate mijne mening uitspreken. Het is goed, een belijdenis op te stellen; maar vele belijdenissen te hebben, is uit den boze. In het Duitse Rijk bestaan in hoofdzaak twee Belijdenissen : de Saksische en de Wittenbergse, maar in de tegenwoordige tijd zou het het beste zijn, de Augsburgse Belijdenis aan te nemen, want daarbij is de eendracht gewaarborgd. Deze Belijdenis is wijd en zijd aangenomen en door gewichtige getuigenissen bekrachtigd.

Gij maakt ook gewag van de Waldenzische Belijdenis (d. w. z. van de Belijdenis van de Boheemse Broeders), die gij hier als het ware ten grondslag legt. Weet echter, dat de broeders Waldenzen (de Boheemse Broeders) vele Belijdenissen hebben, en om die reden juist komen zij ons verdacht voor. Bovendien zijn zij onstandvastig in hun geloof, wat zij onlangs duidelijk op de Synode te Posen bewezen hebben: nu eens stemmen zij met ons overeen, dan weer staan zij tegen ons over; heden geven zij iets toe, morgen herroepen zij het weder. Dit behoort gij te weten, zo gij het tot dusver nog niet allen geweten hebt. En daar wij met hen over deze Belijdenis strijd voeren, kunnen wij er niet voor stemmen. Wij willen dan ook geen andere belijdenis aannemen, maar verklaren ons beslist voor de Augsburgse Confessie en blijven haar tot in de dood getrouw, zoals ons is opgedragen".

Deze pleitrede van Nicolaus Gliezner tot aanneming van de Augsburgse Confessie werd ondersteund door diens broeder Erasmus, waarbij deze o. a. zei, dat in de nieuwe Poolse (Züricher) Belijdenis het Artikel over het Heilig Avondmaal uit de Broederbelijdenis was overgenomen; wilden zij zich derhalve van alle verdenking van dwaling zuiveren, dan deden zij het beste, als zij de Augsburgse Confessie aannamen. "Uit de brieven dezer Waldenzen (senioren) en ook uit uwe beraadslagingen is gebleken", zeide hij, "dat gij nog geen eigen Belijdenis hebt. De kwestie zou dus slechts hierop neerkomen, welke Belijdenis wij aannemen en op grond van welke Belijdenis wij ons verenigen zullen. Tot vereniging zijn wij bereid, maar eerst moet alles rijpelijk overwogen worden. Er bestaan vele belijdenissen, maar de Augsburgse aan de Schrift ontleend, op vele plaatsen ingediend, en door het getuigenis van velen bekrachtigd, is de beste van alle. Het ware dus raadzaam, dat zij als de enig geldende in Polen werd aangenomen; ook is het niet goed, vele belijdenissen uit te geven."

Heer Stanislaus Myszkovski gaf daarop het volgende antwoord: Of ik heb zacht gesproken, óf een uwer heeft mij niet goed verstaan (daarbij wees hij op Erasmus Gliezner), aangezien hij mij iets toedicht, waaraan ik volstrekt niet gedacht heb, namelijk, dat wij in 't geheel geen belijdenis zouden hebben. Daarvoor behoeft God ons! want dat zou volslagen atheïsme zijn. Maar gelijk gij de Augsburgse, en de Waldenzen de hunne, zo eren ook wij onze Helvetische Belijdenis. Daar wij echter hebben ingezien, dat zo'n gedeeldheid uit den boze is, - want wij mogen niet zeggen:

Ik ben van Paulus, en ik ben van Apollos, - zijn wij hier bijeengekomen, opdat wij ons allen zouden verenigen in één belijdenis, die dan onze gemeenschappelijke Poolse Belijdenis zal zijn. Maar nu zien wij, dat gij u daartoe niet wilt laten bewegen. Uw Luther houdt gij voor een orakel, en juist hij heeft de Waldenzen een getuigenis gegeven, - en welk een getuigenis! - waarin hij hen niet alleen met zichzelf vergelijkt, maar, terwijl hij hen in de ware leer met zichzelf bevond overeen te stemmen, in de kerkordening en de heilige tucht hen boven zich en zijn Kerk heeft gesteld.

Waarlijk, ik weet niet, wat gij zoekt, wanneer gij deze hun Belijdenis veracht, u met onnodig twisten vermoeit, en niet tevreden zijt met hun eenvoudige en zuivere Belijdenis, waaruit men geen billijke reden tot verdeeldheid kan afleiden. Daarentegen begrijp ik het zeer goed van de Broeders, dat zij in hun vredelievendheid, waarbij zij de grond van de ware leer vasthouden, zich niet gaarne niet zulk een woordenstrijd willen inlaten, ja, ik keur het goed, want zij handelen verstandig!"

Senior Gilovski koos partij voor de Broeders, en stemde toe, dat zij geen verschillende soorten van belijdenissen hadden.

Evenzo spraken Stanislaus Osviecimski en andere heren.

Daarna stond Turnovsky op en sprak volgende wijze:

"Met het oog op de woorden van de predikant Nikolaus Gliezner, die bij het spreken over onze Belijdenis haar *een Waldenzische* noemde, moet ik enige opheldering geven.

Omtrent het door hem gesprokene wil ik slechts opmerken, dat men ons in die Voorrede ten onrechte Waldenzen en onze Belijdenis een Waldenzische noemt, want andere mensen waren de Waldenzen, die hun oorsprong uit Frankrijk hebben, en andere mensen zijn wij, die uit Bohemen afkomstig zijn.

Ik zou gaarne zien, dat gij ons niet langer met die bijnaam wilde betitelen, maar ons eenvoudig "Broeders" wilde noemen, welken naam wij zelve ook bezigen, of "Boheemse Broeders", zo gij dan toch onderscheid wilt maken.

Ook moet ik de Saksische broeders (Luthersen) antwoorden op hetgeen zij hier gezegd hebben, dat namelijk onze Broeders vele Belijdenissen zouden hebben, en daarom geen vertrouwen verdienen. Hoewel er verscheiden uitgaven van deze Belijdenis bestaan, doordien de Broeders, uit de duisternis van de Antichrist uitgeleid, altijd bereid waren, om zich te laten onderrichten en een helderder licht te ontvangen van de mannen, die de Heere op verschillende plaatsen in de Kerk verwekt heeft, en omdat zij om verschillende redenen hun Belijdenis aan verschillende mensen ter hand gesteld hebben, - bezitten zij toch slechts één gedrukte Belijdenis in Polen, die zij de Koning overhandigd hebben en alleen als hun Belijdenis in dit Koninkrijk beschouwd willen hebben".

De gebroeders Gliezner ergerden zich aan deze rede van Turnovsky en spraken hem tegen, maar de Wojwode van Krakau koos partij voor hem, keurde alles goed, wat hij gezegd had, en verzekerde tevens, met blijdschap vernomen te hebben, dat men niet dan ten onrechte de Broeders met de Waldenzen vereenzelvigde.

Daarop wendde Erasmus Gliezner zich tot Turnovsky en zeide: "Die bijnaam past evenwel juist voor u, want gijlieden zijt Waldenzen, dat zal ik u bewijzen!"

Turnovsky antwoordde: "En ik ontken zulks ten stelligste, en zal met duidelijke bewijzen uit de geschiedenis aantonen, dat wij geen Waldenzen zijn en men ons dus ten onrechte zo noemt!"

Onder het daarop gevolgde rumoer herhaalde Nikolaus Gliezner: "Wij weten, dat de Broeders tegenwoordig verschillende Belijdenissen hebben, want zij hebben ze ons in Polen laten zien!"

En Erasmus Gliezner zeide, dat zij er wel vijf hadden.

Daarop legden de heren hun een Belijdenis voor, en verzekerden, dat zij zich aan deze alleen hielden.

Bij de stemming over de Voorrede protesteerden de gebroeders Gliezner tegen de vereniging, waarop de Wojwode van Sendomir hen aldus vermaande: "Ik bid u, bedenkt u toch en wees niet afkerig van de vereniging, want wij, koninklijke raadsheren, weten welke gewichtige redenen er zijn, om ons met elkander te verenigen!"

Bij het begin van de derde zitting, op de 11^e April, hield Jakob Sylvius de predicatie. Daarna werd de nieuwe Poolse (Helvetische) Belijdenis verder onderzocht, en de afgevaardigden van de kerken in Littauwen ontvangen, die aan de Synode mededeelden, dat de Gereformeerden en de Luthersen in Littauwen zich ten opzichte van het leerstuk van de Sacramenten verenigd hadden.

Daar de gebroeders Gliezner voortdurend bleven protesteren, stak er een hevige storm tegen hen op. Heer Lubelski viel de beide Gliezners heftig aan, omdat zij het werk, waartoe de Synode bijeengeroepen was, belemmerden. Hij zeide o. a.: "Het zou veel beter zijn, wanneer gij in 't geheel niet hier waart, om onze aangelegenheden te bespieden! Wat de Belijdenis van de Waldenzen betreft, waarop gij nu smaalt, - ik beschouw haar als zeer zuiver, en door vredelievende mannen eenvoudig opgesteld volgens de Schrift. De Augsburgse Confessie werd onder andere omstandigheden opgesteld; er waren toen mensen met verwarde hoofden bijeen, waaronder ook Pausgezinden, en zij richtten zich meer naar de mensen dan naar de waarheid zelve, omdat zij de Papisten met de Evangelischen wilden verenigen".

Opdat de storm tegen de beide Gliezners niet hoe langer zo heviger zou worden, gingen de bestuurders van de Synode tot haar sluiting over.

Den 12^e April werd de vierde zitting gehouden, bij welke gelegenheid door Prazmovsky een leerrede werd uitgesproken. Toen de Helvetische Belijdenis afgehandeld was, zou er over gestemd worden, maar de Wojwode van Krakau zeide:

"Het komt mij niet nodig voor, de tijd met stemmen te verkwisten, want wij allen zijn het hierin eens, dat de Helvetische Confessie waar is; wij belijden haar reeds sedert vele jaren, en behoeven haar niet door een stemming aan te bevelen. Maar omdat het hoofddoel onzer vergadering is, dat wij ons met de broeders Waldenzen en met de Luthersen verenigen, moeten zij door stemming over de Confessie beslissen, of deze met de Heilige Schrift overeenkomt, en of zij zich met ons aan haar willen houden, opdat wij haar niet als een Helvetische, maar als onze gemeenschappelijke Poolse Belijdenis kunnen uitgeven.

Dit voorstel van de Wojwode werd aangenomen, en voor de stemming werden de invloedrijkste mannen van alle Belijdenissen gekozen: uit de Luthersen Erasmus en Nikolaus Gliezner en Buinski; uit de Broeders Prazmovsky en Turnovskv - uit de Gereformeerden de predikanten Sylvius en Gilovski en de Wojwododen van Krakau en Sendomir.

Toen de gekozenen in de woning van de Wojwode van Krakau bijeengekomen waren, moesten de vertegenwoordigers van de Broeders het eerst hun stem uitbrengen. Prazmovsky zei, wel gewenst te hebben, dat de Broederbelijdenis als gemeenschappelijke Belijdenis ware aangenomen; doch daar de Helvetische Confessie met de Broederbelijdenis overeenstemde, namen de Broeders de voorgelezene belijdenis als de hunne en als waar aan. Turnovsky zei, óók wel gewenst te hebben, dat de Broederbelijdenis ware aangenomen; doch daar de Broeders altijd het welzijn van de Kerk op het oog hadden, stemde hij met de Helvetische Confessie in. Het was dan ook slechts een uitvoeriger en duidelijker uitgewerkte Broederbelijdenis, en dewijl hij er niets op aan te merken had, nam hij haar als de zijn en als waar aan. Hij verzocht echter, dat de Broeders, na de aanneming van de Helvetische Confessie, hun eigene Belijdenis zouden mogen behouden. De Wojwode van Krakau antwoordde, dat de Synode de Broeders hun Belijdenis zou laten behouden; en de Wojwode van Sendomir voegde er bij: "Wat de kerkelijke tucht aangaat, zullen ook wij er voortaan op bedacht zijn, dat de orde en tucht onder ons verbeterd worden!"

HOOFDSTUK 9B

DE VERENIGING VAN ALLE EVANGELISCHE BELIJDENISSEN IN POLEN. DE CONSENSUS SENDOMIRIENSIS (1570).

Aller aandacht was thans op de Luthersen gevestigd.

Een lange en aangrijpende toespraak werd tot hen gehouden door de Wojwode van Sendomir; met tranen in de ogen wees hij op het van Rome's zijde dreigende gevaar, in geval zij onenig bleven; wanneer zij zich daarentegen eendrachtig verenigden, bestond er hoop, dat ook de Koning voor het Evangelie zou gewonnen worden.

Bij zijn rede kon ook de Wojwode van Krakau zijn tranen niet bedwingen. Na de toespraken van de heren Wojwoden begonnen de beide Glieznars een anderen toon aan te slaan en blijken van toenadering te geven. Daar zij zagen, dat de Broeders zich met de Gereformeerden verenigd, en daarbij hun Belijdenis en hun kerkordening behouden hadden, zeiden zij, dat ook zij bij hun geloof wilden blijven.

Doch daar zij niet andermaal de Augsburgse Confessie konden, aanbevelen, en de verbeterde (Helvetische) Broederbelijdenis niet wilden aannemen, stelden zij voor, dat door al de bij deze zaak betrokken Kerken een nieuwe, eigene Poolse Belijdenis zou bewerkt worden, - waardoor zij ongemerkt bekenden, dat zij zich wilden verenigen. De Wojwoden bewilligden in de bewerking van een nieuwe belijdenis, en er werd nu bepaald, dat te die einde kort na Pinksteren de theologen van de drie Belijdenissen te Warschau een bijeenkomst zouden houden. Intussen kwam men overeen, een concept-overeenkomst van de drie Belijdenissen omtrent de leer van de Sacramenten op te stellen, ten bewijze dat men gezind was, zich met elkander te verenigen.

Volgens besluit van de Synode werd dit concept bewerkt door Threcius en Tenacidus. Toen de zitting geëindigd was, kwamen Prazmovsky. De beide Glieznars, Stanislaus Sarnicki, Ivan Karminski en Turnovsky bijeen, om het stuk door te zien en te verbeteren.

De 13^e April werd de vijfde zitting gehouden. De openingsrede hield Sylvius, die zijn blijdschap uitsprak over de aangevangen vereniging. Daarna werd het opgestelde concept, "consensus" genoemd, voorgelezen.

Na deze voorlezing begeerden de Luthersen, dat het hun tot onderzoek zou overgegeven worden. Nadat zij het stuk doorgezien hadden, verlangden de beide Glieznars, dat in het concept het veertiende Artikel van de Saksische Belijdenis zou worden opgenomen, dat Melanchthon in het jaar 1550 had opgesteld, om bij het Concilie van Trente te worden ingediend.

De Synode nam hiermee genoegen; doch toen de Luthersen nu weer verlangden, dat men van de lichamelijke tegenwoordigheid van Christus in het Avondmaal zou spreken, bracht hun voorstel een groot ongenoegen teweeg.

Eindelijk werd er besloten, de uitdrukking "lichamelijke tegenwoordigheid" achterwege te laten, en in plaats daarvan "werkelijke tegenwoordigheid van Christus" te zetten.

Van het concept werden vier afschriften gemaakt en door de aanwezige predikanten van alle Belijdenissen en door de eerste magnaten ondertekend. Namens de Uniteit werd op de Synode getekend door Turnovsky, en later door Georg Izrael en Johann Laurentius als senioren van de Uniteit in Polen.

De 14^e April hield men de laatste zitting. Het doorgelezen en onderzochte concept werd opnieuw voorgelezen en bekrachtigd. Allen beloofden wederkerig, zich daarnaar

te zullen gedragen en in alles dienovereenkomstig te handelen. Prazmovsky verzekerde uit naam van de Broeders, dat zij de vrede van ganser harte aannamen en met de Luthersen in oprechte eendracht begeerden te leven.

Ook de gebroeders Gliezner beloofden namens de Luthersen, dat zij met de Broeders en de Gereformeerden in eendracht en Christelijke liefde wensten te leven.

Ten bewijze daarvan verklaarden zij, dat zij met de senioren en predikanten van de Broeders te Posen wilden bijeenkomen, om deze concept-overeenkomst openlijk te bekrachtigen en om zich des te inniger met beide Belijdenissen te verenigen.

Daarop werd de Synode met lof en dank aan God gesloten, en nadat men elkander de rechterhand van de gemeenschap had gegeven, keerden allen huiswaarts.

Van de handelingen van de Synode werd het volgende stuk opgesteld:

"Wederzijdse overeenkomst betreffende de hoofdartikelen van de Christelijke godsdienst tussen de Kerken in Groot- en Klein-Polen, Littauwen, Rusland en Samogitië, welke volgens de Augsburgse en de Helvetische Confessie en de Broederbelijdenis enigermate verschillend schenen te zijn."

Opgesteld op de Synode te Sendomir, de 14^e April 1570.

"Na langdurige en herhaaldelijke geschillen met de sekten van de Tritheïsten, Ebonieten en Wederdopers, nu wij eindelijk door Gods genade uit zovele onenigheden en jammerlijke twisten verlost zijn, hebben de Poolse gereformeerde en rechtgelovige Kerken, die het naar het zeggen van de vijanden des Evangelies en van de waarheid in enkele Artikelen en punten van de leer oneens schenen te zijn, het raadzaam geoordeeld, uit liefde tot de vrede en de eendracht een Synode bijeen te roepen en een volkomen overeenstemming uit te spreken. Daarom hebben wij een vriendschappelijke en Christelijke beraadslaging gehouden en met vereende harten de volgende overeenkomst gesloten.

"Gelijk vooreerst noch wij, die op deze Synode onze Belijdenis overgelegd hebben, noch de Boheemse Broeders ooit van oordeel geweest zijn, dat de aanhangers van de Augsburgse Confessie anders dan vroom en rechtgelovig leren aangaande God, de Heilige Drieëenheid, de menswording van de Zoon Gods, alsook aangaande onze rechtvaardigmaking voor God en de andere hoofdartikelen van ons geloof, - zo hebben ook de aanhangers van de Augsburgse Confessie oprecht betuigd, dat zij noch in de Belijdenis onzer Kerk, noch in de Belijdenis van de Boheemse Broeders, die door enkele onwetende lieden *verkeerdelijk Waldenzen genoemd* worden, een zodanige leer omtrent God, de Heilige Drieëenheid, de menswording van de Zoon Gods, de rechtvaardigmaking en de overige hoofdartikelen van het Christelijke geloofs gevonden hebben, die afwijken zou van de rechtzinnige waarheid en van het zuivere Woord Gods. Wij hebben voor elkander de heilige belofte afgelegd, dat wij volgens het voorschrift van Gods Woord deze overeenkomst omtrent het zuivere en ware Christelijke geloof tegenover de Papisten, de scheurmakers en alle andere vijanden des Evangelies en van de waarheid eendrachtig zullen verdedigen.

"Wat voorts de rampzalige strijd over het Heilig Avondmaal betreft, daaromtrent zijn wij overeengekomen, dat wij ons aan de geest van de woorden van de Heere Jezus Christus willen houden, gelijk de kerkvaders, vooral Irenaeus, ze in rechtgelovigen zin hebben uitgelegd; want deze zegt, dat deze verborgenheid uit twee delen bestaat: een aards en een hemels. Wij beweren niet, dat alleen de stoffelijke bestanddelen (of blote tekenen zonder meer) aanwezig zijn, maar dat zij de gelovigen in werkelijkheid datgene aanbieden en het geloof datgene schenken, wat zij betekenen. Om duidelijker en beslister te spreken, zijn wij het daaromtrent eens geworden, dat wij geloven en

belijden, dat de werkelijke tegenwoordigheid van Christus niet slechts aangeduid wordt, maar dat hun, die het Heilig Avondmaal gebruiken, ook het lichaam en het bloed des Heeren voorgesteld, meegedeeld en toegereikt wordt, want de tekenen komen bij de zaak zelve, en zijn naar de aard van de Sacramenten niet louter tekenen meer.

Opdat echter de verschillende wijzen van spreken niet andermaal onenigheden veroorzaken, hebben wij goedgevonden, om - naast het in onze Geloofsbelijdenis reeds vervatte artikel - ook het Artikel van het Heilig Avondmaal uit de Belijdenis van de Saksische Kerk van het jaar 1550 met gemeenschappelijke toestemming op te nemen, in de volgende bewoordingen: "De Doop en het Nachtmal des Heeren zijn onderpanden en getuigenissen van de genade, die ons de belofte en de gehele verlossing in herinnering brengen, en ons verkondigen, dat de weldaden des Evangelies het deel zijn van allen en een iegelijk, die deze Sacramenten gebruiken".

Tot het Heilig Avondmaal zal niemand toegelaten worden, wanneer hij niet vooraf door zijn predikant of diens helper ondervraagd en onderzocht is geworden. Bij dat onderzoek moeten de onwetenden ondervraagd en onderwezen worden aangaande de gehele leer van de zaligheid, waarop hun de vergeving van de zonden verkondigd wordt.

Ook moeten de gelovigen hiervan onderricht worden, dat de Sacramenten door God ingesteld zijn, en dat de uiterlijke tekenen op zichzelf, zonder het rechtmatig gebruik, geen eigenschap van de Sacramenten hebben, maar dat bij het rechtmatig gebruik in het Heilig Avondmaal Christus waarachtig en werkelijk aanwezig is en de aanzittenden Zijn lichaam en Zijn bloed in waarheid te genieten geeft, en dat Hij betuigt, dat Hij in hen is, hen tot zijn leden maakt en hen met Zijn bloed afgewassen heeft.

Ook zijn wij van oordeel, dat het tot bekrachtiging van dezen heiligen wederzijdschen vrede dienstig zal zijn, dat - gelijk zij ons, onze Kerken en onze op deze Synode overgelegde Belijdenis en de Belijdenis van de Broeders als rechtgelovig erkend hebben, - ook wij jegens hun Kerken dezelfde Christelijke liefde koesteren en hen als rechtgelovig erkennen.

Wij willen afleggen en voor altijd vergeten al die geschillen en onenigheden, waardoor vroeger de loop des Evangelies niet zonder ergernis van vele vrome zielen werd tegengehouden, en aan onze vijanden gelegenheid gegeven werd, om ons grote smaadheid aan te doen, en zich tegen onze ware Christelijke godsdienst te verzetten. Wij van onzen kant verbinden ons, tot vrede en wederzijdse eendracht mee te werken, elkander wederkerig liefde te bewijzen, en overeenkomstig onze broederlijke vereniging er naar te streven, om de Kerk op te bouw.

Tevens verbinden wij ons, om onze broeders met allen ijver te bewegen en te overreden opdat zij deze Christelijke en broederlijke vereniging aannemen, handhaven, uitbreiden en versterken, inzonderheid door het aanhoren van het Woord Gods en het gebruik van de Sacramenten in deze of gene Kerk, mits met inachtneming van de orde, tucht en gewoonten, die in elke Kerk zijn ingevoerd.

De gebruiken en ceremoniën laten wij bij deze onze vereniging en overeenstemming aan elke Kerk naar haar goedvinden over; want er is weinig aan gelegen, welke gebruiken er in zwang zijn, indien maar de leer zelve en de grond van ons geloof en onze zaligheid zuiver en onvervalst blijft, gelijk ook de Augsburgse en Saksische Confessie leert, en gelijk ook wij het uitgesproken hebben in onze op deze Synode overgelegde Belijdenis.

Daarom beloven wij, dat wij elkander wederkerig met goede raad en liefdediensten behulpzaam zullen zijn, en alles willen aanwenden tot onderhouding en vermeerdering

van de rechtgelovige en gereformeerde Kerken in het gehele Rijk, in Littaauw en Samogitië, als leden van één lichaam.

Wanneer zij Algemene Synoden willen houden, zullen zij ons er vooraf kennis van geven, en ook zonder tegenstand op onze synoden komen, wanneer zij uitgenodigd zijn en het nodig is.

Eindelijk achten wij het tot bekrachtiging van deze broederlijke vereniging dienstig, dat wij op een bepaalde plaats bijeenkomen, om uit onze Belijdenissen - want de vijanden van de waarheid dwingen ons er bijna toe! - een kort begrip van de leer samen te stellen en namens alle gereformeerde Kerken in Polen, Littaauw en Samogitië in het licht te geven, ten einde alle vromen te troosten en de vijanden de mond te stoppen.

Bij handslag hebben wij plechtig beloofd, dat wij getrouwelijk vrede met elkander zullen houden, die vrede hoe langer hoe meer zullen versterken, en alle oorzaken tot onenigheden in de Kerken vermijden.

Eindelijk verbinden wij ons, om niet ons eigen voordeel te zoeken, maar - gelijk het waren dienstknechten des Heeren betaamt, - alleen de eer van onze Heiland Jezus Christus te verhogen en de waarheid des Evangelies met woord en daad te verbreiden. En opdat dit steeds tot ons aller heil, vast en onverwrikt bewaard moge worden, bidden wij vuriglijk God de Vader, de Schenker en rijke Bronwel van alle troost en vrede, Die ons en onze Kerken aan de schrikkelijke duisternis des Pausdoms ontrukkt en ons met het zuivere licht Zijns Woords begenadigd heeft, dat Hij deze vrede, deze vereniging en overeenstemming, die wij tot eer Zijns Naams en tot opbouwning onzer Kerken gesloten hebben, rijkelijk moge zegenen!

"Ziet, hoe goed en liefelijk is het, dat broeders ook samenwonen!"

Overeenkomstig de te Sandomir gemaakte afspraak, vergaderde de Lutherse Synode te Posen, alwaar ook de senioren van de Uniteit, Georg Izrael, Johann Laurentius, Georg Filipensky, en enige predikanten verschenen waren.

Het tractaat van Sandomir werd nader toegelicht, opnieuw ondertekend, en de 28ste Mei 1570 plechtig bekrachtigd.

Nadat aldus de Consensus van Sandomir tot stand gekomen was, gaf Izrael zich alle moeite, om de Gemeente van Christus op te bouw en in broederlijke vrede bijeen te houden.

Door herhaalde visitaties hield hij zich op de hoogte van hun innerlijke toestand, en voortdurend was hij er op uit om nieuwe zielen voor Christus te winnen.

Op 29 september 1573 nam Georg Israël de laatste keer deel aan een synode. Dit was van de drie evangelische kerken in Krakau georganiseerd en werd door hem bijgewoond.

Op de Synode van de Consensus van Sandomierz en de besluiten van andere synodes was onder meer de kerkelijke tucht, bevestigd. Arianen en gelijkgestemde Baptisten, die ook naar de synode vertegenwoordigd waren werden uitgesloten van de gemeenschap met de andere evangelische groepen. Behalve deze, ging het ook over de liturgische praktijk. Dansen werden verboden, evenals zitten bij de uitreiking van het brood en wijn bij het Avondmaal, zoals gebruikelijk in de Baptistenkerken.

Na de Synode toen de zieke Israël rustte, werden zijn taken als prediker en synodale werkzaamheden overgenomen door Johannes Laurentius, John Rokita en zijn pleegzoon Simeon Theophilus.

Dood van Izrael

Nadat hij zo de last en de hitte des daags gedragen had, en nu vermoeid was door zijn veeljarige en ijverige arbeid in de wijngaard des Heeren, waarin de goedertieren God hem zo rijkelijk gezegend had, begaf hij zich aan de avond zijns levens naar Leipnik, in Moravië, alwaar hij de 15^e Juli 1588 in het tachtigste jaar zijns levens overleed.

De predikant Georg Strejcek hield de lijkrede, naar aanleiding van Jesaja 57. Op zijn graf plaatste men het opschrift:

"In dit graf rust het gebeente van de beroemden Georg, die naar de naam en metterdaad een dappere Israël (Izrael) was. Hij leefde als een schitterend voorbeeld van alle deugden, en was een man Gods, boven allen lof verheven. Hij was in onze tijd de eerste, die in de Sarmatische gewesten van de Weichsel het heilige Evangeliezaad heeft uitgestrooid. Als een wakker dienaar in de tempel des Heeren onder de Broeders stierf hij na het voleindigen van zijn tachtigste levensjaar".

HOOFDSTUK 10.

DE VERDERE LOTGEVALLEN VAN DE GEREFORMEERDEN IN POLEN.

Daar de overeenkomst van Sendomir op Gereformeerden grondslag gesloten was, konden de Luthers en er aanvankelijk slechts node in berusten, en spoedig rukten zij er zich zelfs geheel van los en gingen hun eigene wegen.

De Broeders en de Gereformeerden smolten echter hoe langer zo meer tot één Kerk samen, en droegen al het lief en leed gemeenschappelijk.

Na de dood van Sigismund August sloot de Gereformeerde adel een confederatie, en wist het vóór de keuze van een nieuw koning door te zetten, dat er een algemene godsdienstvrede werd afgekondigd en de Protestanten in het Poolse Rijk voor altijd dezelfde rechten als de Rooms-Katholieken werden toegekend. Men noemde dit de "Pax dissidentium" (1573), - alle Evangelischen in Polen werden namelijk met de algemene naam van "Dissidenten" bestempeld.

Maar de kortzichtige Gereformeerde adel, hoewel in de meerderheid, liet toe, dat er een wet werd aangenomen, waarbij bepaald werd, dat de koning Rooms moest zijn, zodat de Jezuïeten voortaan een gevaarlijken invloed op het bestuur des lands konden oefenen. Had men zich eerlijk en trouw aan de Consensus van Sendomir gehouden, dan zou de Protestantse partij in Polen veel machtiger dan de Roomse zijn geweest; maar de hardnekkige Luthers en in Polen en Duitsland werkten door hun tegenstand de Jezuïeten in de hand.

De Gereformeerde vorst van Zevenburgen, Stephan Bathorv (1576 -1586), ging, toen hij tot koning van Polen gekozen was, tot de Roomse Kerk over; en weliswaar bemoeilijkte hij zelf de Gereformeerden niet, maar hij liet de Jezuïeten in hun vijandschap begaan, zodat zij de Protestanten straffeloos op allerlei wijzen konden onderdrukken.

Sigismund III (1587 - 1632), een Lutherse prins uit Zweden, ging, toen hij als koning van Polen de troon beklom, eveneens tot de Roomse Kerk over en verkortte hoe langer zo meer de rechten van de Protestanten.

Onder zijn langdurige regering was de staatkundige macht van de Gereformeerden adel reeds bijna geheel geknakt; de Dissidenten werden van alle openbare ambten uitgesloten, en de overgang van Protestantse edelen tot de Roomse Kerk kwam steeds veelvuldiger voor.

Zelfs de afstammelingen van de Hervormer Johannes a Lasco werden Rooms.

Ook de Broedergemeente te Posen werd door de Rooms en vernietigd.

Het niet ver van daar gelegen Lissa werd nu de hoofdzetel van de Uniteit.

Met het oog op het hoe langer zo meer dreigende gevaar stelden de Gereformeerden en de Broeders alles in het werk, om alle Evangelischen in Polen opnieuw te verenigen; daarom werd er tegen de 25^e Augustus 1595 een gemeenschappelijke synode te Thorn bijeengeroepen. Onder voorzitterschap van graaf Andreas Leszczynski, en in tegenwoordigheid van Turnovsky en Erasmus Gliezner, werd de overeenkomst van Sendomir opnieuw bekrachtigd in de zogenaamde "Declaratio Thoruniensis", en verenigden alle drie Belijdenissen zich in liefde; doch de vertegenwoordiger van de exclusieve Luthers en, Paul Gerike, weigerde hardnekkig, de Consensus van Sendomir te ondertekenen.

Nieuw leven voor enige tijd brachten in de reeds wankelende Protestantse Kerk van Polen de Boheemse uitgewekenen, die na de ongelukkigen slag bij de Witten Berg, in 1620, een toevluchtsoord in het Poolse Rijk zochten.

Naar Lissa vluchtte o. a. ook de laatste bisschop van de Uniteit, de beroemde paedagoog Johann Amos Comenius.²

De Broederkerk bezat destijds in Polen meer dan 60 Gemeenten; te Thorn had zij een inrichting tot opleiding van predikanten, en te Lissa was Martin Gratian Gertich senior van de Poolse tak van de Uniteit. Nu kwamen er meer dan 30.000 vluchtelingen, waaronder 500 adellijke families en meer dan 100 Broederpredikanten, uit Moravië en Bohemen naar Polen.

Te Lissa zelf zochten meer dan 30 Broederpredikanten een onderkomen, o. a. Georg Erastus, Broedersenioren uit Moravië, voorts de leden van het consistorie van Praag, de senioren Paul Fabricius en Johann Cyrillus, welke laatste de keurvorst van de Palts, Frederik Y, tot koning van Bohemen gekroond had.

Lissa bezat reeds een Poolse en een Duitse Broedergemeente; nu vormde er zich uit de vluchtelingen nog een Boheemse, en werd er door de Broeders een drukkerij opgericht. Senior van het Boheems-Moravische deel van de Uniteit in Polen werd Cyrillus, de schoonvader van Comenius. Toen hij in het jaar 1632 stierf, werd in zijn plaats Matthias Prokop benoemd, die de 16^e Februari 1657 te Lissa overleed.

De edele graaf Raphael Leszczynski wenste zeer, dat het Rijk Gods in Polen uitgebreid werd, en veranderde daarom de school te Lissa in een gymnasium. Toen Comenius te Lissa gekomen was, hield hij zich daar bezig met het onderwijs van de adellijke jeugd, waarbij hij hoe langer zo meer gebreken ontdekte in de toenmalige opvoedingsmethode. Ten einde een betere methode ingang te doen vinden, schreef hij verscheiden boeken over het onderwijs van de jeugd, o. a. "Janua linguarum", "Orbis pictus" en "Didactica", die weldra in alle Europeesche talen werden overgebracht. Op de synode, in October 1632 te Lissa gehouden, werd Comenius tot senior gekozen en tot secretaris van de Uniteit en bestuurder van het schoolwezen benoemd.

Als eerste bisschop van de gezamenlijke Uniteit in Polen werd Georg Erastus gekozen. Comenius werd al spoedig de ziel van de gehele Uniteit in Polen; door zijn onderwijs en zijn geschriften, door woord en daad trachtte hij de verstrooide en door zoovele beproevingen geteisterde kudde bijeen te houden.

Van 1634 tot 1641 bestuurde hij het gymnasium te Lissa; in het jaar 1636 werd hij ook predikant van de Boheemse Gemeente aldaar, en hield in hetzelfde jaar de. lijkrede over graaf Raphael Leszczynski.

---

² Wikipedia: **John Amos Comenius** (Tsjechisch: Jan Amos Komenský; Duits: Johann Amos Comenius; geb. 28 maart 1592 – overleed te Amsterdam, 15 november 1670) was een Tsjechische filosoof, pedagoog en theoloog uit Markgraafschap Moravië. Hij diende als de laatste bisschop van de Eenheid van de Broeders en werd een religieuze vluchteling en een van de eerste kampioenen van het algemeen onderwijs, een concept uiteindelijk uiteengezet in zijn boek *Didactica Magna*. Hij wordt beschouwd als de vader van het moderne onderwijs. Comenius was de vernieuwer die voor het eerst picturale leerboeken geïntroduceerde, geschreven in de moedertaal in plaats van het Latijn, toegepaste effectief onderwijs op basis van de natuurlijke geleidelijke groei van eenvoudig tot meer omvattende begrippen, gesteund levenslang leren en de ontwikkeling van logisch denken door het bewegen van saai memoriseren, gepresenteerd en steunde het idee van gelijke kansen voor arme kinderen, opende deuren voor onderwijs voor vrouwen, maakte instructie universeel en praktisch. Naast zijn geboorteland *Bohemian Crown*, woonde en werkte hij in andere regio's van het Heilige Roomse Rijk, Engeland, Zweden, Duitsland etc.

Hadden de Protestanten onder Sigismund III veel te lijden, nog erger wederverhoer hun onder de volgende koningen. De Gereformeerden adel werden alle rechten ontnomen; de overgang tot de Gereformeerde Kerk werd niet meer toegelaten, en het bouw of herstellen van kerken ten strengste verboden.

De Jezuiten sloopten de Protestantse kerken, en de Protestanten mochten ze niet weer opbouw. De kinderen van de Protestantse adel werden met geweld Rooms opgevoed.

Met al hun bezwaren en verzoeken op de Rijksdagen klopten de Dissidenten aan eens dovemans deur; wanneer de Koning hun in iets ter wille toonde te zijn, dan dreigde de Paus hem met de ban.

Vóór de keuze van een nieuw koning echter werden hun altijd ijdele beloften gedaan. Naar aanleiding van de voortdurende klachten van de Dissidenten over de haat en de wreedheid van de Roomse priesters, riep koning Vladislav IY de 28^e Augustus 1645 de Gereformeerden, de Broeders, de Lutherse en de Roomsse tot het houden van een vriendschappelijke samenspreking te Thorn bijeen, - het zogenaamde "Colloquium charitativum", - opdat zij zich over de betwiste geloofsartikelen met elkander konden verstaan en zich met elkander zouden verenigen.

Ook Comenius nam aan dit gesprek deel. Al de Protestanten wilden eendrachtelijk verenigd tegenover de Roomsse staan; de Lutherse adel in Polen richtte derhalve van te voren tot de Wittenbergse faculteit de vraag, of men zich met de Broeders zou kunnen verenigen, doch de Lutherse faculteit ried dit beslist af, en zeide, dat men onder geen voorwaarde met de Broeders op het in Thorn te houden gesprek zou mogen onderhandelen.

De naam van Comenius was reeds door geheel Europa zó beroemd geworden, dat men zijn hulp tot verbetering van het schoolwezen in verscheiden landen inriep. Hij gaf allereerst gehoor aan een uitnodiging om in Engeland te komen, en toen daar zijn plannen tot hervorming van de scholen wegens de uitgebroken Ierse onlusten niet verwezenlijkt konden worden, nam hij een uitnodiging aan van de heer Lodewijk de Geer, een in Zweden wonenden Hollander, die hem de middelen verschafte voor zijn wetenschappelijke studiën.

Comenius vestigde zich te Elbing, onderwees er op verzoek van het stedelijk bestuur de jeugd, en hield zich met algemeen wijsgerige studiën bezig. Daarbij moest hij tevens de belangen van de Broederkerk behartigen. De Uniteit, die hem tot het verblijf in de vreemde vergunning gegeven had, verlangde nu, dat hij zijn studiën en letterkundige werkzaamheden zou staken en tot de Gemeente terugkeren; en daar hij in het jaar 1648 tot bisschop van de Uniteit gekozen werd, keerde hij naar Lissa terug. Hier zette hij, terwijl hij de Gemeente verzorgde, zijn wetenschappelijke werkzaamheden voort.

Ook kreeg hij nog gelegenheid, om te voldoen aan een uitnodiging van de vorstin Rakoczi, om in Hongarije te komen en het schoolwezen te Saros Patak te verbeteren. Maar de treurige toestanden van de Uniteit in Polen dwongen hem, in Juni 1654 naar Lissa terug te keren.

De Broeders was de kerk te Ostrorog ontnomen, waar zich de zetel van de senioren, de school, de kas, het archief en de bibliotheek bevonden. De zoon van de edele Raphael Leszczynski, Boguslaus Leszczynski, ging tot de Roomse Kerk over; daarmede verloren de Broeders hun invloedrijkste beschermer.

De Gereformeerden werd de grote kerk te Lissa ontnomen, zodat zij zich een nieuwe moesten bouwen. Comenius deed alle moeite, om de verstrooide kudde bijeen te houden - maar in de Zweeds-Poolse oorlog werd de 29^e April 1656 Lissa door de Poolse

Kozakken verbrand en verwoest, de nieuwgebouwde kerk in een puin hoop veranderd, en de gehele Gemeente verjaagd en verstrooid.

Comenius verloor al zijn bezittingen, zijn boeken en handschriften, waaraan hij zijn leven lang gearbeid had, en hij zelf moest in Duitsland rondzwerven, totdat de heer Laurentius de Geer hem naar Amsterdam ontbood, waar hij na zoovele beproevingen eindelijk rust vond, en de 15^e November 1671 ontsliep.

Na de verstrooiing van de Gemeente te Lissa werd Brieg in Silezië de verzamelplaats van de Boheemse ballingen, waar Daniël Streje hun predikant was. Bisschop van de Poolse Uniteit was destijds Johann Bythuer. Op de Synode te Milenczyn in hec jaar 1662 werd Nikolaus Gertich tot senior van het Poolse, en Peter Jablonsky (Figulus), schoonzoon van Comenius, tot senior van het Boheemse gedeelte van de Uniteit gekozen, die beiden door Bythner werden geordend. Jablonsky was predikant te Danzig; zijn vrouw heette Elisabeth Comenius. Hij was een van de Boheemse uitgewekenen, en Comenius wenste hem tot zijn opvolger in het bisschopsambt benoemd te zien.

Doordien echter Jablonsky de 12de Januari 1670 overleed, bleef Comenius de laatste bisschop van de Boheemse Uniteit.

Nadat tussen Zweden en Polen vrede gesloten was, keerden vele Broeders naar Lissa terug en leefde de Broedergemeente weer op, doch zonder ooit weer tot haren vroegeren bloei te geraken. De Boheemse ballingen in Polen leden groot gebrek, en zonden daarom de predikanten Johann Abdon en Paul Straskovsky naar Zwitserland, om daar bij de geloofsgenoten hulp te zoeken. Met hetzelfde doel werden de predikanten Adam Samuel Hartmann en Paul Cyrillus naar Nederland en Engeland gezonden.

HOOFDSTUK 10B.

DE VERDERE LOTGEVALLEN VAN DE GEREFORMEERDEN IN POLEN

De Boheemse Broedergemeente te Lissa nam hoe langer zo meer in ledental af. Velen verhuisden naar Posen, Klein-Polen en Littauw. De laatste Boheemse predikant te Lissa was Johann Tobicnus, een Slavisch landverhuizer uit Hongarije, die van 1678-1681 ook prorektor van het gymnasium te Lissa was.

Op het laatst van de 17e eeuw verenigde de Boheemse Broedergemeente te Lissa zich met de Poolse tot één Gemeente, en werd er voortaan een gemeenschappelijke senior voor de Uniteit gekozen, die dikwijls zijn zetel buiten Polen had. Men koos in het vervolg de senioren nog slechts voor de vorm, om de geregelde opvolging in de bediening van liet bisschopsambt te handhaven, dewijl de vluchtelingen nog altijd de hoop koesterden, dat God Zich over de Uniteit zou ontfermen, haar de toegang tot Bohemen weer ontsluiten en haar tot een nieuw leven laten komen.

De schoonzoon van Comenius, Peter Jablonsky, die in de vreemde de naam Figulus had aangenomen, liet bij zijn overlijden twee zoons na. De oudste, Johann Theodor, behield de naam Figulus; de jongste, Daniël Ernst, geboren in het jaar 1660, nam weer de oorspronkelijke naam Jablonsky aan. De laatste was beroemd wegens zijn grote geleerdheid; hij won de genegenheid van de Keurvorst van Brandenburg, en werd in het jaar 1693 als hofprediker te Berlijn beroepen.

Op de Synode te Lissa, de 10^e Maart 1699, werd hij tot bisschop van de Uniteit gekozen. Te Berlijn arbeidende, deed hij van daar de in het verborgen samenkomende Protestanten in: Bohemen en Moravië gedurende de wrede vervolging ondersteuning toekomen; nu en dan zond hij hun ook predikanten,, die heimelijk en met levensgevaar in Bohemen wisten door te dringen, om de verlaten gelovigen uit het Woord Gods te onderwijzen.

Bovendien liet Jablonsky in Duitsland Boheemse Bijbels en andere stichtelijke boeken drukken, die daarna bedekt over de grenzen naar Bohemen vervoerd werden.

Toen de verdrukte Protestanten het lijden aldaar niet meer verdragen konden en hun leven niet meer zeker waren, terwijl zij zonder het Woord niet leven wilden, vluchtten zij; heimelijk naar de Brandenburgse landen, waar zij te Berlijn, en op andere plaatsen Gemeenten stichtten.

Jablonsky ordende de 20^e Mei 1737 graaf Zinzendorf tot bisschop van de **Hernhutters**; daardoor komt het, dat de Hernhutters zich ook Moravische Broeders noemen, en men hen dikwijls als nakomelingen van de Broeders beschouwt, wat echter historisch totaal onjuist is.

De Hernhutters toch stammen van Duitse Luthersen af, al namen zij ook enige vluchtelingen uit Bohemen en Moravië in hun midden op; intussen hebben dezen zich later ook merendeels weer van hen afgewend en zijn naar de Broeders te Berlijn getrokken, toen zij nml. bevonden, dat de beginselen van de Hernhutters niet met de inzettingen van de oude Uniteit overeenstemden.

Ook hebben de Hernhutters de Augsburgse Confessie als hun - Belijdenis aangenomen, waartoe de Uniteit zich ondanks alle zogenaamde betogen en bedreigingen nooit liet bewegen daarentegen verenigde zij zich beslist met de Gereformeerde Kerk.

De beroemde Berlijnsche predikant overleed de 25^e Mei 1741. - De zoon van Comenius, Daniël, werd in het jaar 1666 tot prediker geordend, en woonde later te

Danzig, waar hij de 1e Mei 1694 stierf. De achterkleinzoon van Comenius, Samuel Figulus, was in het jaar 1751 onderwijzer aan de school te Lissa, en later predikant van de Boheemse ballingen te Husinec in Silezië. De afstammelingen van Comenius' dochter Elisabeth wonen nog heden ten dage in Duitsland, zowel onder de naam Jablonsky als onder die van Figulus.

De Poolse afdeling van de Broederuniteit was reeds vroeger met de Gereformeerde Kerk hand aan hand gegaan; doch haar toestand werd hoe langer zo treuriger. Krachtens besluit van de Rijksdag was wel is waar de Dissidenten vrijheid van godsdienst gewaarborgd, maar op aanstoken van de priesters werden zij op alle mogelijke wijzen straffeloos onderdrukt. De Jezuïeten hadden de hogen adel reeds bijna geheel tot de Roomse Kerk overgehaald; de aanzienlijkste edelen zat het Romanisme welhaast in merg en been, en gelijk de eerste magnaten er vroeger hun eer in stelden, de waarheid Gods te verbreiden, zo beschouwden zij het nu als een schande, voor de Belijdenis van de Gereformeerde Kerk uit te komen.

Het behoorde bij de edelen tot de goede toon, dat zij er een Jezuïet als huiskapelaan op na hielden, en de Jezuïeten wisten de magnaten - wel over te halen, om de Gereformeerde kerken op hun goederen te slopen.

Ook de Gereformeerde adel liet, onbedachtzaam genoeg! zijn kinderen op de Jezuïetenscholen opvoeden, gelijk het, omgekeerd, vroeger gebruik was, dat de Roomse adel zijn kinderen op de Broederscholen liet opvoeden. Zodoende verminderde het aantal Gereformeerden in Polen hoe langer zo meer.

Koning Johann Sobieski (1674--1696), bekend door de heldhaftige wijze, waarop hij Wenen van de Turken bevrijdde, wilde zich in alle oprechtheid het lot van de Dissidenten aantrekken, doch hij stond machteloos tegenover de priesters en de fanatieke adel.

Zolang de Gereformeerde tak van de vorstelijke familie Radziwill nog bestond, konden de leden van die tak ten minste hun geloofsgenoten op hun uitgestrekte goederen beschermen en op de Rijksdagen een woord voor hen spreken. De Radziwills waren merendeels landvoogden, en moesten dikwijls met de militaire macht de handlangers van de Jezuïeten van het verwoesten van de Gereformeerde kerken weerhouden.

In het jaar 1695 zijn de Gereformeerde vorsten uit het huis Radziwill uitgestorven, en bij de Gereformeerde Kerk hield zich voortaan alleen nog de lagere adel, zij het ook in aanzienlijken; getale. De boeren werden als lijfeigenen beschouwd, en was de Gereformeerde grondeigenaar Rooms geworden, dan werden de Gereformeerde kerken op zijn goederen óf omvergehaald, óf in Roomse veranderd, en al zijn onderdanen kort en goed Rooms gemaakt.

De Lutherse keurvorst Frederik August II van Saksen (1697 -1733) ging, toen hij tot koning van Polen gekozen werd, tot de Roomse Kerk over; en om vooral goed zijn ijver te tonen, liet hij de Dissidenten ongestoord vervolgen, zodat zij onder zijn regering van al hun rechten beroofd en hun de meeste kerken ontnomen werden.

De tegenkoning, Stanislaus Leszczyński, was wel is waar de Dissidenten genegen; maar hij verkreeg niet de vereiste meerderheid van stemmen, zodat hij de troon aan Frederik August moest afstaan en zelf de vlucht nemen.

De 29ste November 1707 werd de stad Lissa, de hoofdzetel van de Poolse tak van de Uniteit, door Russische soldaten geplunderd en verbrand.

In het jaar 1716 werden de Dissidenten hun laatste rechten ontnomen, en werd hun slechts een particuliere, huiselijke godsdienstoefening, zonder gezang en prediking, toegestaan; en wat de nieuwgebouwde kerken betrof, ieder kreeg vrijheid, om ze af te breken. Jablonsky smeekte wel de Evangelischen vorsten, dat zij zich het lot van de verdrukte Protestanten in Polen zouden aantrekken, maar tevergeefs!

Eindelijk verleende, door tussenkomst van de vreemde mogendheden, de Poolse Rijksdag de 5e October 1767, onder de regering van koning Stanislaus August Poniatovski, de Dissidenten volle vrijheid van godsdienst, ondanks de tegenstand van de bisschoppen en de Paus. Maar wat betekende die vrijheid van godsdienst, nu het aantal van de Dissidenten reeds zo geducht geslonken was?

Het fanatisme heeft in Polen de zege behaald; het heeft echter aan de natie de politieke, geestelijke en zedelijke ondergang berokkend, zodat *dè Poolse huishouding* spreekwoordelijk geworden is.

Het lichtzinnige Polen kreeg eindelijk zijn verdiende loon: in het jaar 1772 werd het Rijk verdeeld. Rusland trok Klein-Polen en Littauw bij zijn grondgebied. In Klein-Polen bestonden ten tijde van a Lasco 120 Gemeenten, en later nog meer; daarvan zijn er thans slechts ongeveer 6, met 5000 zielen, overgebleven.

In Littauw behoren tegenwoordig omstreeks 100 adellijke families tot de Gereformeerde Kerk, die aldaar 14 Gemeenten telt.

Oostenrijk nam van het Poolse Rijk Galicië weg. In Izraels dagen waren er in en om Krakau circa 60 Gemeenten, deels tot de Gereformeerde Kerk, deels tot de Uniteit behorende, die thans alle spoorloos verdwenen zijn. In Oostenrijks Polen is er geen enkele Gereformeerde meer onder het Poolse volk overgebleven. De 3 of 4 Gereformeerde Gemeenten in hot tegenwoordige Galicië zijn onder de regering van keizer Jozef II, na het jaar 1782, gevormd door Duitse landverhuizers uit het Rijngebied en de Palts.

Pruisen nam Groot-Polen voor zich. Daar zijn betrekkelijk nog de meeste Protestanten overgebleven: tal van adellijke families in Posen behoren tot de Gereformeerde Kerk, - intussen zijn zij door de invoering van de "Unie" met de Lutherse Kerk samengesmolten.

Te Lissa, de voormalige hoofdzetel van de Uniteit, bestaat nog altijd een in naam Gereformeerde kerkelijke Gemeente, die met nog een drietal andere Gemeenten in Polen de naam van de Uniteit draagt en een senior-titulair van de Boheemse Broeders heeft, maar de geest van de Broeders is verdwenen, want deze Gemeenten zijn door en door Duits en, wat haar wezen en karakter betreft, op en top Luthers.

Galicië, behorend bij POLEN

4 februari 1894

De mens, de volkeren, de wereld hebben geen eigen bestaan, noch regeren zichzelf. God is de Bestuurder van alle dingen, zo van de kleine als van de grote, zo van het leven van ieder mens afzonderlijk als van dat van een geheel volk.

De lotwisselingen der mensen, de ontwikkeling van de geschiedenis der volken en landen, ja der ganse mensheid, al wat hun overkomt, het staat alles onder Gods bestuur en regering en is een doorgaande openbaring van Zijn aanzijn, van Zijn Wezen en van Zijn heerlijke eigenschappen, inzonderheid van zijn macht en wijsheid, van zijn gerechtigheid en heiligheid, van zijn goedertierenheid en waarheid, van zijn heilige liefde.

In dit licht bezien, is de wereldgeschiedenis de geschiedenis der opvoeding van het menselijk geslacht door God. In dezen zin mogen en moeten wij ook zeggen: "De wereldgeschiedenis is het wereldgericht; maar wij mogen niet zeggen: De wereldgeschiedenis is het wereldgericht. De wereldgeschiedenis wordt bepaald door de voorzienigheid Gods en is daarom een voortdurend gericht." J. R. Wolfensberger. Het middelpunt der wereldgeschiedenis is: Gods tijd is de beste tijd.

Deze voortreffelijke woorden wensden wij hier door een schildering te veraanschouwelijken. Toen wij de gebeurtenissen van de laatste dagen vernamen, die een bijzondere ontroering van de gemoederen teweegbrachten, werden wij als vanzelf herinnerd aan het bekende gezegde, dat de wereldgeschiedenis het wereldgericht is en bevonden het waarheid te zijn in de zin, waarin onze geachte vriend Wolfensberger het bezigt in de hierboven aangehaalde woorden. "De wereldgeschiedenis is de geschiedenis der Goddelijke opvoeding."

Het middel, waardoor de Heere ieder mens afzonderlijk en gehele natiën opvoedt, is Zijn Woord. De geschiedenis leert ons, dat die natiën, welke dit Goddelijk opvoedingsmiddel onderdrukt of versmaad hebben, zelf hun fundamenten hebben ondermijnd.

Een overzicht van de huidige toestand van Europa toont ons aan, dat de natiën, die steeds de Goddelijke waarheid wederstaan hebben, thans niet ver zijn van een zedelijk bankroet.

Het Poolse volk, waaronder de Heere ons hier een werkkring heeft aangewezen, is daarvan inzonderheid een levend voorbeeld. Twee eeuwen aaneen heeft het volk het licht tegengestaan, - zo heeft het dan thans de duisternis, die het begeerd heeft; dat het zich in deze duisternis tehuis gevoelt en het hoe langer zo meer veld winnende Jezuïtisme toejuicht, is natuurlijk zijn grootste ongeluk.

Sedert de Poolse koning Sigismund III de regering aanvaardde, dus reeds sinds het jaar 1587, is in Polen de onrechtvaardigste en meedogenlooste verdrukking en vervolging der Evangelischen begonnen en deze woedde zo lang, tot eindelijk het geteisterde Rijk door Pruisen, Oostenrijk en Rusland uiteengerukt en verdeeld werd.

Evenals in Bohemen werden ook in Polen de belijders des Evangelies vervolgd onder de leus: "Beter een verwoest land dan een kettens land!" Aanvankelijk woedden slechts de regering en haar raadsliden, de Jezuïeten, tegen hen, Maar steeds groter werd het getal dergenen, die door de Jezuïeten in hun talrijke scholen werden opgevoed en zich daarna bij de fanatieke vervolgers aansloten. een andere leus der Roomse hoofden in Polen, mede getuigende van bitteren geloofshaat, luidde: "Beter het land aan de Moskoviëten (of Russen) dan aan de kettens overgelaten!"

O, hoe schrikkelijk is deze wens der hiërarchie ten aanzien van een groot deel van Polen vervuld geworden! Het oordeel is voltrokken -: het grootste deel van het vroegere Koninkrijk staat nu reeds een eeuw onder Ruslands opperhoogheid en zucht onder de harden druk van de onbepaalde heerschappij der tsaren. En te gelijk krijgt de Rooms-Katholieke Kerk van de Russisch-orthodoxe een bittere vervolging te smaken; intussen is deze nog op ver na niet zo schrikkelijk als die, welke vroeger de Protestanten moesten verduren. De Russische, onder censuur staande bladen mogen daarover niets schrijven; de Poolse laten echter nog genoeg klagtonen vernemen, en deze dringen ook wel tot in het Vaticaan door en ergeren de zogenaamde opvolger van Petrus, (want de ultra-Roomse Polen zijn zijn troetelkinderen).

Maar hij heeft nu eenmaal de Fransch-Russische bond in bescherming genomen, omdat hij daarvan partij denkt te kunnen trekken, en daarom kan hij er voorshands niets aan doen.

Voor al de gebeurtenissen, die in de laatste tijd in Russisch Polen hebben plaatsgegrepen, hebben de ganse Poolse natie ontroerd en ook haren beschermer aan de Tiber uit zijn behaaglijke rust opgeschikt. Wat er voorgevallen is, wens ik mede te delen uit een Poolse particulieren brief, gezonden aan de Redactie van een hier verschijnend Pools dagblad. Het schrijven, dat afkomstig is van een ooggetuige, wordt, als een getuigenis van hetgeen de Poolse natie te lijden heeft, bewaard in de openbare bibliotheek van de Graaf van Ossolinski. Opmerkelijk is het, dat, blijkens dezen brief, aan de Roomse Polen door de Russische overheden ten dele vergolden wordt, wat de Roomse eertijds met grote onbeschaamdheid de Gereformeerden hebben aangedaan. Zo worden hun dikwijls kerken en kloosters ontnomen, die dan verwoest of gesloten worden. Zulk een gebeurtenis nu schildert de brief, die wij hier laten volgen.

"In het gouvernement Kowno ligt de stad Kroze, waar behalve de parochiekerk ook een steen kloosterkerk van de Benedictijner ordeusters staat. In het jaar 1892 beval de Czaar, dat het klooster en de kloosterkerk gesloten en de nonnen naar het Kownoosche klooster overgebracht moesten worden.

In Mei 1893 werden de nonnen door de gendarmerie gedwongen het klooster te ontruimen, dat daarna gesloten werd. In Juli 1893 verbreidde zich onder ons het bericht, dat men voornemens was, ook de kloosterkerk te sluiten. Wij verzochten de gouverneur te Wilno, ons de steen kerk te laten staan, wat hij ook beloofde te doen. Na enige weken kwam echter een commissie, aan welke gelast was, de kerk toch te sluiten. Wij besloten daarom, bij zijn Majesteit de Keizer een verzoek schrift in te dienen, inhoudende de bede, om liever onze oude, bouwvallige, houten parochiekerk omver te halen en ons de goede kloosterkerk te laten.

Enige weken later ontvingen wij uit Petersburg het bericht, dat ons verzoek ingewilligd was. Evenwel kwam toch weer een commissie, om de kerk te sluiten. Daar wij nu een schrijven van het ministerie in handen hadden, in welk schrijven ons het gevraagde was toegestaan, wilden wij ook deze commissie niet toelaten in de kerk. Omdat wij echter vreesden, dat de commissie de kerk met geweld zou in bezit nemen, bewaakten wij haar enige weken achtereen, zowel 's daags als 's nachts, trots storm en kou.

De 9de November, des nachts om 2 uur, verscheen te Kroze de gouverneur van Kowno, vergezeld van omstreeks honderd beambten en twee Rooms-Katholieke geestelijken. Wij stonden biddende vóór de kerk. De gouverneur verklaarde, dat hij gekomen was, om de kerk te sluiten, en dat wij uiteen moesten gaan. Wij antwoordden hem, dat wij hem niet in de kerk zouden laten gaan, omdat wij een antwoord van de

Keizer verwachtten. Hierop beweerde hij, dat hij daartoe juist bevel van de Keizer had. Vervolgens vermaanden ons de meegekomen geestelijken, het niet op geweld te laten aankomen, maar naar huis te gaan. Wij gaven het kruis en de keizerlijke beelden, die voor ons uit gedragen werden, aan de geestelijken over, vielen onder tranen en zuchten nog eenmaal in de kerk op onze knieën en verlieten daarna op verzoek van de geestelijken het gebouw. Het was een donkere nacht; wij gingen langzaam voort, de een zag de ander niet.

Toen wij bij het slot kwamen, overvielen ons de beampten en politiedienaars van de gouverneur en begonnen ons met knuppels en sabels te slaan. Wij keerden terstond terug en spoedden ons naar de kerk, om ons daar te verschuilen. Daar de hoofddeur gesloten was, braken wij de zijdeuren open. Ik ontdekte het eerst, dat de gouverneur zich in het koor der kerk verborgen had. Wij wilden op hem toesnellen, Maar de geestelijken en de beampten beschermden hem, ja de laatsten begonnen zelfs te schieten. De menigte eiste nu van de gouverneur, dat hij zelf een protocol zou schrijven, waarin hij verklaarde, dat hij ons bedrogen had.

In de angst liet hij zich papier en pen brengen eii schreef, wat wij hem al schreeuwende dicteerden: "Ik, - niet gouverneur, maar - rover, schurk, ben een bedrieger, aangezien ik de mensen, die mij, de door de Keizer gezonden gouverneur, vertrouwen hebben geschonken bedrogen heb. Ik heb bevolen, dat de weerloze mensen moesten aangevallen worden".

Toen wij hem verder dicteerden, zeide hij: "Ik heb niets, om er mee te schrijven: ik heb de pen gebroken". Daarop zond men om een nieuwe pen. Hij schreef weer langzaam voort en krabbelde wat op het papier.

Intussen waren zijn beampten reeds naar het drie mijlen van ons verwijderde Worno om kozakken gezonden, die even voor 8 uur 's morgens aankwamen.

Zodra zij waren aangekomen, stak hij het protocol, dat wij hem gedictieerd hadden, in de zak, wendde zich tot ons en zeide: "Nu heb ik een woordje met u te spreken!"

Toen de commanderende officier zijn orders kwam vragen, beval de gouverneur: "Er op inhakken, zo hard als het kan!" De officier vroeg, hoe hij er op in zou hakken, als zijn soldaten niet aangevallen werden, en ging heen.

Terstond daarop begonnen de gewelddadigheden. Wij hoorden het jammergeschrei onzer broederen op het kerkhof, verloren onze tegenwoordigheid van geest en lieten de gouverneur uit de kerk ontsnappen. Wij spoedden ons nu naar het kerkhof, waar men ons op slagen onthaalde. De gouverneur liet, opdat niemand ontkomen zou, het stadje omsingelen Daarop liet hij de een na de ander voorbrengen, en een dokter voelde iedereen de pols, om te weten, hoeveel slagen men zou kunnen verdragen. Die sterk waren kregen vijftig slagen, die het zwakst waren vijftien. Ik kreeg er veertig. Bij de eersten slag reeds vloede mijn bloed. Het is moeilijk, het getal der gewonden op te geven. In de kelders onder de kerk vond men drie lijken. Verscheiden mensen verdronken, toen zij in de donkeren nacht vluchtten en te water raakten. In het gedrang werden ook enigen gedood, terwijl er bovendien onder de slagen bezweken. Deze allen moesten wij zeiven in stilte begraven, en ons werd gelast, op een mogelijke vraag, of er doden of gewonden in huis waren, ontkennend te antwoorden, want anders zouden onze huizen in brand gestoken worden.

Voorts werden er honderd mensen gevangengenomen en uit dezen veertig van de sterkste mannen gekozen, die daarop bevel ontvingen, om het inwendige der kerk te verwoesten: de altaren, het orgel en de banken moesten stukgeslagen en de klokken uit de toren genomen worden.

Wat er intussen in onze harten omging, kan ik niet beschrijven; onze tranen heeft God alle geteld. - Ontferm u over ons, laat deze regelen drukken en vertaal ze ook in

andere talen, opdat de gehele wereld wete, wat wij hier te verduren hebben. een maand lang heb ik, met wonden overdekt, ziek gelegen, zodat ik niet eerder kon schrijven; maar hier heb ik alles naar waarheid beschreven."

Tot zover de brief. Zo gaat het in Polen toe onder de Russische heerschappij, waaraan de Rooms en de voorkeur hebben gegeven boven het Protestantisme. Men zou waarlijk menen, dat deze geschiedenis dagtekende uit de Middeleeuwen !

Op zondag de 6de September 1891 ondernamen we met de predikant Hajek een reis naar Königsberg in Galicië. Na de verschroeiende hitte van Zaterdag was er 's nachts onweer geweest. De temperatuur was aanmerkelijk afgekoeld en er viel een dichte stofregen. Wij huldten ons, toen wij de wagen beklommen hadden, zo goed mogelijk in mantel en deken. Friedrich Uebel reed ons met twee paarden, waarvan het een blind was, maar het wist de weg evengoed als wanneer het zien kon Toen zij eenmaal plotseling bleven staan, zei hij in zijn kolonisten-Duits: "Kom, ben je nu allebei bang?" Eerst ging het naar de laagte over weilanden, vervolgens door een groot Pools dorp, Wola Zarczycka. Dit dorp heeft 3000 inwoners, maar geen school; er is niemand die er naar verlangt, niemand zorgt er voor.

In de nabijheid, bij een windmolen, heeft men een kelder gevonden met oud metselwerk, een overblijfsel van het slot, dat de graven Zarczycki toebehoorde, de vroegere landheren, waarvan de laatste in tijden van oproer moest vluchten.

De weg leidt verder tussen boomgaarden door, maar er zijn geen noemenswaardige vruchten te zien. Vervolgens komen wij voor een hek, dat de weg afsluit; het wordt door een meisje, dat blootvoets gaat, tegen betaling van een kruizer tolgeld geopend. Midden op het veld, zien wij een wild gewas van doornen en onkruid. Het volksgeloof verbiedt de Polen dit te verwijderen, omdat er naar men meent een boze geest in woont, die men heeft te ontzien. Ook bomen aan de weg worden als heilig vereerd. Het zijn zeker overblijfselen van het Heidendom. Wil de kerk daar iets tegen doen, zo plaatst zij een Maria-beeld of een crucifix onder of tegen de boom, dan is hij ook op Roomse wijze geheiligd, en de vrome voorbijgangers zenden, naar het opschrift, "ene verzuchting tot God op en een Ave-Maria voor de oprichter".

Ook opschriften van andere aard zien wij, want in de dorpen vindt men menige kroeg. Het is Potocksche brandewijn, die daar geschonken wordt. Te Lancut is een grote, aan de graaf toebehorende stokerij. Mijn collega spreekt daarvan met grote verontwaardiging. In zijn Gemeente heeft hij echter niet over dronkenschap te klagen. Ook zijn er in de loop der laatste vier jaren maar twee onechte kinderen geboren.

Weder gaat het door bosschen. De eentonigheid wordt langzamerhand afgebroken door op zijn zondags geklede Polen. De magierka op het hoofd en grove wit linnen kleeren aan, terwijl de kleding voltooid wordt door de mantel, die ook van ongebleekt linnen vervaardigd is, - 's winters wordt deze met een paardendeken gevoerd, - en de hoge laarzen, die echter door velen zorgvuldig in de hand gedragen worden, zo gaan zij daarheen. De vrouwen hebben, benevens het witte hemd, voor de Zondag meerdere gekleurde rokken aangetrokken, en dragen een smalle lange doek over het hoofd, parelsnoeren om de hals. Ziedaar de dracht der boeren. Zij heeft niets gemeen met de fantastische opschik, die hier als Poolse volksklederdracht geldt, maar zij is toch kleurrijk, veel vrolijker door het vele linnen dan de dracht der boeren in Midden-Duitsland.

"Droga de Lezajska", d. i. weg naar Lezajska, zegt een handwijzer. Daarheen wandelen de mensen. Er staat een klooster en een kerk; over een paar dagen word Maria's geboorte gevierd, heden reeds is er een groot feest en bedevaart uit de gansen

omtrek. Op een hoogte is een opene plek in het bos; van hier kan men het dak van het klooster in de verte zien. Daar is een ganse schaar van bedevaartgangers bijeen; zij knielen, zij kussen de grond, zij bidden de rozenkrans, zij staan verrukt en zijn verzonken in de aanblik van deze gewijde plek. Het was een schilderachtig gezicht, deze groep eigenaardig geklede mensen, in verschillende houdingen, en op de achtergrond het donkere woud, - maar van een dienen van God in Geest en in waarheid is bij zulke bedevaarten geen sprake.

Te Baranowka was men verrast over het onverwacht bezoek. Uit de lage huizen, deels van oude, zeer gehavende strodaken voorzien, keken de mensen naar buiten en groetten hun leraar. Enigen kwamen terstond op het schoolplein, om hem te spreken. De onderwijzer, een nog jonge man, en zijn vrouw heetten ons vriendelijk welkom. Wij konden er echter slechts een goed kwartier blijven, ik kon slechts het nodigeste bezien.

Het school- en bedehuis is een houten blokhuis, aan de straatkant door vier hoge linden beschaduwde. Links van de ingang is het schoolvertrek en de onderwijzerswoning, rechts het vertrek, waarin de godsdienstoefeningen worden gehouden.

Dit laatste heeft een afzonderlijke ingang aan de straat. Het is een ruimte van 25 voet lang en evenzo breed, laag onder verdieping, slechts van het allernoodigste voorzien; de vensters zijn wrak, zodat regen en wind er doordringen, en het geheel is veel te klein voor een Gemeente van 220 zielen.

Ik geloofde het gaarne, toen Ds. Hajek zei, dat het alles behalve gezond is, des zomers in dit vertrek te preken. Aan de andere zijde is een even grote ruimte, door een houten beschot in school- en woonvertrek gescheiden. Het schoolvertrek is somber, het heeft slechts twee vensters; het woonvertrek heeft er drie, en is daardoor vrolijker, maar zeer klein; - het was het enige vertrek voor man, vrouw en vier kinderen, van 2 maanden tot 11 jaren oud. Als het kleine kind schreide, hoorden het de kinderen in de school zo goed, alsof zij in hetzelfde vertrek waren. Het dak is slecht, zodat het water soms bij de wanden neerloopt; loopt er iemand op de zolder, dan moeten de kinderen de boeken sluiten voor het stof, dat naar beneden valt.

Dit alles is echter nog te verhelpen; het vertrek voor de godsdienstoefeningen kan ingericht worden voor schoolvertrek, en het schoolvertrek kan bij de onderwijzerswoning getrokken worden. Maar dan moet er een nieuw bedehuis, een eenvoudige houten kapel, gebouwd worden. Hoeveel er voor de uitvoering van dit plan nodig is, heeft men mij niet gezegd; een grote som kan het niet zijn, maar het gaat toch de krachten der zeers arme Gemeente te boven. Zeer wenselijk was het ook, dat de school van leermiddelen werd voorzien, vooral van boeken; buiten een globe bezat zij niets. De opbrengst van het door de Vereniging opgerichte ondersteuningsfonds is een zeer welkome verhoging van het onderwijzerstraktement, maar het geheel is toch nog te klein, om een bekwaam onderwijzer te kunnen krijgen. Mocht ten minste door het bouwen van een nieuw bedehuis in de dringendste behoeften worden voorzien!

's Maandags wilde ik te Jaroslau zijn, en vertrok daarom reeds tegen negen uur naar het station Lancut. Mijn collega had de vriendelijkheid, mij tot deze stad te begeleiden. Het weer was eerst mistig en somber, maar spoedig werd het helderder. Wij kwamen o. a. voorbij het jachtslot van Graaf Potocki. "Julin" heet het ter eere van zijn zuster. zijn gemalin is een prinses Radziwill, uit het geslacht van de "zwarten prins" Nikolaus Radziwill, die, na zich bij de Evangelischen te hebben aangesloten, de

leider der Reformatie in Polenwerd, in briefwisseling met Oalvijn stond, en de vertaling van de Bijbel in het Pools bevorderde; de zogenaamde Brester Bijbel, die hiervan de vrucht was, werd in 1563 aan Koning Sigismund August, die zelf der Reformatie niet ongenegen was, overhandigd, en vorst Radziwill sprak daarbij in de vreeze Gods dit kloeke woord: "Indien men de waarheid verwerpt, staat het te vreezen, dat de Heere ons allen met uw Majesteit tot schande, verachting en ondergang zal veroordelen", een woord, dat treurig genoeg vervuld is.

De broeder van dezen vorst Radziwill, eveneens Nikolaus geheten, en bijgenaamd "de roode prins", bleef vooralsnog Rooms; toen hij echter ontdekte, dat men te Czenstochowa, waarheen bedevaarten werden gedaan, door omkoping van een boer, die de bezetene en wonderbaar genezen speelde, bedrog pleegde, ging ook hij, die voor een dankoffer te Czenstochowa was gekomen, tot de gereformeerde godsdienst over. Zijn geslacht is uitgestorven; dat zijns broeders bestaat nog, maar is weer Rooms geworden, daar het de Jezuïeten gelukte, reeds de zoon van de "zwarten prins" te "bekeren".

Ds. Hajek schreef mij later daarover het volgende:

"De Protestanten in Lithauen en in het koninkrijk Polen bezaten noch liturgische boeken, noch de Heilige Schrift in hun moedertaal. Yorst Nikolaus Radziwill, "de zwarte", besloot, in dit gebrek te voorzien, nodigde enige geleerden van zijn belijdenis, Simon Zacyus, Peter Statoryus en anderen, tot de arbeid, en liet de gelukkig volbrachte vertaling des Bijbels in het jaar 1563 door de Krakausche boekdrukker Wojewodka, drukken, die hij daartoe opzettelijk naar Brz'sec in Lithauen, (waar Radziwill "starost" was), had laten overkomen; de kosten van het drukken beliepen 10 000 Poolse guldens van de toenmalige waarde. De prachuitgave werd opgedragen aan Koning Sigismund August (van Polen).

Zoals bekend is, heeft de zoon van dezen edelman van de echten stempel (de zoon heette Nikolaus Christoph Radziwill, genaamd Sierotka, d. i. het weeskind) de Bijbels, die zijn vader met grote kosten en vurige ijver voor de evangelische Polen liet drukken, laten opkopen en verbranden. Sierotka was door zijn vader zorgvuldig opgevoed. Toen de zoon in het openbaar belijdenis aflegde, vermaande zijn vader hem vriendelijk, om toch niet de zorg voor de grote schatten, die bij hem zou nalaten, tot het hoofddoel zijns levens te maken; "want, mijn lieve zoon", zeide hij, "dat is in waarheid goed, wat ons met eeuwige banden aan God verbindt, wat met de liefde der hemellingen onze harten verwarmt, wat tot ds zekere erfenis van het eeuwige leven leidt.

Wat daarentegen slechts tot het genot dezes aardse levens dient, is onbestendig en vergankelijk, - en is steeds de ondergang nabij. Wend dus, geliefde zoon, uw ziel van deze aardse dingen tot de hemelse; breng geheel uw overig leven in deze godsvrucht, in dit reine geloof, waarin ik u, met alle zorg en naarstigheid opgevoed, aan de Kerk overgeef, door". -

Ook op zijn sterfbed vermaande de vorst zijn zoon, getrouw te blijven aan de Gereformeerde Belijdenis, en de Kerken dier Belijdenis en de bedienaren des Woords met ijver te steunen. Toen echter, na de dood zijns vaders, Sierotka tot de Roomse Kerk overging, verjaagde hij terstond de Gereformeerde predikanten uit zijn uitgestrekte bezittingen en gaf de kerken over aan de Roomsens.

De oorzaak van zijn overgang is daarin te zoeken, dat zijn moeder slechts ter wil van haar ijverige edele man zich bij de Evangelischen had gehouden. In het geheim onderwees zij zelfs haren zoon in de grondbeginselen der Roomse Kerk. Ook de eigen zuster van Sierotka was gehuwd met een ijverigen Roomse, Mielecki genaamd, die,

door de Jezuïeten daartoe aangezet, in zijn brieven aan Sierotka nooit vergat, hem aan te sporen het Protestantisme te verlaten.

Op zijn reizen in Frankrijk en Italië werd hij door Roomse waardigheidsbekleders nog meer aan het wankelen gebracht.

Ten slotte werd hij het offer van de overal aangewende praktijken der Jezuïeten. Hij leed aan een ziekte, die, slecht behandeld, hem naar lichaam en ziel zeer verzwakte. De Jezuïeten wisten daar partij van te trekken; zij maakten hem wijs, dat de gelofte van een pelgrimsreis naar het Heilige Land en de terugkeer in de schoot der Roomse Kerk zijn genezing zouden bevorderen. Hoeveel moeite Sierotka's oom, Nikolaus Radziwill Rudy (de roode), het hoofd ener andere linie der Radziwill's, ook deed, om hem in het Protestantisme te bevestigen, hij ging toch in zijn 26ste levensjaar tot de Roomse Kerk over. Hij en zijn nakomelingen deden der goede zaak in Polen zeer veel afbreuk. Daarentegen bleef de andere tak der Radziwill's, (waarvan Nikolaus Radziwill Rudy het hoofd was), der evangelische Belijdenis getrouw tot zijn uitsterven in het jaar 1695".

Van dergelijke herinneringen uit de geschiedenis nu sprak Ds. Hajek tot mij. Hij had ook met Graaf Potocki zelf daarover gesproken bij gelegenheid van zijn audiëntie op het jachtslot, en de Graaf had schijnbaar met belangstelling en kalmte zich over die dingen met hem onderhouden; maar het hout voor de school heeft hij niet weer toegestaan.

De lezer houde ons de mededeling dezer bijzonderheden ten goede, die wel niet onmiddellijk met Gillershof en Baranowka in verband staan, maar die toch zulk een helder licht werpen op het ontstaan der treurige toestanden, die wij ook in beide genoemde plaatsen aantreffen, dat wij niet konden nalaten ze onder zijn aandacht te brengen.

Königsberg in Galicië.

's Zaterdagmiddags reisde ik verder van Ranischau naar Königsberg. Het rijtuig behoorde aan een kolonist, Kleis genaamd. De zitplaats op de houten wagen bestond slechts uit samengepakt stro met een paardendek er over. Dat zal een door en door ellendig zitten worden, dacht ik, maar daarin vergiste ik mij; het rijdt zelfs beter dan in een bekleeden wagen. Men weet daar het stroo stevig samen te pakken, terwijl het toch veerkrachtig genoeg blijft, om de stalen veereu schier te vervangen. Dat was mij een aangename ontdekking, toen wij van het zand op de hobbeligen weg kwamen. Twee paarden trokken de wagen, kleine dieren, het een 5, het andere 8 jaar oud, door de eigenaar op 72 en 50 florijnen geschat; een veulen van enige maanden liep er vrolijk naast.

Aan de "Kaiserstrasse" is men nog bezig; de handwerkslieden verdienen daarbij 25 kruizer (!) per dag. Billijk genoeg zijn intussen de prijzen van hetgeen het land oplevert: een jong hoen brengt 15 kruizer, een gemeste gans 1 florijn op. Op mijn vragen vertelde Kleis mij, dat hij 13 broeders en zusters had gehad, waarvan 11 nog leven, en deze allen hebben een bezitting van 70 juk (c.a. 35 Hectare) onder elkander verdeeld. Het deel, dat ieder afzonderlijk krijgt, is dus niet groot.

Wij komen in een schraal woud; hier en daar aan de weg zijn opene plekken. "Hier hebben ook Duitsers gewoond", zegt Kleis, "vijf of zes boeren, die het land hebben verlaten, wonen nu in Russisch-Polen " Ik merkte op, dat het Duits der kolonisten vele eigenaardige afwijkingen heeft. ...

Daar zie ik op eenmaal een groot kruis van ruw hout aan de weg met het opschrift: "Men wordt verzocht een verzuchting tot God en een Ave-Maria op te zenden voor de oprichters!" - De Ave-Maria's hebben het Poolse volk niet veel geholpen; het ware

beter geweest, zo zij trouw gebleven waren aan de Hervorming! - Verder aan een kruisweg staat een verweerde wegwijzer met de woorden: "Naar Gurna". - Weer het woud in, uren lang door het woud.

Hier een ontzettende verwoesting, onder de pijnbomen aangericht door de stormwind; ginds een vriendelijker tafereel; een weide met eiken en elzen omplant, enige houten hutten, de mannen daarvoor gezeten in bespiegelende rust, met witte broek en hemd aan en de "magierka" op het hoofd: dat is een in deze streek gebruikelijke muts van stijf bruin vilt, in de smaakvollen vorm van een kookpot zonder hengsel.

Eindelijk komen wij op een uitgestrekte groene hoogvlakte en zien in de verte de toren van de kerk te Königsberg.

Hier is de weg vast gemaakt, doordien men er dwarsbalken of dwarshouten op aangebracht heeft, zoals men dat wel op steile voetpaden doet; een eigenaardige manier van wegen aan te leggen: de paarden strompelen, de wagen hotst, maar eindelijk is ook dat overwonnen, wij komen aan de eerste hutten en houden tegenover de kerk vóór de oude pastorie stil. Het was zes uur, wij hadden meer dan drie uren gereden.

Königsberg is een kleine, arme kolonie met een weidse naam! Van de vroegere welvaart is slechts weinig meer over. Het heeft ook lang genoeg aan de rechte leiding en zorg ontbroken. In 1783 werd de kerkelijke Gemeente gesticht, in 1801 pas kwam de eerste predikant. Spoedig daarna vertrok hij weder, en negen jaren lang bleef de plaats vacant wegens het kleine traktement. Men gaf de hoop op, ooit weer een leraar te krijgen, die gestudeerd had, en spoorde de toenmalige onderwijzer Koenraad Leib, die niet eens de behoorlijke opleiding tot schoolmeester had genoten, - hij was metselaar van beroep, - aan, om zich voor te bereiden tot de geestelijken stand, en naar Wenente gaan, om zich te laten examineren en ordenen. Hij deed het, en het toenmalig Consistorie had een oog voor de nood, ja het gevaar van ontbinding der Gemeente, en Leib werd werkelijk predikant te Königsberg.

Zijn werkzaamheid echter is ook afgezien van zijn gebrekkige opleiding, niet onberispelijk geweest; hij moest in 1842 verwijderd worden. Eerst zeven jaren later kwam er een opvolger, een vijftigjarig candidaat, ook niet bijzonder bekwaam; in 1859 aanvaardde Ds. Schiller, die later senior werd, het ambt; van 1783 tot die tijd was de Gemeente 35 jaren lang vacant geweest. De tegenwoordige predikant, Ds. Hajek van Nebuzel in Bohemen, is 31 jaar oud en staat sinds 1886 te Königsberg.

Hij woonde tijdens mijn bezoek nog in de oude pastorie, een hut met stro gedekt, gebouwd ten tijde van de predikant Leib.

Ik trof mijn collega aan het werk voor de Zondag en werd op het vriendelijkst verwelkomd. Hij kwam mij voor al» een oprecht en vroom man en een ijverig theoloog van veelzijdige ontwikkeling. Na het volbrengen zijner studie vertoefde hij als candidaat te Barmen-Elberfeld.

Ook zijn vrouw maakte een gunstige indruk, 's Morgens en 's avonds verenigde zich het gehele gezin in de huiselijke godsdienstoefening. De predikant en zijn echtgenote zijn beide Czechen 1), maar zijn het Duits volkomen machtig.

De eerste zong mij onder begeleiding van het harmonium Czechische volksliederen voor. Ik heb bij hem echter niets gemerkt van het Czechische fanatisme; er bestaat een bepaald gezonde verhouding tussen hem en zijn Duitse Gemeente.

"Van het begin af", schreef hij mij eens, "heb ik in dezen zin gearbeid, want ieder verstandig mens moet inzien, dat de hier wonende Duitsers Duitsers moeten blijven, anders zouden zij zich spoedig oplossen in de dweepzieke Roomse Polen."

Vóór het vallen van de avond bezag ik nog de kerk en de nieuwe pastorie. De kerk is de bekende "ijzeren kerk" van de werelddtentoonstelling te Wenen, door Engelsen opgezet, aan de stad Wenen door deze weer aan de Gemeente te Königsberg geschonken. Er is meer ophef van de zaak gemaakt, dan zij waard was. Eigenlijk is de kerk een houten gebouw, misschien zo oud als die te Ranischau, en de "ijzeren kerk" van Wenen is haar als het ware als een mantel aangetrokken. De muren en het dak zijn van buiten beslagen met het sterke gegalvaniseerde plaatijzer en van binnen zijn tot steun de bijbehorende ijzeren draagbalken aangebracht. Dat is alles. Het ijzer langs de muren is gegolfd en wit geverfd; op het dak van het gebouw en van de toren is het glad en rood. Het geheel maakt een goeden en aangename indruk, de duurzaamheid laat tot dusverre niets te wensen over, het inwendige is eenvoudig en net. een gemetselde kerk ware wel is waar nog beter, maar voor het ogenblik is deze voldoende en, naar te hopen is, nog voor langen tijd.

De Gemeente toch heeft vele andere behoeften. Het orgel is gebrekkig, het heeft zes registers en geen pedaal; slechts drie registers zijn enigszins te gebruiken. Een grondig herstel van het werk ware zeer nodig; nu wordt het gezang er meer door gestoord dan bevorderd. Ook is een torenklok zeer gewenst, vooral voor het meer verwijderde deel van het dorp.

Aan de kerk grenst het kerkhof. Het is niet groot, en er heerst een beklagenswaardige wanorde, die in de laatste tientallen jaren is ontstaan. Men heeft namelijk vroeger de graven zonder het in acht nemen van zekere volgorde, gegraven, en weet thans, nu de oudere graven onkenbaar zijn geworden, niet, waar nog ledige ruimte is. Misschien is die er wel nergens.

Toen men voor de in 1891 gestorven onderwijzer Delong een graf tussen twee boomen groef, stiet men op een geraamte.

Dat gebeurt bijna overal; men zal een nieuw stuk land moeten aankopen en zal er dan beter orde op stellen. In de nabijheid van de pastorie staat het oude schoolgebouw, een ellendige houten hut, even ellendig en kleiner nog dan de pastorie: aan de een zijde twee kamers, aan de andere zijde een donker, laag, dompig schoolvertrek; daartussen het smalle voorhuis, waar bij gebrek aan een keuken onder de open schoorsteen gekookt moet worden. Het hout is overal zo vermolmd, dat de vrouw des huizes eenmaal bijna door de zolder gezakt en in de kamer te midden van de melkvaten terechtgekomen was.

Ik sprak de weduwe van de onderwijzer Delong, die na 43 dienstjaren gestorven is. Zij ontvangt niets uit het pensioenfonds, omdat haar man nog geen vijfjaren lid was geweest; uit het Galicische weduwenfonds ontvangt zij 50 florijnen, van de Gemeente niets; zij heeft een eigen huisje en twee koeien, maar heeft ook nog vijf kinderen gedeeltelijk te verzorgen. Het schoolvertrek is, al bedraagt het aantal kindoren slechts 44, veel te klein en zou in een ander land dan Galicië, reeds sinds lang door de overheid afgekeurd zijn. Pastorie en schoolgebouw te gelijk te bouwen, daartoe ontbraken der Gemeente de middelen en de moed. Men heeft een pastorie gebouwd met een kamer voor schoolvertrek. Zij staat op een strook grond naast de kerk, tegenover de oude huizen. Graaf Hompesch, die in de nabijheid een zaagmolen heeft, heeft voor de bouw voor ongeveer 100 florijnen hout geschonken. Hij is Rooms, maar een Duitser.

Er was nog tijd, om enige huizen binnen te gaan. In het een troffen wij een weduwe aan, die bezig was met aardappelen te koken voor het avondeten, in een ander knapte eveneens in het openstaande voorhuis onder de open schoorsteen het vuur onder de pot, - er was echter geen mens te zien. Burgemeester Metzger troffen wij tehuis. Hij heeft de grootste boerderij (23 juk) en is tevens smid. Het zag er zeer ordelijk uit op

het erf, in het huis was alles zindelijk en net. Hij is de aanzienlijkste onder de kolonisten; hij en de predikant zijn de enigen, die in de zomer niet blootvoets lopen. Wij spraken over de oogst; de korenoogst was niet slecht uitgevallen. Daarna spraken wij over het bouwen, over de hulp der Vereniging door de beide giften van het Centraal- Bestuur. Daarvoor had de man een dankbaar hart.

"Sta maar steeds ", zeide ik bij mijn vertrek, "op goede Duitse zeden en blijf bij uw Evangelisch geloof; een man als gij kan veel doen; gij hebt invloed op de anderen. "Ja", was het antwoord, "wij zullen dit te meer doen, nu wij zien, dat men in Duitsland aan ons denkt, en omdat ons iemand heeft bezocht " Daarop volgde een krachtige handdruk.

Op de terugweg kwamen wij voorbij een huis, waarin een Jood woont, in het midden van de kolonie. De lamp werd juist aangestoken, de man deed aan de avond van de sabbat zijn gebed; terstond daarop echter hoorden wij hem hevig twisten "Hij kan met u spreken over zaken, over wol en vee, en onderwijl schudt hij met het hoofd, en bidt", zeide de predikant.

In de pastorie gevoelde ik mij des avonds zeer op mijn gemak. Een ruw blokhuis, maar een beschaafd gezin. Zij zetten op, wat zij hebben, - er waren ter eer van de gast kippen op tafel, - en men merkt aan alles, dat een gast hun in hun eenzaamheid welkom is. Soms hebben zij ook voorname gasten.

Als er manoeuvres verricht worden, bij oefeningmarsen en verkenningsstochten zoeken de troepen met voorliefde kwartier in Duitse koloniën, al liggen deze ook niet juist aan de weg. Zo kwamen er eens officieren op hun terugweg van Rudnik aan de Russische grens in Königsberg; zij kwamen ook in de pastorie en bleven van 's middags tot de anderen morgen, hoewel zij in twee uur naar hun garnizoen hadden kunnen rijden. In de pastorie waren twee graven Ledochowski, neven van de kardinaal van die naam, gehuisvest. Zij wisten niet goed, hoe zij zich tegenover de predikant zouden houden; ten slotte boden zij hem geld aan, maar hij antwoordde, dat het de plicht was van de evangeliedienaar, te doen naar het woord des Apostels: "Weest graag herbergende!"

De grootste grondbezitter uit de omtrek is graaf Potocki.

Het inkomen van de predikant is al zeer klein. Aan baar geld bedraagt het eigenlijk slechts 260 gulden, daarbij ontvangt hij nog een zekere hoeveelheid koren en hout en heeft het gebruik van 4 3/4 juk land, dat is zoveel als nodig is, om twee koeien te kunnen houden. De emolumenten, aan zijn ambt verbonden moet hij meestal de Gemeenteleden schenken, het hout is in de nieuwe pastorie niet voldoende, hij moet er dus nog hout bijkopen. Als er nu ook 300 fl. staatssubsidie en 40 fl. van het predikantenfonds, opgericht door de G.-A.-Vereniging, bij komen, dan is dat een inkomen in geld van 600 florijnen. En dat moet, omdat er volstrekt geen privaat vermogen, is, genoegzaam zijn voor het gezin, dat thans 4 kinderen telt.

Voorzeker, deze man is niet rijk; hij wikt en weegt dan ook, of hij het wagen durft, zich een nieuwen rok te laten maken of een boek te kopen, dat hij dringend nodig heeft voor zijn studiën.

Het Centraal-Bestuur verzoekt dringend, de Gemeente te ondersteunen bij de schoolbouw en de vergroting van het fonds voor predikant en onderwijzer. Ik zou niet weten, welke Gemeente de hulp noodiger en waardiger zou zijn. Hoe dankbaar zal zij zijn, als ook verder de gaven der Vereniging haar bevestigen in het geloof, dat er rog trouwe broederharten zijn, die haar gedenken, en dat zij niet verlaten is in het verre Polen. "Het ellendigste land, dat ik ooit gezien heb", zeide eens een ingenieur, die veel gereisd had, van dit land.

"Wij denken er echter niet zo over", voegt de predikant er bij, "wij zijn overtuigd, dat God de Heere ons hier gesteld heeft, om Hem te dienen in onze roeping."
Laat ons helpen, opdat hij kan voortgaan!

**Het protestantisme als belangrijke bijdrage beschouwd voor de Poolse identiteit
door het Pools Parlement**

Ref. Dagblad 7 februari 2017

In een fel bekritiseerde resolutie heeft het Poolse parlement vorige week de Reformatie als belangrijke bijdrage aan de Poolse identiteit erkend. Tijdens de zogenaamde Gouden Eeuw had het protestantisme een beslissende invloed op de Poolse cultuur, schreef het Nederlands Dagblad zaterdag.

Van alle Polen is 94 procent lid van de als conservatief bekendstaande Rooms-Katholieke Kerk. En de huidige rechts-nationalistische regering van alleenheersende regeringspartij PiS doet er alles aan om de rooms-katholieke identiteit van Polen te benadrukken. Het recentste besluit, van afgelopen december, is de officiële toekenning van de titel Koningin van Polen aan Maria. Het jaar 2017 werd bovendien een nationaal jubeljaar vanwege de driehonderdste verjaardag van de kroning van de beeltenis van Onze-Lieve-Vrouwe-van-Czestochowa, het nationale monument voor Maria.

Maar omdat 2017 eveneens de 500e verjaardag van de Reformatie is, vond de PiS-parlementariër Tadeusz Kopta het belangrijk om ook de bijdrage van de Reformatie te erkennen. Toch kreeg hij te maken met veel weerstand tegen zijn voorstel. In totaal stemden 40 senatoren voor en 27 tegen. Als de 17 die zich onthielden ook tegen hadden gestemd, had het voorstel het niet gehaald.

Maar het mag verbazing wekken dat het Poolse parlement in de nacht van donderdag op vrijdag deze resolutie aannam waarmee het protestantisme als belangrijke bijdrage wordt beschouwd voor de Poolse identiteit.